

utopija, nasilje, nenasilje

ANARHIZAM

Pišu i govore:

Iva Kraljević,
Marko Strpić,
black block,
Dražen Šimleša,
Vanja Ivančić,
John Zerzan,
Matko Šišak,
Milan Pavlinović,
Boris Beck

stranice 21-28

Zarez

black bloc

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 11. listopada 2001, godište III, broj 65 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Sarajevo
**Europski
književni
susreti**

Godard, Morin, Kovač, Koruga, Pstrocki
stranice 10-13

Izložbe

**Kompjutorska
umjetnost**

Olga Majcen, Sunčica Ostoić
stranica 31

Razgovor
Jean-Luc Godard
**Odrasli uvijek
imaju priču**

Sabina Pstrocki
stranice 40-41

Glazbena kronika

**Varaždinske
barokne
večeri**

Trpimir Matasović
stranica 34

Skupovi
**Ideja
Europe**

Kurelić, Gretić,
Bosto, Haverić, Cvitan

stranice 14-17

www.zarez.hr

KNJIŽEVNA KRITIKA

Andrea Pisac, Ivo Vidan, Zvonimir Dobrović, Goran Goldberger

9771331797006

Gdje je što

zarezi

Zlata Maltarić Benedetti, Karlo Nikolić, Bogdan Bogdanović, Milan Pavlinović, Grozdana Cvitan

U žarištu

- Passat bu ti pobegle Boris Beck 3
 Ravnopravnost i poštivanje kultura Biserka Cvjetičanin 3
 Na rad u tranzicijsku zemlju! Pavle Kalinić 6
 Televizija građanima! Anita Mihalinec 7
 Plaćamo li za rasističku politiku Rastko Močnik 8
 Područja privatnosti - područja sigurnosti Andrea Pisac 9
 Razgovor s Rolandom Žuvanićem Zora Bjelousov 18
 Donacijski program Ford Motor Company u Hrvatskoj 19

Svakodnevica

- Almanah poročne kućanice Sandra Antolić 5
 Glas bez kojeg se ne može Dalibor Petković 7

Tema: Europski književni susreti u Sarajevu
 Nešto drugo i nešto treće Dragan Koruga 10

- Razgovor Henrija Godarda i Nikole Kovača Sabina Pstrocki 10-11
 Nitko ne zna što donosi sutra Edgar Morin 12-13

Tema: Ideja Europe

- Kapitalu ne treba demokratska država Zoran Kurelić 14-15
 Kako živjeti u miru Goran Gretić 16
 Evropski kulturni identitet Sulejman Bosto 17
 Dva paradoksa ujedinjenja Europe Tarik Haverić 17
 Politika koja je uređivala 'Politiku' Grozdana Cvitan 45

Likovnost

- Artertainment Iva R. Janković 29
 Igra bez granica Silva Kalčić 30
 Pet softvera i jedan hardver Olga Majcen 31
 Umjetnički web-pretraživači Olga Majcen/Sunčica Ostoić 31

Poezija

- Oprašivanje i zaprašivanje Danijel Dragojević 32
 Časti jezika Vesna Biga 33

Glazba

- Tetina gitara Karlo Nikolić 20
 Suživot suvremenog i anakronog Trpimir Matasović 34
 Cedeteka Krešimir Čulić 35
 Mala škola obrada Dina Puhovski 36
 Razgovor s Ljerkom Galic Gioa-Ana Ulrich 37

Kazalište

- Glumac koji proizvodi zadovoljstvo Dubravka Crnojević Carić 37
 Kraljević Hamlet 2001. u Zagrebu Nataša Govedić 38
 Nihil obstat Tomislav Brlek 39
 S/M kršćanstvo Nataša Govedić 39

Film

- Razgovor s Jean-Lucom Godardom Sabina Pstrocki 40
 Mamac za filmofile Juraj Kukoč 41
 Majka Blanchett Milijan Ivezić 43

Kritika

- Od nevjere do svetosti i masovne konzumacije Andrea Pisac 42
 Izraelski roman u pismima Ivo Vidan 44
 Japanska književna kuhinja Zvonimir Dobrović 44
 Sav taj jaz Goran Goldberger 45
 Zreli sedamnaestogodišnjak Milan Pavlinović 46

Reagiranja

- Otvoreni odgovor na otvoreno pismo Želimira Laszla Antun Vujić 5
 Beskrajna pravda na način Dejana Kršića Nela Rubić 46

Svjetski zarezi

Gioa-Ana Ulrich 47

TEMA BROJA: Ja se zovem anarhija
 priredio Boris Beck

- Stvaranje kulture otpora Iva Kraljević 21
 Odgovornost je temelj slobode/Anarhistički trag u Hrvatskoj Marko Strpić 22-23
 Javno priopćenje black bloca 24
 Zar '68 nije prošla Dražen Šimleša 24-25
 Autoritet razjaruje anarhiste Vanja Ivančić 25
 Trka za prazninom; propast simboličke misli John Zerzan 26-27
 Reciklirano imanjenje; zajednica u nastajanju Matko Šišak 27
 Razgovor s Mariom Kovačem Milan Pavlinović 28

TEATAR EXIT, Ilica 208, Zagreb
 Tel. 01/ 3704 120

Program za listopad 2001.

1.10. u 21 sat

premijera filma, dokumentarac o Đorđu Balaševiću
 Na stanicu u Puli; Režija: Robert Zuber; Prihod od ulaznica
 ide u dobrotvorne svrhe: za pomoć bolnici u Puli

6.10. u 20 sati

u 20 sati CABARes Cabarei u izvedbi Zijaha A. Sokolovića

7.10. u 11 sati

DJEČJA SCENA (3 – 8 god) – TALA i Teatar EXIT u suradnji
 BALONI – plesna predstava P R E M I J E R A

8.10. u 10 sati

DJEČJA SCENA (3 – 8 god) – TALA i Teatar EXIT u suradnji
 BALONI – plesna predstava

9.10. u 10 sati

DJEČJA SCENA (3 – 8 god) – TALA i Teatar EXIT u suradnji
 BALONI – plesna predstava

11.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso – pretpremijera

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

12.10. u 20 sati

PREMIJERA u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

13.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

18.10. u 20 sati

u 20 sati CABARes CABAREi u izvedbi Zijaha A. Sokolovića

19.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

20.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

21.10. u 11 sati

DJEČJA SCENA (3-8 god) TALA i Teatar EXIT u suradnji

BALONI – plesna predstava

22.10. u 10 sati

DJEČJA SCENA (3-8 god) TALA i Teatar EXIT u suradnji

BALONI – plesna predstava

25.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

26.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

27.10. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

28.10. u 11 sati pretpremijera

u 18 sati PREMIJERA

DJEČJA SCENA (7 – 15 god)

ALISA IZ KOMPJUTORA

V.Matujec

u režiji Matka Raguža

Igraju: Filip Šovagović, Ivana Boban, Vanja Matujec,
 Daria Lorenci, Franjo Dijak, Saša Buneta i Janko Rakoš

29.10. u 17 sati

DJEČJA SCENA (7 – 15 god)

ALISA IZ KOMPJUTORA

V.Matujec

u režiji Matka Raguža

Igraju: Filip Šovagović, Ivana Boban, Vanja Matujec,
 Daria Lorenci, Franjo Dijak, Saša Buneta i Janko Rakoš

30.10. u 11 sati

DJEČJA SCENA (7 – 15 god)

ALISA IZ KOMPJUTORA

V.Matujec

u režiji Matka Raguža

Igraju: Filip Šovagović, Ivana Boban, Vanja Matujec,
 Daria Lorenci, Franjo Dijak, Saša Buneta i Janko Rakoš

31.10. u 21 sat

EVA BRAUN S. Kolditz – Pretpremijera

U režiji Edvina Liverića

Igra: Daria Lorenci

Gledajući Milana Bandića kako se usiljeno smiješi uz svoj novi službeni passat (a ne, možda, golf, koji je isto super auto) ja sam se, tko mi je kriv, sjetio Kokičija Mikimota i da je bio nesretan jer supruzi nije mogao priuštiti bisere. Zato je čitav život proučavao kako u bisernicu umetnuti ono zrno pijeska oko kojega nastanu perlice – i uspio. Postao je kralj bisera, a katalogi korporacije što nosi Mikimotovo ime njihovo su velebno kraljevstvo i danas, poslije sto godina. Iako neizmerno bogat, Mikimoto je ostao skroman. Supruga je umrla prije njegova otkrića i nije se više ženio: društvo su mu radili samo globus i pločica sa ženim imenom koju bi pogledao prije spavanja (još postoji; znakovi su skoro posve izlizani jer je dugo živio). Uvijek je vlakom putovao u vagonima trećeg razreda. Na nagovaranja da si plati prvi razred odgovarao bi: vagon trećeg razreda stigne na kolodvor točno kada i vagon prvog razreda.

Biografija s rupom

Sreća je biti gradonačelnik bogatoga grada. Gradonačelnik siromašnoga grada iz priče Don Ariola zatekao je posve prazan gradski račun, nije bilo ni za njegovu plaću. Nije želio raspisati novi porez sugrađanima, to mu se činilo previše okrutno; zato se zaposlio u susjednom gradu kao noćni čuvar pa bi ondje zarađeni novac prokrijumčario u gradsku blagajnu. Zbunjenog je blagajnika uspijevao prevesti, ali noćni rad nije mogao sakriti pred biračima: gradonačelnik bi zaspao usred skupštinskih sjednica ili važnih društvenih događaja, što je ostavljalo loš dojam.

Gradonačelnik bogatoga grada nema novčanih problema. Dapače, može po volji izabrati i broj na registarskoj pločici službenog auta. Bandić je izabrao broj 3105, odnosno datum 31. svibnja, kada pada Dan grada Zagreba. A mogao je izabrati i koji drugi. Recimo:

91.712,02 – toliko je Milanu Bandiću isplaćeno za znojenje u nadzornim odborima 1999. i 2000. (*Republika*, 13. travnja 2001)

48-10-544 – broj telefona koji je Bandić ostavio članovima SDP-a da na njega prijavljuju *razne zamolbe* "za rješavanje problema u vezi s poslom, stanom, zdravstvenim uslugama ili upisima". Stvar je ispalila nezgodna, ali kad čovjek želi svima udovoljiti: "Najveća mi je mana što čovjeka ne mogu odbiti. Pomoći ću mu, barem ću ga saslušati." (*Večernji list*, 25. studenoga 2000)

1.000.000.000 – toliko je kuna nenaplaćenih dugovanja za najamnine prostora u gradskom vlasništvu.

0 – broj dokaza koje je Bandićevo gradsko poglavarstvo u svojim uredima, spisima i dokumentima otkrilo o kriminalu prethodnog gradskog poglavarstva.

3 – za toliko je godina Milan Bandić, nastupajući na gradonačelničku dužnost,

obeaćao sanirati smetlište u Jakuševcu (pola je tog vremena već prošlo).

500.000 – iznos u kunama gradskog novca koji je poslao u Derventu, s pusom. 5 – toliko godina nedostaje u njegovoj biografiji. Do 1990. bio je "stručno-politički radnik na općini Peščenica", a od 1995. vijećnik SDP-a u zagrebačkoj skupštini. Što je radio od 1990. do 1995. ne piše ni na www.hrt.hr/vijesti/arhiv/2000/05/31/HR_T0024.html, ni na www.zagreb.hr/uprava, ni na službenom siteu SDP-a (ova prva dva imaju barem krnje biografije, a treći nema nikakvu).

Kvaka 212

Brojeva za gradonačelnikove nove tablice stvarno ne nedostaje. Na primjer:

10.000 – procjenjuje se da je toliko ljudi sudjelovalo u veljači na skupu *Moj glas za pravnu državu*. Milan Bandić svoj glas

ka koji su troškovi skupova održanih 5. veljače na Markovu trgu (za Norca) i 19. veljače na Jelačićevu trgu (protiv onih koji su za Norca), tko je ovlašten za odobravanje gradskog novca za prosvjedne skupove, iz koje se stavke proračuna taj novac isplaćuje i koliko su grad stajali prosvjedi prošle godine. Milan Bandić na to je odgovorio da mu se "valjda može vjerovati na riječ i da se nikome ne treba pravdati za ono što je rekao." (*Večernji list* 3. svibnja 2001) Oštrić ga je tužio Prekršajnom sudu jer je uskraćivanjem informacija zagrebački gradonačelnik prekršio 5. članak Zakona o informiranju, a ako se na sudu dokaže krivnja, platit će kaznu između 10.000 i 40.000 kuna (još zgodnih brojeva za registarske pločice).

623, 622/1 i 622/2 – na tim katastarskim česticama Bandić gradi u Samoboru

Gradonačelnikov novi auto Passat bu ti pobegol

Službeni automobil nevjerna je sorta koja će spremno ukrcati Murtu čim se iskrca Kurta

Boris Beck

nije ondje iskoristio nego je radije njime rekao da "oni koji nemaju što raditi neka prosvjeduju" i da svaki prosvjed gradsku blagajnu stoji 250.000 kuna (39.000 kuna manje od passata). Budući da je za spomenuti skup organizator potrošio 30.000 kuna, a Grad je dao samo pozornicu, novinare je zanimala specifikacija troškova. Zoran Oštrić, iz Izvještajne agencije Hrvatske ekovijesti, upitao je gradonačelni-

bez dozvole. (*Jutarnji list*, 3. listopada 2001)

250.000.000 – za toliko se kuna Zagreb zadužio ovoga ljeta. Kamate nisu poznate, a rok je otplate šest godina.

127 – istog dana kad je Milan Bandić proglasio početak obnove 127 objekata u centru grada (pročelja i slično), građanima je iza tih istih pročelja poskupio plin.

20.000.000 – toliko maraka Zagreb kani utrošiti za dovršenje stadiona u Maksimiru. Bandić ga naziva "hram nogometa".

5.000 – toliko je Slavica Lukić u *Globusu* nabrojala esdepeovaca u Zagrebu, podjeljenih u 212 odbora, uz napomenu da brojčano čine jednu petinu stranke. Procjenjujući Bandićev utjecaj na njih, napisala je i ovo: "Mnoge novopečene SDP-ovce u Zagrebu Bandić je osobno nagovorio da uđu u stranku."

450 – toliko je kuna prireza otišlo na gradonačelnikovu tablicu po izboru. Sića, a lijepo je vidjeti.

2 – toliko je puta zagrebački gradonačelnik javno rekao da će se ubiti.

Politička jednadžba

Dan grada Zagreba nekad se obilježavao zimi, što se pokazalo neprikladnim za iznajmljivanje štandova; da bi se ljudi bolje zabavili, a Grad više zaradio, fešta je pomaknuta u proljeće: odatle taj 31. svibnja, podsjetnik je na požar iz 1731. u kojem je ostala neoštećena Gospina slika iz Kamenith vrata. Ali to nije sve! Upravo na taj dan Milan Bandić

prošle je godine imenovan gradonačelnikom (što je proslavio u Grudama u društvu Mirka Norca i Ante Gotovine; nije im rekao *iš, marš, šic* kao što je Čačić potjerao HSP-ovu petrinjsku dogradonačelnicu.). Jednadžba, dakle, glasi: 3105=Bandić+Zagreb.

Bilo bi pogrešno jednadžbu protumačiti

Milan Bandić svoje je imenovanje gradonačelnikom proslavio u Grudama u društvu Mirka Norca i Ante Gotovine; nije im rekao iš, marš, šic kao što je Čačić potjerao HSP-ovu petrinjsku dogradonačelnicu

tako da je Bandić službeni auto stavio pod nebesku zaštitu: poznato je da se naš gradonačelnik svake nedjelje penje na Sljeme (rekord mu je 52 minute, još jedan zgodan broj za personalizirane registarske pločice), ali nije poznato da toga dana ide i u crkvu. Manje je pogrešno pretpostaviti da su Bandiću potrebni reprezentativan auto i na njemu tablica na koju je osobno upisan jer nije baš siguran u svoj položaj. Koliko god zagrebački gradonačelnik bio osoba moćnija od nekih ministara, jer gospodari gradom u kojem živi četvrtina hrvatske populacije i u kojem se ostvaruje pola nacionalnog dohotka, te se stoga ubire i porez ravan državnom, on je u politici u kojoj i najmanji znak slabosti može biti koban. U nemilosrdnoj borbi s kolegama potreban mu je moćan znak koji govori o njemu (a ako mu rejting trenutno padne, i umjesto njega). Budući da je službeni automobil nevjerna sorta, koja će spremno ukrcati Murtu čim se iskrca Kurta, samo ako ga skupština izabere, Bandić je zapravo u stalnom strahu da mu passat *ne pobjegne*. Sa svojim imenom i položajem šifriranim na registraciji (a mogao bi si i grb grada Zagreba utetovirati na zapešće), gradonačelnik nije puno drugačiji od Jankeca koji stoji na peronu i kaže vlakom *naj pobegne, karta mi je v žepu* (trećeg razreda).

Imam i dvije dobre vijesti: iako je BMW Marine Matulović-Dropulić izdahnuo pod Milanom Bandićem, građani još nisu. A druga je da smo mogli i lošije proći. Što bismo od srama da je izabrao registarski broj 007? ☒

Početak listopada u Zagrebu je održan 35. kongres Međunarodnog udruženja likovnih kritičara (AICA) koji je na temu strategija moći okupio kritičare s više kontinenta, među ostalim i Yacoubu Konatea, profesora sa Sveučilišta u Abidjanu (Obala Bjelokosti), koji je govorio o institucionalnim okvirima vizualne umjetnosti u Africi. Slušaajući ga, pomislila sam kako mi uistinu slabo pratimo stvaralačke dosege, kulturne promjene i umjetničke izazove izvan zapadnoeuropskoga kruga i kako smo, zaočupljeni prvenstveno sami sobom, a zatim i "ulaskom" u Europu, zanemarili da svoju vlastitu kulturu možemo vrednovati samo u usporedbi s drugima, ali ne isključivo usporedbom s europskima/sjeverno-američkima. Znamo li što se vrijedno zbiva u latinoameričkim, azijskim, afričkim kulturama? Ovo pitanje kao da nas vraća mnogo godina unatrag, a ni stavljanje u kontekst "postkolonijalne teorije" danas tako u modi u svijetu, ne pridonosi njegovu odgovoru.

Proces globalizacije

Je li ga moguće naći u procesu globalizacije? O pozitivnim i negativnim as-

pektima i učincima globalizacije rečeno je već mnogo, ali ostaje činjenica da nije pitanje uključiti se ili ne u globalizaciju, jer je ona zahvatila i postala imanentna modernoj civilizaciji, već je bitno kako se uključiti s vlastitim kultur-

ništa nije isto" te da je nužno preispitivanje dosadašnje "slike svijeta", razumijevanje svijeta koji se promijenio. Jedno razdoblje se zatvara i nastaje "doba asimetričnih konflikata", smatra Marwan Bishara u *Le Monde diplomatique*, u ko-

Kulturna politika Ravnopravnost i poštivanje kultura

Zanemarili smo da svoju vlastitu kulturu možemo vrednovati samo u usporedbi s drugima, ali ne isključivo s europskim ili sjevernoameričkim kulturama

Biserka Cvjetičanin

nim identitetom, posebnostima i stvaralačkim dosezima i kako stvoriti program solidarnosti u odnosima svih zemalja svijeta.

Tragedija koja se dogodila 11. rujna ubrzava potrebu njegove realizacije. Opća tvrdnja oko koje se slažu svi stručnjaci jest da "nakon 11. rujna više

jima se koriste sva moderna sredstva komunikacije, transporta, informacija. "Sive zone svijeta", nastavlja Bishara, stvorene ratovima, globalizacijom i osiromašenjem, predstavljaju opasan teren kojem je iznad svega potreban razvoj i uvažavanje kulture i identiteta kao razvojnog pokretača.

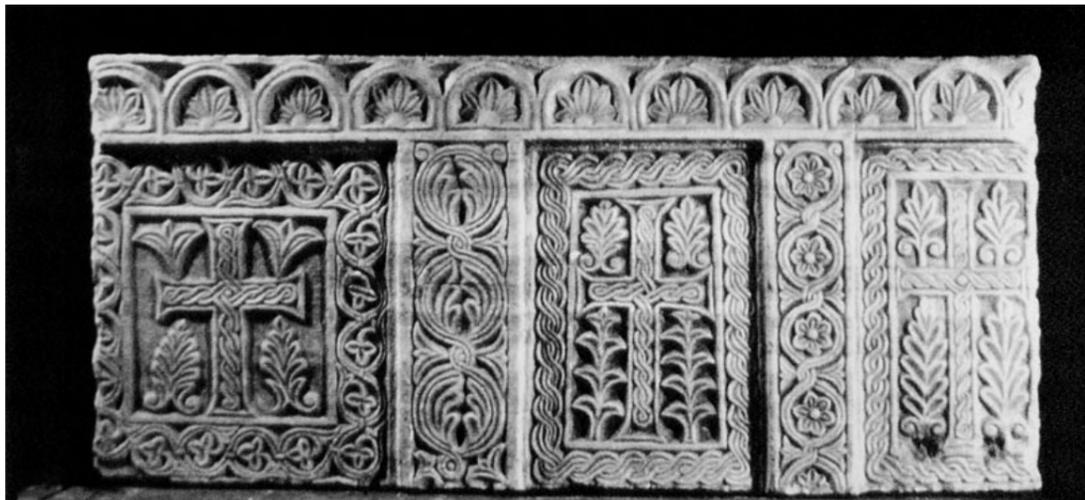
Solidarni program

Globalizaciju prema interesima zapadnog kapitala valja usmjeriti na globalizaciju prema ravnopravnosti i poštivanju kultura. Time se prevladava i stav o nadmoćnosti i prvenstvu jedne civilizacije nad drugom, ili o postojanju malih i velikih, superiornih i inferiornih, središnjih i perifernih kultura, stav koji smo upravo nakon 11. rujna čuli ili o njemu čitali, iako se činilo da je davno napušten. Poštivanjem ravnopravnosti kultura i kulturne različitosti ispunjava se osnovni uvjet uključivanja svih kultura u međunarodnu komunikaciju i otvara mogućnost razvoja novih odnosa među narodima svijeta. Multikulturalizam ne može biti uzrokom prijatni, već se kroz njega izražava tolerancija prema različitim pristupima i praksama razvoja. U tehničkom smislu, nove informacijske i komunikacijske tehnologije imaju važnu ulogu u povezivanju kultura, ali za solidarnost i suradnju potreban je, prije svega, novi program. Sudeći po reakcijama eminentnih svjetskih političara i stručnjaka/kulturologa, koji su se oštro obrušili na pojam "sukob civilizacija", takav program ima šansu. ☒

Bizantinci, Hrvati, Franci

Zlata Maltarić Benedetti

U muzeju *Santa Giulia* u Bresci otvorena je 9. rujna izložba *Uspón i pad kraljevina i carstava, Bizantinci, Hrvati, Franci*, a trajat će do 6. siječnja 2002. Izložba je realizirana u sklopu internacionalnog projekta *Charlemagne. The making of Europe*, u suradnji s Arheološkim muzejom grada Splita, i pod stručnim starateljstvom Carla Bertellia, Gian Piero Broglia, Miljenka Jurkovića, Ivana Matejčića, Ante Miloševića i Clare Stella, a u organizaciji *International global villagea*. *Santa Giulia* poznati je samostan i važan arheološki korpus, a nedavno je restauriran i pretvoren u Muzej grada Bresce, gdje se održavaju izložbe o povijesnim temama. Prvi put u Italiji posjetio- ci posjetio- ci mogu vidjeti arheološke nalaze i spomenike iz raz-

PLUTEJ PREZBITERISKE OGRADE, IX vijek, mramor, Arheološki muzej, Zadar

nih dijelova Hrvatske obale, Istre i Dalmacije, kao i njezina kontinentalnog dijela. Izloženo je oko pet stotina arheoloških nalaza, spomenika, dijelova spo-

menika, nakita i kodeksa iz tridesetak muzeja i kolekcija iz Hrvatske, Italije i Austrije.

Od izloženih spomenika ističu se dvanaest kapitela Svete

Marije Gornje iz Crkvina, poznata krstionica iz Nina, važno svjedočenje o franačkom pokrštanju Slavena te veličanstvena vrata prezbitarija u bogatoj

kofazi iz Dalmacije koja je početkom 9. st. priznala vlast Karla Velikog i održavala veze s važnim religioznim i kulturnim centrima Akvilejom i Civida- leom.

Izložene su i opreme vojnih velikodostojnika iz grobnica što svjedoči o zajedničkom životu i simbiozi Avara i Slavena koji su prodirali sve do Istre i miješali se sa starosjediocima tih krajeva. Razvidno je i kako Karlo Veliki osvaja naše teritorije i njima vlada, postavlja Franke na vlast u tim krajevima i potiče razvoj znanosti i umjetnosti te provodi masovno pokrštanje slavenskih žitelja.

Izložba je podijeljena u više sekcija: Od Rima do Bizanta, Langobardi, Avari, Franci, Karolinška Istra, Bizantsa Dalmacija u ranom Srednjem vijeku, Ducatus Chroatae, Ludvik II i kontinuitet karolinškog carstva. Ova jedinstvena izložba govori i o mnogim vezama Italije s hrvatskim krajevima, vezama koje se nastavljaju još od rimskog doba. ☒

časopisi

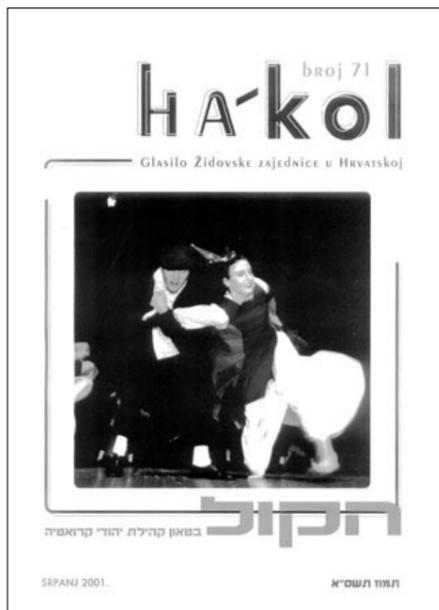
Glas razlika

Ha-kol – glasilo Židovske zajednice Hrvatske, broj 71, srpanj 2001., glavna urednica: Vlasta Kovač

Karlo Nikolić

Gladajući nedavnu reprizu *Svlačionice* Roberta Knjaza nisam mogao ne ostati zapanjen. U emisiji su gostovala dva zanimljiva lika, obojica crtači, prvi, Dubravko Mataković, dovoljno *munjen* da ostane normalan, i drugi, Joško Marušić, kako je ispalo, taman onoliko *normalan* koliko mu treba da postane totalno *munjen*. Naime, ovaj drugi na voditeljevo je pitanje o tome jesmo li u Hrvatskoj bili dovoljno kreativni u posljednjih deset godina sa šeret- skim smiješkom i ne trepnuvši odgovorio (otprilike): *Da, u zadnjih deset godina smo nacionalno očistili državu i to je velika stvar*. U prvi sam tren pomislio da se radi o kakvom pajtonovskom gegu, kao: *normalni* pokušava ironijom parirati *munjenom*; da bih iz nastavka razgovora shvatio da gospodin Marušić misli smrtno ozbiljno. Pojam nacija ne nalazi se na mom popisu bitnih identifikacijskih odrednica i stoga još teže mogu shvatiti ovakva merčepovska likovanja nad varikina progonima onih *drugih i drukčijih*. Na svu sreću, takav kreativan podvig etničkog očišćenja ne samo da nije velika stvar nego se ipak nije ni dogodio. To jest, barem ne do kraja. Razlike nas još uvijek čine sličnim.

Ha-kol je glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj. Glavni i odgovorni urednik je Vlasta Kovač, a list funkcionira volonterski. *Ha-kol* izlazi već četrnaest godina, a prije Drugoga svjetskog rata njegov je prethodnik bio časopis *Židov*. Značajno mjesto u ovom, srpanjskom, broju zauzima nekoliko osvrtu na promociju knjige Živka Grudena *Perači crnih košulja* u Židovskoj općini Zagreb koju je (za razliku od svog mrgodnog prethodnika) pohodio i predsjednik Mesić. To je ujedno bio i prvi posjet hrvatskog predsjednika Židovskoj općini u povijesti. Zanimljiv je i tekst Tomislava Jakića o od-

nosima Hrvatske i Izraela za vrijeme ere tuđmanizma i danas te intervju s Ephraimom Zuroffom, direktorom centra *Simon Wiesenthal*. U kratkom razgovoru s glavnom urednicom Zuroff ističe da se Centar u posljednje vrijeme manje bavi hvatanjem nacističkih zločinaca, a više se okreće prema odgoju i obrazovanju novih generacija. Središnji dio lista čini rubrika *Iz naših općina* s više ili manje uspješnim tekstovima suradnika i čitatelja. Rubrika *Kultura*, između ostalog, bavi se problemom izgradnje Židovskoga kulturnog centra na mjestu stare Sinagoge. Na zagrebačkom Arhitektonskom fakultetu organizirana je izložba studentskih radova-prijedloga za projekt budućega Židovskog kulturnog centra, a sa stranica kulturne rubrike smiješi nam se i kompozitor Alfi Kabiljo kojeg je intervjuirala Jasminka Domaš. Između nekoliko ponuđenih naslova iz zbira kratkih osvrtu na knjige sa židovskim temama najviše me zainteresirao *IBM i Holokaust* Edwina Blacka. Autor knjige argumentirano tvrdi da je IBM-ov osnivač i predsjednik Thomas Watson direktno potpomagao nacistički režim. Ova međunarodna informatička korporacija po njemu je zaslužna za sva brza tehnološka rješenja nacističkog politički orijentiranog popisa stanovništva te je jedino pomoću IBM-ova sustava bušenih kartica Hitler mogao progone i ubijanje ljudi pretvoriti u sustavno mehanički postupak. Uredništvo *Ha-kola* raspisalo je i natječaj za kratku priču čije rezultate objavljuje u ovom broju. Iz stranog

tiska prenesena su dva teksta izraelskih autora o tome kako se živi (i umire) u Jeruzalemu.

U uvodniku lista urednica je najavila sadržajne promjene, što je dobro jer imam dojam da je *Ha-kol* velikim dijelom okre-

nut prošlosti te namijenjen starijim čitateljima, dublje uronjenima u tradiciju. Više bi mi se svidio radikalniji iskorak uredništva ka budućnosti te otvaranje i prema temama ne isključivo vezanim uz vlastitu vjersko-nacionalnu zajednicu. ☒

VARAŽDINSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
objavljuje natječaje za

IX. RECITAL "VARAŽDIN U SRCU NOSIM"

i

KNJIŽEVNU NAGRADU "KATARINA PATAČIĆ"

I.

Natječaj za IX. recital "Varaždin u srcu nosim"

U devetoj godini svoga postojanja, tradicionalni Recital "Varaždin u srcu nosim" postaje svekajkavskom književnom manifestacijom.

Na natječaju za IX. Recital "Varaždin u srcu nosim" mogu sudjelovati svi građani s dosad neobjavljenim kajkavskim pjesmama, bez obzira na teme i motive.

Autorima najboljih pjesama bit će dodijeljene tri nagrade po prosudbi stručnog ocjenjivačkog suda. Posebna nagrada bit će dodijeljena pjesmi koja najbolje izražava nadahnuće povijesnim naslijeđem i/ili sadašnjom grada Varaždina.

Tridesetak najboljih pjesama, koje će izabrati stručni ocjenjivački sud, bit će javno izvedeno na Recitalu i objavljeno u zborniku "Varaždin u srcu nosim 2001."

Svaki autor može poslati najviše pet (5) neobjavljenih kajkavskih pjesama.

Sve pjesme moraju biti dostavljene u pet (5) primjeraka u strojopisnom i računalnom prijepisu i označene istom šifrom. U zatvorenoj omotnici valja priložiti šifru s njezinim rješenjem (ime i prezime, adresa i telefon autora).

Rok za slanje pjesama je 31. listopada 2001. godine. Pjesme se šalju na adresu:

VARAŽDINSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
Trakošćanska 24, (za Recital), 42000 Varaždin

Radovi se ne vraćaju.

Rezultati natječaja bit će objavljeni u sredstvima javnog priopćavanja.

Završna priredba održat će se početkom prosinca, uz Dan Grada Varaždina.

Autori izabranih pjesama bit će obaviješteni i pozvani na manifestaciju.

II.

Natječaj za književnu nagradu "Katarina Patačić"

Varaždinsko književno društvo utemeljuje Nagradu "Katarina Patačić" za najbolju kajkavsku knjigu objavljenu u prethodnoj godini.

Na I. natječaj za nagradu "Katarina Patačić" autori i nakladnici mogu prijaviti knjige recentne književne produkcije koje su u cijelosti i/ili većim dijelom, pisane kajkavskim jezičnim izričajem, a objavljene su tijekom 2000. godine. Prijaviti se mogu zbirke pjesama, proznih radova i eseja te romani i drame, kao i knjige kombiniranih ili graničnih književnih vrsta. (U konkurenciju ne ulaze antologije i zbornici)

Po pet primjeraka svake kandidirane knjige treba biti dostavljeno do 31. listopada 2001. godine na adresu:

VARAŽDINSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
Trakošćanska 24, (za Nagradu "Katarina Patačić"), 42000 Varaždin

Odluku o dobitniku Nagrade "Katarina Patačić" donijet će stručni ocjenjivački sud sastavljen od uglednih književnih povjesničara, kritičara i teoretičara.

n a j a v e

Bogdan Bogdanović: Beograd, Klagenfurt, Zagreb

U Novinarskom domu 12. listopada u 19 sati održat će se predstavljanje knjige *Grad i budućnost* Bogdana Bogdanovića. Knjiga je izašla u izdanju Naklade *Mlinarec & Plavić*, i to je njezino prvo pojavljivanje na bivšem jugoslavenskom prostoru u originalu, budući da je 1997. objavljena na njemačkom jeziku kod uglednog nakladnika Wiesera iz Klagenfurta. Knjigu će predstaviti Andrija Mutnjaković i Nada Vrkljan-Križić. ☒

GRAD I BUDUĆNOST

◆ Bogdan
Bogdanović

Naklada
Mlinarec & Plavić

memorabiliju, stare kožne jakne, izluzane traperice ili samterice, cipele vaših i naših roditelja i prijatelja, lažni i pravi nakit, razglednice s markom ili bez nje, s pozdravom ili bez nje, rastezljive i uske majice sa

slikama vaših omiljenih idola ili bez njih, kape i šubare, a sve skupa različitih godišta, stilova, dezena i marki. Ako želite prodati svoju ili možda tuđu kućnu kolekciju bilo čega, buvljak je pravo mjesto za vas. U slučaju da ste spremni na rizik biti trgovac, zakup prodajnog mjesta, tj. parketa *Tvornice* (s vašim stolom ili na podu), iznosi 30 kuna, dok će vas eventualno iznajmljivanje *tvorničkog* stola stajati 50 kuna. Za više informacija zainteresirani se mogu obratiti organizatoru na mobilni telefon 091/3155-777. Za sve druge koji će posjetiti buvljak u ulozi potencijalnih kupaca i cjenkaroša, ulaz će biti besplatan. Nadamo se da će buvljak u *Tvornici*, uz Hrelić, još uvijek nezamjenjivo mjesto što se tiče bogatog i raznolikog šopinga za sitni novac, postati još jedan gradski bazar na kojemu će posjetitelji imati sreće i pronaći ono što uzaludno i mukotrpno traže godinama. ☒

čiji. Ona danas ide Flondon, Aja ju je skoro vgrizla, a Papa se nije htel' ispričati. Navečer idemo na koncert, vani je zima i jedva čekam da se vratimo Fpregradu. Sad moram prekinuti jer je Papa došel' po svo-

Redgiranja

Otvoreni odgovor na otvoreno pismo Želimira Laszla

Antun Vujić

Dozvolite najprije da vam zahvalim na poduci o konzervatorstvu, kao i na skrbi koju za ovu važnu službu iskazujete. Međutim, dozvolite mi i da radi točnog informiranja javnosti ukažem na neke netočnosti u Vašem pismu za koje vjerujem da ne proizlazi iz neznanja, već nerazumijevanja novog položaja konzervatorske službe u Ministarstvu kulture, kao i novog položaja konzervatorske službe u Ministarstvu kulture te novog položaja samog Ministarstva kulture.

Podsjetio bih da je kulturna baština od interesa za Republiku Hrvatsku, što je između ostalog utvrđeno člankom 53. Ustava Republike Hrvatske, te da je upravo Ministarstvo kulture kao tijelo državne uprave zaduženo za zaštitu toga interesa, odnosno za provedbu zaštite i očuvanja kulturne baštine. Vas, dakako, ne zanima podatak da je u tu svrhu ovo Ministarstvo osiguralo 70% sredstava više od prethodnoga. Ali i u okviru vaše negativne metodologije morate se suočiti s nekim objašnjenjima koja je nadilaze. Kako kulturnu baštinu čine ne samo spomenici kulture, već isto tako i arhivska, muzejska pa i rijetka knjižna građa, ne smatramo da je dostatno samo Upravu za zaštitu kulturne baštine u užem smislu smatrati hrvatskom konzervatorskom službom. Zadaće i poslove Ministarstva kulture u području zaštite i očuvanja kulturne baštine provode i druge ustrojbene jedinice Ministarstva kulture, od pravnih i financijskih do, kako to sada želimo, informatičkih.

Informatička revolucija koja nam je donijela kompjutorsku tehnologiju, potakla je odgovarajuće ustrojstvo unutar Ministarstva kulture koje omogućuje racionalno stvaranje državnih baza podataka o kulturnim resursima, i o svekolikoj kulturnoj baštini. Stvaranje suvremenog INDOK centra u Ministarstvu kulture stoga ne predstavlja nikakvo devastiranje konzervatorske službe, već organiziranje suvremenog načina njenog rada.

Razlog je više za ovakvo osuvremenjivanje ustroja i činjenica što je dokumentacija izrađena i prikupljena radom konzervatorske službe do sada najvećim dijelom dostupna samo toj službi, što je potrebno mijenjati.

Suvremeni INDOK Ministarstva kulture osigurat će širu dostupnost dokumentacije o kulturnoj baštini i svim drugim podacima i

informacijama iz područja kulture. Držimo da će upravo dokumentacija o kulturnoj baštini doprinijeti provedbi mjera zaštite i očuvanja koje mora provoditi konzervatorska služba, te da će poduprijeti sve naše aktivnosti na promicanju svijesti o potrebi očuvanja kulturne baštine. Dostupnost konzervatorske dokumentacije svim korisnicima bit će i samo po sebi dodatni argument postojanja i rada konzervatorske službe, pa neće biti potrebe da se njezin rad potvrđuje kroz medije, kako to Vi predlažete, ako se uopće na taj način neki rad može potvrđivati. Ne bih se sporio, ali držim da se kroz medije potvrđuju ili provjeravaju događaji, pa i oni konzervatorski, a rad konzervatorske ne smatram događajem, već radnom svakodnevnicom.

Nije mi namjera podučavati Vas, već Vas podsjetiti da su temi ustrojavanja suvremene dokumentacije o kulturnoj baštini posvećeni brojni međunarodni stručni skupovi, među kojima mnogi u organizaciji Vijeća Europe, te da razvitak sustava ide u smjeru informatizacije, prema van, a ne prema unutra.

Siguran sam da će konzervatori, a nadm se i Vi, gospodine Laszlo, nastaviti, kako Vi kažete, "rat za očuvanje i dobrobit kulturne baštine". Ujedno se nadam da će energija koja se ulaže u bitke za položaj i "izdvajanje" konzervatorske službe iz Ministarstva kulture biti preusmjerena na stalno unapređivanje rada i učinkovitosti zaštite i očuvanja kulturnih dobara u interesu građana i Republike Hrvatske, čemu ta služba i služi.

Također, budući da Vam je toliko stalo do "struke", možda će nova organizacija INDOK sustava konačno pomoći i u rješavanju takvih elementarnih pitanja koja struka još nije riješila – npr. objavljivanje registrira zaštićenih kulturnih dobara, što nas već sve pomalo dovodi do očajja, zar ne?

Na kraju, u vezi s Vašom bojazni kako "posljedice objavljivanja vašeg pisma mogu biti nezgodne", što se mene tiče, ne morate biti zabrinuti, a iskreno se nadam da ćete se i Vi snaći u procesu "dekonzeriranja konzervatora", da se poslužim vašom dosjetkom. To je jedina moguća vrsta "nezgode", a nadam se da ćete je biti sposobni prevladati. ☒

Glavni likovi

Čušpajz. Čušpajz. Zdimnjaka Vbrajtonu fsumrak suklja, kulja zadnji dim skipitalizma. Nujna sam, intuitivna k'o škorpionka fstaklenki skrastavcima, telefon mi zvoni celo popodne, samo ga znogom rinem kfuksiji. Pridreman, Bana Jelačića sanjam kak' je kanticu i lopaticu zagubil pa mu ih Milo Hrnić nađe.

Sporadni likovi

Suseda Kalinka
Norman Bejc
Grof Drakula ak' mu izdaju vizu predgrade Siska
Uvertira "Šćelkunščika"
Naomi Kembelić
Plod šipka
Veli Jože - tzv. Jožindobina

Poučna rečenica

asid rađa Nalo nama virasena suto balin ☒

INFO

Kupuješ i prodaješ

Milan Pavlinović

Ako vas *Veliko Trgovišće* asocira jedino na rodno mjesto još većeg i pokojnog predsjednika, izgleda da niste bili dovoljno informirani. Tako se, naime, nekada nazivao buvljak organiziran u *Tvornici*, Šubićeva 2, koji je subotom nudio sve i svašta, pa i još mnogo više. Prvog petka u listopadu počela je nova sezona buvljaka, od 12 do 20 sati na istoj adresi. Prema riječima inicijatora Dubravka Jagatića, *šoping centar* je otvoren zbog velikog interesa građana za kupnjom ili prodajom, druženjem i sklapanjem poslova. Asortiman buvljaka od ove je sezone pojačan novim artiklima, pa osim CD-a, vinila kazeta, stripova, postera, knjiga, nota, udžbenika, moći ćete na jednom mjestu prodati, kupiti, a možda i trampiti raštimane i uštimane instrumente, rock, pop, tehno i inu

čiji. Ona danas ide Flondon, Aja ju je skoro vgrizla, a Papa se nije htel' ispričati. Navečer idemo na koncert, vani je zima i jedva čekam da se vratimo Fpregradu. Sad moram prekinuti jer je Papa došel' po svo-

dopisnica Zvašingtona. Da su gradske vlasti odluku donjele o promjeni brzine izmjene svjetla na semaforu. I sad mi to javljaju. A zna se kak' je to bitno i koje sve posljedice može imati tak' nagla odluka.

Almanah poročne kućanice

I u ovom broju donosi:

– Keisserfeldgasse 5 - razotkrivamo adresu centrale III Svjetske Internacionale poročnih kućanica

– Kako stimulirati bezgrešno začće - ab ovo

– "Pod krevetom nisam brisala" - ispovijest plus kataloška obrada registriranih vrsta prašine

– Nagradna igra i ovog broja: Dobiva svaki punoljetni zemljanin

Čitajte *Almanah poročne kućanice*

je prije spavanja."

Ne pada stablo daleko od jabuke, ni pekmez - od salovnjaka.

Vrijeme radnje

Pojedem si dva Vitergina, na telefonu

Sandra Antolić

svakodnevice

Rafting i kanjoning imam u petak do dva, posle mi je Vglazbenom Misa Solemnis. Učim ugarski, preterit, spremem tečaj šivanja Vujgurskoj. Šivanje je srednjeg roda k'o i mali pa ga ovim putem pozdravljam uz želje za dobro zdravlje i dug život. Željama se pridružuje Ministarstvo kulture Latvije, reprezentacija hokeja Kraljevine Danske, cure iz Lota, prodajno mjesto 238 i kuma Zdenka iz Šestina, uz pjesmu "Pjevaj mi, pjevaj sokole".

Mjesto radnje

Odem na tavan, kol'ki su prije mene bili gore i kol'ke su se knjige stavana zvekle. I kaj nisam našla Dnevnik. Prelistam, od stare bake Schreblinke - kaj je isto bila poročna kućanica fsvoje vreme Fpregradi. Piše, al' to nije sve:

"Kurdistan, zima devetstoosamneste. Tu smo ftopliczama već czeli tjedan, mama, stara mama, kuma Alojzija, Franczuskinja i naša draga Aja, naša schnauczerica. Papa je jučer spiskal tri tisuće, pa ne znam kak bumo opće doma. Upoznali smo Engleskinju, gospodičnu Hurley kaj je očajna jer joj je zaručnik navodno spal s jednom prostitutkom, vnekaovj ko-

Gospodin kamen

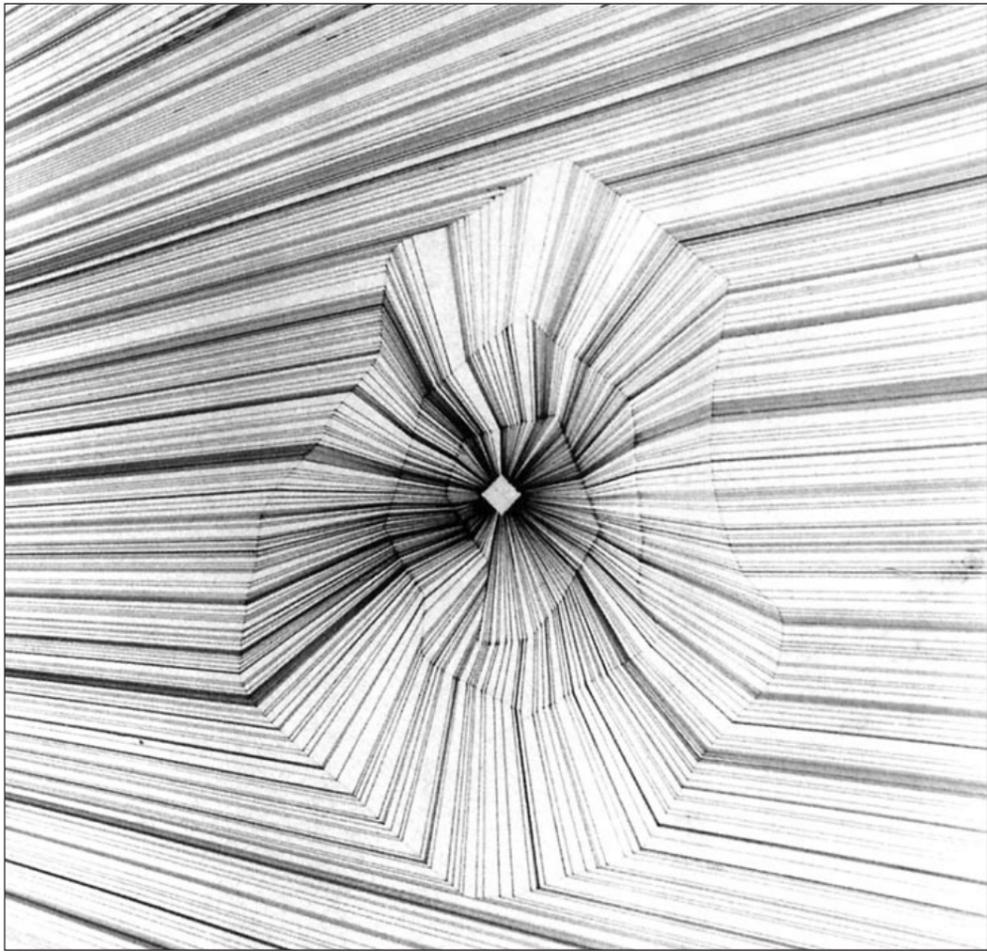
Grozdana Cvitan

Točka iz koje sve izvire i pravci koje nudi, istraživanje je crteža jedne od Četiri teme na istoimenoj izložbi Vjenceslava Richtera, koja je tijekom rujna trajala u Galeriji svetog Krševana u Šibeniku.

Druga tema su pravci koji se u prostoru ne susreću – Richter misli drukčije. Nudi on i crtačko istraživanje Milenijske rozete, kao i mogućnosti limene ploče u dvjema vizualnim mogućnostima.

Naknadnu prezentaciju doživjela je peta tema, *Svatovi kamena*, naslonjena na izložbu u

Šibeniku, otvorena 29. rujna u Sovljima pokraj Tribunja u gaju ispred Richterove kuće. Kuća i gaj već su poklonjeni Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu, a umjetnik je najavio da je istu sudbinu namijenio i objektima koje je nedavno postavio u tom prostoru. *Gospodin kamen* (jedan od naslova objekata, mobila, skulptura) u njemu se pokreće ritmom i putem gdje je umjetnički intervenirao zaigrani Vjenceslav Richter.

Galerija Šimuna i Stjepana, franjevac

Grozdana Cvitan

Oko tristotinjak slika i skulptura sačinjavaju fondus Galerije Šimun koja se otvara u srijedu, 10. listopada, u Franjevačkom samostanu svetog Ante u Dubravama (kod Brčkog), u Bosanskoj Posavini. Nastala je kao rezultat dugogodišnje sakupljačke ljubavi i upornosti fra Stjepana Pavića, profesora klasičnih jezika na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom. Rodom Posavljak, fra Stjepan je zbirku poklonio samostanu svog rodnog kraja, a na pitanje zašto, odgovara: *Da se ponudi duhovna jezgra kao odgovor nasilnoj povijesti, da se nastavi šest stotina godina stara duhovna misija*

franjevaca u Bosanskoj Posavini i u Bosni uopće, da se obogati kulturni život lokalne zajednice, da se mladeži pruže ravnopravna polazišta intelektualnog formiranja, da se dade prilog ideji policentričnosti u svakom smislu, da se duhovno podupre zemljopis Hrvata u Bosni.

Iako najvećim dijelom pripadaju hrvatskim umjetnicima, slike i skulpture u galeriji Šimun svojevrsan su presjek stvaralaštva 19. i 20. stoljeća i slovenskih, bošnjačkih i srpskih stvaralaca. Galerija je dobila ime u čast franjevcu Šimunu (Filipu) Filipoviću (1732. – 1802.), koji je iz rodne Bosanske Posavine otišao u Italiju gdje je umro na glasu svetosti, a u vrijeme je postupak njegove beatifikacije.

Ljudevit Šestić, Zimski pejič

Njemačka je počela Prvi svjetski rat i glatko izgubila, a da nije bila definitivno poražena. Porazu je sol na ranu stavila Francuska nastojeći svog vječnog protivnika ne samo baciti na koljena nego izbrisati s političke karte Europe. Naravno da u tome nije uspjela, ali je mrcvareći gubitnika uspjela na vlast dovesti Hitlera, koji je bio idealan odgovor na rastuću snagu Staljinova Sovjetskog Saveza koji se gušio u krvi vlastitih državljana ne bi li režim preživio. Zbog gaženja Njemačke, koja to nije mogla vječno trpiti, dobili smo Drugi svjetski rat. No, nisu napali samo Istok, nego i Zapad. Njemačka je nakon pet godina bila pregažena, ali tek nakon što je sama pregazila cijelu zapadnu Europu i velik dio Istočne.

Potom je uslijedio Hladni rat između dojučerašnjih saveznika koji su se razišli nakon što su zgazili zajedničkog neprijatelja. Podijelili su uloge i sirovine i svaki je na svoj način nastavio terorizirati svoje saveznike. SAD, kao bogatiju i privatnom biznisu odani voditelj i branitelj demokratskih načela, putem Marshalova plana pripitomio je ratom razrušene i osiromašene zemlje zapadne Europe. Spori, međutim, postojani rast društvenoga i privatnog standarda stabilizirao je parlamentarne demokracije, ali je nacionalni kapital već tada bio podređen američkom, koji je podredio sebi ne samo Njemačku nego i Veliku Britaniju, Francusku, Italiju i Japan. I Kina je, također, podlegla zovu kapitala kojeg više nije u stanju kontrolirati.

Na Istoku se nije moglo s rukavicama, zbog siromaštva i despotske tradicije, ali se zato moglo jedino s pjesmom i logorima, koji su postojali samo za one koji nisu htjeli pjevati. I dok su logori rasli sustav je funkcionirao. Bez njih se rasuo.

SAD je inspirirao zapadnu Europu načinom mišljenja, odijevanja, rada, izgleda i odnosa s onima koji su ostali s druge strane “željezne zavjese”.

Sirovine

SSSR je, želeći iskoristiti sve potencijale, do maksimuma kontrolirao sve, ali nije mogao drukčije nego samo gaženjem. I kad se više nije moglo s na taj način probao je za sebe vezivati isporuke sirovina. Kad je već izgledalo da je uspio, nestalo je

vidjeti da je propao samo državni kapitalizam. Nečega čega nije bilo nije moglo ni propasti ma kako se to zvalo.

Kameno doba dalo je od Trsta do Vladivostoka novi polet multinacionalnim kompanijama koje su pokazale da države doista odumiru, kako je svojevremeno najavljivao Marx. I ne samo države, već i nacije, jer je to smetnja rasplamsavanju multinacionalnog kapitalizma. Smetaju mu i mali, sitni neprofitabilni jezici – zato imamo engleski, Internet, mobitele i tan-

Kratko i jasno

Na rad u tranzicijsku zemlju!

Nepismeni govore da je propao “socijalizam”, jer pokraj zdravih očiju nisu u stanju vidjeti da je propao samo državni kapitalizam

Pavle Kalinić

i njega i svega onoga što je predstavljao. Ostale su samo sirovine i nekolicina “posjednika” koji su državno preveli bez ikakvih ulaganja u privatno.

SAD je raspadom “Carstva zla” krenuo u opću akciju podređivanja ostatka svijeta svojim interesima. Radili su to i ranije, ali sad više nije bilo dostojnog protivnika, jer im se nitko nije bilo u stanju suprotstaviti. Ni Njemačka ni Japan niti cijela Europa zajedno jer je došlo novo vrijeme u kojem vladaju multinacionalne kompanije. Upravo zato se raspao SSSR i pripadajući mu sateliti. Nepismeni govore da je propao “socijalizam”, jer pokraj zdravih očiju nisu u stanju

ga gaćice. Mađari rade za četiristo maraka, Bugari za dvjesto, Česi za petsto, a Slovaci za tristo. Mi radimo za nekkih šeststo do sedamsto koje će multinacionalne u interesu očuvanja vlastitog profita iznivilirati prema dolje.

Krcati dućani i gaće na štapu

Dvadesetak godina ranije, na Zapadu su dućani bili krcati robom koja se baš i nije pretjerano kupovala jer nije bilo novaca koji su obični smrtnici mogli trošiti, osim u holivudskim filmovima. Na Istoku je bilo novaca ko blata kojim se nije imalo što kupiti. Sad su dućani puni, ali novaca više nema ni približno koliko je

bilo ranije. Na Zapadu se i dalje pristojnije živi, prate se zaglupljujuće serije, forsira se rad i samo rad. Prvi posao, drugi posao, treći posao i tako do smrti. Radno ovisno stanovništvo od umora i brzine nije u stanju ni misliti, a kamoli što osmisliti. Na Istoku ista priča kao i na Zapadu, ali došlo je i prvo otrežnjenje – Hollywood postoji, ali samo na filmu. Ili možda i za onih tristotinjak ljudi koji raspolažu s više od pedeset posto svjetskog bogatstva.

A Hrvatska je tamo gdje je oduvijek bila – napola rascijepljena između naslijeđa austrijskih, s jedne, i turskih okupatora s druge strane. Dogovor ni nakon skoro sto godina od odlaska i jednih i drugih nije postignut. Ipak, došao je kapitalizam i pojedinci su počeli primjećivati da to ne znači da su SVI Hrvati trebali postati kapitalisti. Netko bi trebao raditi, ali to će već riješiti netko drugi. I dalje smo predziđe, samo se i dalje ne zna s koje strane. I ima jedna bitna stvar koja nas razlikuje od većine tranzicijskih zemalja. Naime, većina njih živjela je prije deset godina bolje. Mi, nažalost, živimo još uvijek gore! Ali nije to najgore što nam se moglo dogoditi! Ovako smo barem mirni – niti tko ulaže u nas niti se od nas nešto posebno očekuje. Proći će još dosta vremena dok većina shvati da zemlja nije ravna ploča i da se cijeli svemir ne okreće oko nas.

Za to vrijeme multinacionalne kompanije će grozničavo raditi na tome da za sebe osiguraju što više naftonosnih polja i što sigurnijih puteva da ih mogu sebi prevesti. Zbog vode još i više, ali mi ionako kasnimo stoljeće ili dva. Ali kad krenemo, teško će nas biti zaustaviti – na rad u Češku, Slovačku, Mađarsku, Estoniju, Letoniju...

u žarištu

Televizija građanima!

Konačnu odluku o tome tko će dobiti televizijsku koncesiju za Grad Zagreb Vijeće za radio i televiziju donijet će 31. listopada

Anita Mihalinec

Qtkako je 1999. godine Otvorenoj televiziji dodijeljena županijska koncesija, Zagreb nema gradsku televiziju. Natječaj za dodjelu televizijske koncesije za Grad Zagreb ipak je nedavno raspisan, a sredinom rujna Vijeće za radio i televiziju javno je otvorilo ponude i od tada javnost zna da se za premiju natječu četiri tvrtke – Programi Pinta d.o.o., K2 media, Vel-media d.o.o. i Gizmo promidžba d.o.o. – no ne i mnogo više od toga. Dokazivati ili demantirati kuloarske nizove asocijacija koji, u slučaju posljednje tri tvrtke, više ili manje posredno i transparentno vode do stanovitog I. P., bilo bi neumjesno i nekompetentno. Uostalom, (uglavnom bezuspješnih) pokušaja osvjetljavanja sivih zona medijskog prostora u Hrvata već je bilo, a taj dio priče će nakon konačne odluke 31. listopada ionako, ne bez razloga, zaokupiti najveću pažnju medija. Zarez je stoga zanimalo što se zapravo nudi. A na to pitanje su, sudeći po priloženim programskim konceptima, najsuvlasnici odgovorili Programi Pinta. Koncept njihove Gradske televizije Z3 osmislili su Ana Babić i Dobrivoj Keber, ljudi dugogodišnjeg iskustva s/u medijima,

struci znani kao suosnivači Omladinskog radija 101 i osnivači TV programa Z3.

– Dobrivoj Keber: U vrijeme kada smo bitno utjecali na program i ustrojstvo

proizvoditi što više vlastitog programa, ne samo reportažnog i informativnog, nego i zabavnog i igranog. Z3 zamišljamo kao medij koji će komunicirati s gledateljima na civiliziran način, biranim jezikom i slikom, što mislimo da je potrebno u ovoj zemlji. Trebala bi to biti radionica i laboratorij za ispitivanje novih novinarskih, televizijskih pristupa i tehnologija te ideja

Omladinskog radija 101 i TV Z3, o njima su pisali *The Wall Street Journal*, *Le Monde*, *The Economist*, *The Times* itd. U Kineskom paviljonu, iz kojega je emitiran program Z3, posjećivali su nas veleposlanici i inozemne TV i novinske kuće. Nisu ih ta dva medija fascinirala samo kao glasovi demokracije "iza zavjese" nego i s aspekta konceptualnih i programskih rješenja. Zadnjih desetak godina o hrvatskim se medijima u svijetu piše isključivo kao o izgredu unutar civiliziranog svijeta. Krajnji je čas da se ta slika i stvarnost izmijene.

Kako namjeravate izmijeniti tu stvarnost te u kakvoj su vezi stari Z3 i novi Z3?

– Ana Babić: Novi Z3 trebao bi učiniti ono što stari Z3 nije stigao, a imao je namjeru. Trebao bi to biti živi i dinamični urbani medij, s programom koji će biti atraktivan i gledateljima i oglašivačima, i koji će se vremenom temeljiti na vlastitoj produkciji. Naša glavna ambicija je, dakle,

interaktivnosti i multimedijalnosti, odnosno medij koji će njegovati profesionalizam u svakom segmentu posla. Željeli bismo ponovno omogućiti da se sastane jedna generacija ljudi iz različitih struka, ne samo novinara, već i tehničara, režisera, scenarista i dramaturga, kako bi se popunila praznina koja je nastala dugogodišnjim zanemarivanjem svih profesionalnih kriterija i mjerila u poslu. Z3 će, podrazumijeva se, pridonositi razvitku civilnog društva, što smatramo nužnim pomakom za opstanak svijeta nas. Inače, sve one koje detaljnije zanima naša programska i organizacijska shema uputila bih na <http://z3.klik.hr>.

Koji bi "kadar" trebao iznijeti u eter ovaj, čini se, dosta zatjevan program?

– Ana Babić: Udarana kombinacija na koju računamo je stvoriti jezgru profesionalaca koji znaju raditi, a čija imena, dok još nemamo koncesiju, iz razumljivih raz-

loga ne bih spominjala. Isto tako, istovremeno želimo angažirati što širi krug mladih ljudi koji još nisu imali prilike ispeći zanat, ili studiraju da bi postali snimatelji, kamermani, novinari, tehničari, ili su naravno ljudi koji imaju nekakve ideje, koji bi se željeli okušati u tom području a možda nemaju priliku negdje početi i provjeriti što uopće znaju i mogu. S obzirom da Z3 namjerava odmah uvesti digitalnu tehnologiju, što kod nas još ni na jednoj televiziji nije u potpunosti provedeno, organizirat ćemo za sve naše suradnike niz treninga prije nego što izađu na teren. I neki naši stari kolege koji trenutno rade u inozemstvu spremni su surađivati i ponuditi svoje znanje, usluge i ekspertizu.

Svaki, pa i mnogo manje ambiciozno zamišljen, tv program trebao bi pretpostaviti čvrstu financijsku konstrukciju. Kako to namjeravate riješiti na Z3?

– Dobrivoj Keber: Osnivački kapital tvrtke Programi Pinta d.o.o., čiji su vlasnici Ana Babić, Stipe Mihotić i Hrvatski fond za privatizaciju, je 478.800 kuna. U program namjeravamo uložiti oko 3 milijuna US dolara. Imamo pismo namjere o financiranju projekta od strane *Erste und Steiermaerkische Bank* u iznosu od 2 milijuna eura, a s još nekim ulagačima pregovarano. Računamo još i na neke inozemne investivne sponzore.

Konačnu odluku o tome tko će dobiti televizijsku koncesiju za Grad Zagreb Vijeće za radio i televiziju donijet će 31. listopada. Ne može nam biti poznato u kojem će točno sastavu raditi u ovom konkretnom slučaju (bolesti, putovanja i ine razloge za odsustvo teško je, naime, predvidjeti), no navedimo ipak da su članovi Vijeća: Branka Zovko-Cihlar (predsjednica), Marina Mučalo (zamjenica predsjednice), Ivo Josipović, Nikola Gamilec, Bruno Gamulin, Ivo Mateljan, Vlasta Ramljak, Zrinjka Peruško-Čulek i don Ivan Grubišić. ■

komentar

Ili kada je u pitanju košarka, za Slavka Cvitkovića, na terenu se ne nalazi hrvatska reprezentacija s Gordanom Giričekom, Nikšom

prijenose uživo i moraju neprekidno «klatrati» i po nekoliko sati, što je, osim Fidelu Castru, velik problem čak i političarima.

stvar je i s Cvitkovićem. Kada je Hrvatska, primjerice, na prošlom košarkaškom europskom prvenstvu na poluvremenu vodila protiv Poljske s nekih 15 koševa razlike, većina je najvjerojatnije isključila TV, misleći da ćemo lako dobiti tu utakmicu. No, Cvitković je morao gledati Giru, Prku i Kukija kako iz +16 odlaze u -10. Ne može se ostati normalan nakon što takve stvari morate gledati iz dana u dan.

S druge strane tu je i taj element ljubavi. To su ljudi koji vole sport i svatko od njih ima nekog svog ljubimca. A nema ljubavi bez tračka strasti. Ne mogu zaboraviti Borisa Mutića i njegovu Janicu Kostelić. Čovjek je plakao kad je Janica osvojila Svjetski kup u skijanju. Ili, onomad, kada je nedavno intervjuirao naše mlade plivače na Mediteranskim igrama. S njima je razgovarao poput sretnog i ponosnog oca. Tko bi zaboravio Ivicu Blažička i njegove suze na Dnevniku, kada je poginuo Ayrton Senna. Istina, neki put odu predaleko, pa već u 10. krugu Velike nagrade SAD-a u Formuli 1 znaju da će vozač Ferrarija Rubens Barichello pobijediti, iako će isti na kraju ispasti iz utrke ili kad košarkaška vrsta Jugoslavije osvoji neko prvenstvo da će na Dnevniku uvod početi s «bilo je to najružnije finale do sada». No, sve su to trenuci za antologiju anti-televizije kakva je HTV.

Lopta podrapala zrak

Da je anti-televizija raširen pojam na ovim prostorima pokazuju i jugoslavenski kolege. Možda malo slikovitije od hrvatskih, ali ipak... «Zbog ovakvih udaraca Roberta Carlosa os-

novat će se društvo za zaštitu lopte» ili «Lopta je podrapala zrak na kisik i vodik». Nešto što još nisam doživio kod nas jest da već na samom početku utakmice počne nagli pad koncentracije, pa se može čuti kako je za tu i tu utakmicu prodano oko 30.000 gledatelja ili da se na toj i toj utakmici okupilo 30.000 dinara. I tamo postoji ljubav prema pojedinim igračima. Tako se na kraju utakmice Dinama i Partizana, koju je Partizan izgubio sa 5:0, mogao čuti komentar kako je partizanov vratar Ivica Kralj «u svoj gol ugradio sedam brava i pet alarma, ali izgleda da mu ni to nije pomoglo». Da s Michaelom Jacksonom nema problema samo Cvitković, koji je jednom ustvrdio kako je taj američki pjevač «zakucacao» umjesto njegova imenjaka Jordana, pokazuje i komentar njegova kolege Milojka Pantića, koji je na utrci na 400 metara proglasio za favorita Michaela Jacksona, potom Michaela Jordana, da bi ga na kraju njegov kolega ispravio i rekao da se radi o Michaelu Johnsonu. Bože moj! Glavno da je crn. To pokazuje i zaključak jednoga srpskoga komentatora, koji je «zakucavanje» Scottieja Pippena prokomentirao ovako: «Scottie je vidio da se ispred njega nalaze dva dobra obrambena beka, ali kada je shvatio kako su to dva mala bijelca, samo je zakucacao preko njih.»

Na kraju, sigurno vam se dogodilo prilikom gledanja neke utakmice da veza «pukne» i nestane glas komentatora. Ostanete vi i tišina. Nešto u toj tišini nedostaje. Taj glas komentatora, s kojim je, kakav god da jest, praćenje utakmica, ipak, zabavnije. ■

Glas bez kojeg se ne može

Trenutci za antologiju anti-televizije

Dalibor Petković

U Večernjakovoj rubrici Pisma čitatelja prije nekoliko godina javio se čitatelj sa svojim osvrtom na HTV-ovo praćenje nekog atletskog mitinga. Čitatelj, očito upućen u povijest i sadašnjost atletike, naveo je nekih dvadesetak pogrešnih podataka, koje su sportski komentatori izrekli tijekom prijenosa i na kraju napomenuo kako bi navedenoj TV kući bilo dobro da potraži prave poznavatelje sporta.

Valjda nema čovjeka u ovoj zemlji, koji barem jednom nije pomislio istu misao kao i vjerni Večernjakov čitatelj. Gotovo nakon svakog sportskog događaja, s imalo važnosti za sportsku povijest, uz komentare o igri, čuju se komentari i na komentatore. Tako nakon nedavno osvojenog Wimbledon, osim o Goranu Ivaniševiću, među sportski orijentiranim gledateljima pričalo se i o Mići Dušanoviću i njegovim poznatim zen-frazama, poput «ovaj set bi trebalo dobiti» ili njegova omiljena, kada su u pitanju break lopte, «sada mu treba dobar servis» ili kad god bi Ivanišević izašao na mrežu, uzbuđeno viče «Idemo Gorane!».

Prkačinom ili Tonijem Kukočem, već haklerska ekipa Gira, Prka i Kuki, koju trenira Aco. Chicago Bulls dinastiju su, prema Cvitkoviću, činili Mike, Scottie, Denis, Kuki i onaj «mali Harper». Inače, Slavko mi je ostao u pamćenju po olimpijskoj utakmici između Hrvatske i Australije, kada je nekoliko minuta prije kraja utakmice, kada je postalo jasno da ćemo izgubiti od Australaca, počeo plakati i moliti za reklame.

I oni su ljudi

O.K., možda smo malo pregri bili prema njima. To su ipak ljudi, koji najčešće komentiraju

Uostalom, Dušanović je morao odgledati do kraja sve Ivaniševićeve mečeve, dok je ostatak normalnog svijeta isključio TV ili «prebacio» na drugi kanal. Kada čovjek pogleda toliko Ivaniševićevih mečeva, koliko ih je pogledao Dušanović, ne može ostati u potpunosti smislen i racionalan. U njemu se javlja težnja da pomakne granice stvarnosti u kojoj se nalazi, ne bi li zaboravio na Ivaniševića, koji ne može dobiti meč bez kompliciranja, pa valjda sam sebi ponavlja gore navedeno ne bi li stvari snagom svojeg uma pokušao zadržati jednostavnima. Ista

canje odgovornosti" država; upozorio je da je poslanstvo svake države da jamči sigurnost, također i da onemogućiti terorizam; usprotivio se paušalnom lupetanju o

blagostanja u zapadnoj Europi i u realnom socijalizmu. Država po tamošnjem razumijevanju ne brine za blagostanje ljudi, već uređuje njihovu međusobnu borbu za

lizacijama", neki drugi prilog pozivao se na Huntingtona. Pritom možda nije suviše podsjetiti se da je premijer Drnovšek pohitao u Italiju, susreo se s Huntingtonom, teoretičarom "kulturnog diferencijalizma", po Balibaru suvremenog oblika rasizma; u isto vrijeme u Sloveniji je bio Immanuel Wallerstein, u ovome trenutku vodeći mislilac teorije "svjetskog sistema", kao gost maloga alternativnog izdavača (Založbe /*cf.), kojemu je Šeligova komisija skresala subvenciju, a ministrica Rihter izvršila odluku.

Plaćamo li za rasističku politiku?

Cjelokupan "tranzicijski" cirkus pokazat će se, po svemu sudeći, ovdje kao i još kojekuda, samo kao promjena u tipu represivne države u službi perifernog neokapitalizma

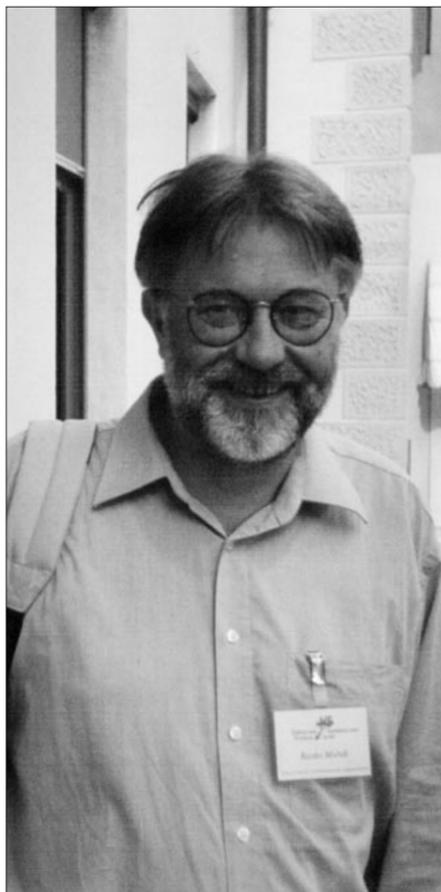
Rastko Močnik

Najvažniji domaći spoznajni učinak atentata u SAD-u vjerojatno je otkriće da se politika ovdašnje države zasniva na "kulturnom diferencijalizmu", tom suvremenom obliku rasizma, kao što je ukazao francuski filozof Etienne Balibar. Po riječima ministra vanjskih poslova (Slovenije), taj napad "znači novu podjelu na civilizirani i barbarski, opak svijet". Ministar vanjskih poslova u zadnje vrijeme često upotrebljava izraz "opake države": američka državna politika je izraz "rogue states" već odavno napustila. Sada govori o "rizičnim državama". I ovdašnja politika, to smo saznali ovom prigodom, poznaje tu kategoriju. U nju uvršta i Bosnu i Hercegovinu.

Poticanje odgovornosti

Inače, bile su samo dvije vrste reakcija na atentate: prvi obrazac uveli su američki mediji, prihvatila ih je i upotpunila državna politika SAD-a; drugu vrstu odaziva najjasnije je izrazio francuski premijer Lionel Jospin. Prvu reakciju možemo predočiti uspinjućim nizom: "To je napad na Ameriku; na slobodu i demokraciju; na slobodni svijet; na zapadnu civilizaciju; na civilizaciju. To nije napad, to je rat." Slijede prijetnje u istom ritmu: "Kazniti krivce, udariti po onima koji ih brane, opravdavaju..." Upravo klasičnom obratu prilog je dala senatorica Hilary Clinton: neće se pokazati tko je "protiv Amerike", već u prvom redu tko je "stvarno s nama". U taj obrazac spadale su špekulacije o "antiamerikanizmu", o islamskom "fundamentalizmu", uopće o "islamizmu".

Suprotno od toga obrasca, predsjednik francuske vlade Jospin zauzeo se za "poti-

"islamizmu"; opomenuo je da bi bilo opasno i neprikladno krizu predstavljati kao sukob između "nas", koji smo "civilizirani", i onog drugog, divljačkog svijeta.

Pritom se nije radilo o nekoj mogućoj "kulturnoj" razlici između Europe i SAD-a. Tony Blair je, uzimimo, prvi upotrijebio udarnu formulu "mi, demokracije svijeta". Profesionalni Europljani – europska komisija i Romano Prodi osobno – neukusno su reciklirali "američko" stajalište o obrani slobodnoga svijeta i civilizacije. Zato razlika u kutu gledanja nije "kulturalna", već je uistinu politička: tiče se shvaćanja i prakticiranja države.

Iako su SAD u 20. stoljeću bile privredno najjača i najbogatija država, one nisu razvile državne sisteme socijalne sigurnosti, zdravstvenoga i mirovinskoga osiguranja, na kojima su se osnivale države

dobra i preživljavanje. S jedne strane, sprečava da kapitalistička agresivnost i sirovost prijeđu u fizičko obračunavanje: zato je to država represije s najvećim udjelom stanovništva u zatvorima, država koja izvršava smrtnu kaznu. S druge strane, ta država međuljudsko obračunavanje kanalizira u uređene pravne forme: otuda potiče za SAD karakterističan fetišizam pravne ideologije.

Monopol nad nasiljem

Ni u jednom niti u drugom nastojanju ta država nije previše uspješna: može vam se dogoditi da vas sudski progone zbog "ružnog pogleda", nećete se usuditi poslati dijete u trgovinu. Unatoč ideologiji, SAD svejedno snažno posežu u privredu. Najznačajniji oblik državne intervencije ulaganja su u vojna istraživanja, vojnu industriju, u vojsku uopće. Militarizam SAD-a zato nije samo trenutačni odgovor na opadanje privredne moći, već pripada samom djelovanju tamošnje države i društva. Usprikoš tome, SAD nisu država po weberovskoj definiciji, koja bi imala monopol nad fizičkim nasiljem. Fizičko nasilje su u SAD-u već odavno privatizirali – od privatnih zaštitarskih službi do zatvora. Država tamo ima drukčiji monopol – monopol nad graničnim oblicima nasilja: nad nasiljem s "političkim ciljem", nad "nepotrebnim" nasiljem, monopol koji djeluje pomoću prijetnje, preventive ili egzemplarno. Tom vrstom disciplinskog nasilja američka država ne djeluje samo prema unutra, već i prema vani. Najizrazitiji primjeri su blokada Kube, neprestano bombardiranje Iraka, sankcije protiv Afganistana... Sadašnja reakcija medija i vlasti u SAD-u pripada tom tipu države, one koja se mora, prije ili kasnije, osloniti na nekakvu mesijansku ideologiju, započeti sveti rat pod geslom "sukoba civilizacija" i sl.

Ovdašnji mediji i politička nomenklatura bez iznimaka su vrtjeli "američku" ploču. Dnevnik *Delo* s toliko neukusa da bi zaslužio reakciju nekakvog suda časti (je li adekvatnije Bin Ladenusa usmrtni injekcijom ili na električnoj stolici?!), inače s brižnošću zaslijepljenog adepta: jedan od naslova bio je "Početak rata među civi-

Rat protiv tradicija

Kroz cijeli spektar političkog *establišmenta* ocrtava se konsenzus s elementima cenzure. Jospina nije objavio ni jedan ovdašnji medij. U ime kakvog konsenzusa? Onog istog koji gledamo već deset godina, a to je: razgradnja socijalne države i opsceno uvođenje klasnih razlika pomoću državne prisile. Konsenzusa koji smo vidjeli pri susretu Putin – Bush. Po riječima ministra unutarnjih poslova, bilo je tadašnje demonstriranje represivnih tehnika i tehnologija u profesionalnoj nadležnosti policije. Istina, ni jedna politička stranka nije ni pisnula – prema tome je policija očito djelovala u okviru političke suglasnosti. Među profesionalne policijske odluke spadalo je i sljedeće: presuda da prigodom sastanka na Brdu kod Kranja u Ljubljani ne smije biti nikakve javne manifestacije, nikakva protestnog punkta, nikakva javnog izražavanja stavova; odluka da se "brani" američko veleposlanstvo, a ne rusko; da se zatvori granice za strane državljanke i državljane; da se strane državljanke i državljane, koji su u Sloveniji, ne pusti u Ljubljanu... Ako najdrastičnije političke odluke vrijede za profesionalne nadležnosti – što još ostaje politički? Ritualizacija javnoga života i protokolarni balet, "komuniciranje s javnostima" i kulturni fašizam... ukratko, "amerikanizacija" područja koje je ovdje nekada važno za političko. Cjelokupan "tranzicijski" cirkus pokazat će se, po svemu sudeći, ovdje kao i još kojekuda, samo kao promjena u tipu represivne države u službi perifernog neokapitalizma. Naravno, to je borba protiv tradicije nekadašnjih demokratskih borbi; to je rat protiv tradicija sindikalizma, napredne kulture i politike. Preciznije: to je rat protiv svih ovdašnjih tradicija. Ako vam u nedjelju ujutro upadne policija i počne premetati po kući, znajte: ništa strašno, samo kulturni nesporazum. Malo ste pretradicionalni za trenutačni ukus vlasti. ☒

Sa slovenskoga preveo Srećko Pulig

ESEj

Ključ za okulturanje

Područja privatnosti – područja sigurnosti

Sredstva javnog prijevoza mjesta su na kojima zaokružujemo svoju individualnost

Andrea Pisac

Tko kaže da Hrvatskim željeznicama ne ide dobro i da putovanje vlakom do mora više nije popularno? Ove godine uvedene su izvanredne linije koje su spajale kontinentalnu s dalmatinskom prijestolnicom. Svejedno, kraj kolovoza koji je ujedno donio i kraj ljeta, zabilježio je nevidene gužve na splitskoj postaji. Naivno smo moj suputnik i ja potrčali da nađemo što bolja mjesta, gurajući se kroz nervoznu masu što je gundala na mađarskom i laktarila se na univerzalnom ljudskom jeziku. Daleko od toga da smo mogli i sanjati o intimnom kupcu samo za sebe ili pak spavanju na desetsatnom noćnom putovanju koje nas je čekalo. Kao što sama riječ i govori, popularnost se mjeri masovnošću, ali i nekulturom i neotesanošću amorfnosti ljudske zajednice. Naravno, u njoj je nemoguće prepoznati individualne ljudske senzibilitete, ali klišeji brzo isplivaju na površinu. Nakon što nas je troje muškarčina, noseći dovoljno velike zalihe pivčuge u trbusima i rukšacima, istjeralo s mjesta za koja su oni imali rezervacije, samo sam bespomoćno uzdahnula – Balkan – pokušavajući objasniti suputniku jedinstvenost ovog podneblja.

Dogovarajući se kamo na godišnji odmor u okviru hrvatske obale, u obzir su dolazila samo ona mjesta koja su cijepljena protiv masovnog turizma, masovne zabave, ali i nenormalno visokih cijena elitizma. Masovnost sama po sebi nije negativna pojava dok god je masa subjekt. Ona jest bezimena, ali je isto tako sposobna boriti se za velike društvene promjene. Otuzni prizori prevelike konzumacije alkohola, glasne muzike i neukusne odjeće, članarine koje svi plaćaju, primjeri su u kojima masa postaje objekt kojem se želi pokazati što je *in* a što *out*.

Otok bez pitke vode

Teško je držati se svoje individualnosti i cijelo vrijeme biti u potrazi za nečim neobičnim, oslanjajući se pritom na javni prijevoz. Jer, ako nemate auto na Lastovu, morate platiti 12 kuna za najskuplju pojedinačnu kartu gradskog prijevoza u Hrvatskoj. Ne želite ostati u luci Ublj gdje vas je ostavio katamaran te odlazite u deset kilometara udaljeno mjesto Lastovo, na suprotnoj strani otoka. I sva sreća da još ne znate da redovnih otočnih autobusnih linija nema ako nisu povezane s dolaskom i odlaskom broda. To se ne očituje samo u ograničenju kulturnih i spor-

tskih mogućnosti kojima ste se nadali, već u najbanalnijim svakodnevnim potrebama. Lastovo je otok bez pitke vode. Kupanje i

nog pojma, to djelomično sudjelovanje i izloženost javnom životu više se ne smatra lišavanjem slobode. Naprotiv, ekskluzivnost i pravo na zaštitu od drugih danas je najveća povlasti-

dualnost te sloboda koja bi kao nus-produkt trebala uslijediti.

Sam svoj navigator

Moj auto – moja sloboda. Zaboravljam gužve u tramvajima i vlakovima, dodir socijalnih uvjeta susjeda čiji fizički izgled najavljuje ispražnjenost bankovnog računa. Mogu putovati kamo hoću i kad hoću. To je posebno važno za mog suputnika jer mu je smisao za vrijeme slabija točka. S njim se vlakovi uvijek love u zadnji čas, a

tuširanje obavlja se u desaliniziranoj vodi, a pitku, ako ste sretno ruke, dobijete nevoljko od vlasnika apartmana. Uobičajeno je ipak da gosti sami tragaju za egzistencijalnom molekulom, pa kad se nekoliko dana zaredom dogodi da zbog javnog prijevoza u trgovinama nema mineralne vode, žalite za masovnom proizvodnjom koja, iako i stvara potrebu, zadovoljava svaku od njih na najbezbolniji način.

Ako se krete od toga da privilegija u većini slučajeva znači posjedovanje nekog privatnog ili posebnog prava, mogu reći da sam gotovo cijeli život bila neprivilegirana jer ne posjedujem auto. Naravno da ova tvrdnja zvuči nelogično – jer ništa mi u životu ne nedostaje – no, promatramo je u svjetlu društva koje je nametnulo privilegiju i privatno vlasništvo kao normalno, socijalno neobilježeno stanje. 'Nemam auto' izjednačava se s 'jadna sam', siromašna, moram moliti prijatelje da me odvezu u *shopping* centar jer je tamo sve jeftinije i mom džepu pristupačnije. Privilegirani će prema žrtvama socijalnog porotka vrlo često biti suosjećajni, no u isto vrijeme zadržavajući vjeru u nužnost postojanja porotka kao takvog.

Javnog prijevoza – nema

Zemlja u kojoj posjedovanje kao norma najviše dolazi do izražaja je Austrija. Provevši tamo godinu dana, nisam imala ni prilike služiti se javnim međugradskim prijevozom. U uspavanom Gradišću, gdje svaka obitelj uredno sprema dva auta u garaže s elektronskim otvaranjem, javnog prijevoza jednostavno nema. Zbog prevelikog straha od prljavih i bezimernih masa, Austrija je u svom novčanom prosperitetu razvila posebnu ideju privatnog života. Ljudi žive u samostojećim kućama, u intimnim atmosferama koju narušava ili upotpunjuje jedino nekolicina prijatelja i obitelji. I dok privatnost doista znači povlačenje iz javnosti kao njoj suprot-

Sam svoj vlakovođa, sam svoj navigator, pa ako nisi vješt, skupa je cijena koja se plaća za udobno i mirišljivo putovanje u romantičnom duetu

ca koju si novčano naoružani pojedinci mogu priuštiti. Najveći strah osjeća se od stapanja s Drugima, masom, običnim ljudima. Ti drugi i obični socijalno su inferiorni i posve neistaknuti iz njihova zamišljenog okvira. Vozeći se u tramvaju ili vlaku, moguće je da se s njima dotaknemo, osjetimo njihov miris ili čujemo kako im želudac kruli od gladi te da zapravo granicu koju žudno prema njima postavljamo, počnemo nazivati zajedničkom. Jer ono što nas od drugoga dijeli jest ono što s drugima dijelimo.

Ubrzo sam i sama dobila novu perspektivu – citroen ZX, 96. godišće, pariško plava boja. Možda u intimi i mirnoći tamnoplavih sjedala razvijem svoju osobnost do krajnjih granica. U toj potrazi saznajem da je *osoba* i generički i specifični termin. U prvom smislu nas odvaja od ostalih živih bića koja nastanjuju Planet, nazivajući nas ljudskim rodom. Specifično značenje tiče se naše jedinstvene prirode i karaktera. Jesmo li zanimljivi, produhovljeni i neobični ili tek prosječni. Moderno shvaćanje te riječi malo ga u principu razlikuje od mog citroena. Sve se, nažalost, opet svodi na posjedovanje. Ako nisu četiri kotača, onda je pojedinačnost i indivi-

dah se otpušta tek nakon finalnog *klik* kojim nas vrata odvajaju od neuspjeha. Što se tiče onoga kamo, situacija je dvoznačna. Istina je da su mogućnosti neslućene – od Graza do Bratislave nebrojeno je mnogo zanimljivih puteva kojima se može krenuti, ali uspješno postizanje cilja ipak ovisi o vještini čitanja karte i suzbijanja bijesa kad se raznobojne linije ne poklapaju s realnošću. Sam svoj vlakovođa, sam svoj navigator, pa ako nisi vješt, skupa je cijena koja se plaća za udobno i mirišljivo putovanje u romantičnom duetu. Susreti s običnim ljudima, koji uglavnom predstavljaju tijelo Drugog iz gledišta vladajuće manjine skrivene iza *šoferšajbe*, nisu tako učes-

tali, što pridonosi osjećaju slobode i dostojanstva u putnika. No, nisu posve neprisutni. Dvije djevojke koje stoje na neosvijetljenom križanju za Českó Krumlov nisu autostoperke. Stali smo da im ponudimo prijevoz, sjetivši se vlastitoga gorkog iskustva s austrijskim vozačima. Naime, njihov hermetički zatvoren svijet nikada ne podliježe pod napadima javnosti, bili to samo ljudi dignutog palca. I tek kad te dvije, za češku zimu nedovoljno odjevene, djevojke progovore jedinu internacionalnu riječ koju znaju – seks – jasno je da je dodir sa socijalnom realnošću bližnjega neizbježan. Cesto smo autom putovali našim prijateljima u Bratislavu, no upoznali smo ih u nevolji bezimernih, nakon što nas je vlak ostavio u centru slovačke prijestolnice potpuno *dekintrane*.

Natrag u domovini, bezimeno nastavljam svoje putovanje vlakom. 22.50, zadnji putnički vlak za Križevce. Tamo me čekaju moji jer javni prijevoz ne osigurava liniju do Bjelovara u to doba noći. Vlak je gotovo sablastan u svojoj praznini. Suputnik i ja protežemo noge na mjesta onih drugih kojih večeras nema i nprežemo oči pod slabim titravim svjetlom. U Hrvatskoj se sve štedi – od energije do pristojnosti. Poznata stanica u mom vidnom polju i žurimo u hodnik između kupea da se iskrcamo. K vragu,

vrata su zatvorena, svjetla ugašena i dok stojim na metalnoj stepenici drugog izlaza pruža mi se izbor – skočiti iz vlaka koji je već krenuo, povući kočnicu ili nastaviti put do Koprivnice. Bol se počela širiti rukom sa zakašnjenjem. Moj je suputnik već na nogama nakon što je na asfaltu učinio nekoliko kolutova naprijed, a uplašeni roditelji s nevjericom me dižu iz prašine. Zar ne potvrđuje moj izbor hrabrog skoka *à la* John Wayne jedinstvenost moje osobnosti? Čak i kada su krajnje okrutna, sredstva javnog prijevoza mjesta su na kojima zaokružujemo svoju individualnost te, dirajući se s drugima, njima priznajemo njihovu. ☒

skupovi

Nešto drugo i nešto treće

Sarajevo, bar naizgled, uistinu jest nešto drugo jer je, uz Tuzlu i još neke manje sredine, ono jedino sačuvalo kakvu takvu multietničnost, a prisutnost mnogobrojnih međunarodnih organizacija njegovim stanovnicima jamči kakav-takav standard

Uz *Europske književne susrete u Sarajevu*, 27. rujna – 3. listopada

Dragan Koruga

Europski književni susreti u Sarajevu koji su završeni prošle srijede predavanjem Edgara Morina, okupili su niz poznatih europskih i regionalnih književnika, umjetnika, prevoditelja i intelektualaca. O važnosti te manifestacije možda ponajbolje govori i popis od dvjestotinjak sudionika na kojem su se uz već spomenutog Morina našli i kulturni francuski redatelj Jean Luc Godard, politolog i filozof Jacques Rupnik, pjesnici Tomaž Salamun i Aleš Debeljak, prozaici Aleksandar Hemon, Dževad Karahasan, Mirko Kovač, Miljenko Jergović i drugi.

Moto susreta *Kultura, zajednički jezik Europe?* nije mogao biti sretnije odabran, jer je upravo Sarajevo kao simbol stradanja jedne napaćene zemlje idealno mjesto za intelektualno bistrene mutnih voda multikulturalizma i europske ideje. Naime, provede li (poput potpisnika ovih redaka) devet sati u vlaku koji povezuje zagrebački s obnovljenim sarajevskim željezničkim kolodvorom, čovjek ostaje zgrožen količinom užasa kojeg je za sobom ostavio nedavni rat. Navrat-nanos pokrpana pruga vodi kroz do devedesetih posve beznačajnih mjestašća kao što su Omarska, Kozarac, Žepče, mjestašća koja danas pričaju tipične priče bosanskog rata. Nekad prilično razvijena industrija Prijedora, Maglaja, Visokog ne postoji, a tvornički pogoni stacionirani uz prugu urasli su u korov i mahovinu i spomen su davno prošlog doba titoizma.

Znakovi uz prugu

Rat koji je, barem deklarativno, vođen radi etničke i kulturne emancipacije učinio je svoje. Znakovi te emancipacije na svakom su koraku pa se tako, na primjer, Bosanski Novi sada zove Novi Grad (ne treba ga brkati s istarskim Novigradom) jer je politika srpskog entiteta brisanje svih bosanskohercegovačkih obilježja, a crkve i džamije niču na svakom koraku. Stroga ćirilčno-latinična podjela samo je jedna od podjela koje cijepaju Bosnu. U Mostaru je telekomunikacijski sustav prilagođen strogim zahtjevima etničke nesnošljivosti, a slično je i s entitetskim mrežama mobilne telefonije koje imaju signal svaka na svom kulturnopolitičkom području.

Jedan od stereotipa koje su papagajski ponavljale generacije ex-

Jugoslavena bila je i fraza *Sarajevo je nešto drugo*. Šest godina nakon deblokade, grad na Miljacki

noj publici filmom *Eloge de l'amour (Oda ljubavi)*, a prikazano je i nekoliko dokumentaraca au-

tvore već poznati Lit.Kon (Literarni konzorcij), održan je i okrugli stol na kojem se razgovaralo o mogućnostima daljnje suradnje. Iako su, kao i pri svim pokušajima ex-jugoslavenske kulturne komunikacije, za okruglim stolom potegnuti problemi od jezika, prevodenja, do smisla takvih povezivanja, dogovoreno je da se u virtualnom (samim tim i politički neutralnom prostoru), formira web stranica koja bi služila kao svojevrsna zajednička baza podataka putem koje bi zainteresirani časopisi i pojedinci omogućili protok tekstova i informacija. Inspiriran aktualnim svjetskim trenutkom, Susrete je, kako je već spomenuto, u srijedu 3. listopada zatvorio Edgar Morin. Naslovivši svoje predavanje *Nitko ne zna što donosi sutra*, kroz niz, ponegdje i nategnutih, primjera iz povijesti pokušao je pokazati slabosti racionalnoga koncepta moderne i ljudske vjere u napredak. Tehnološki napredak, ideološki sukobi i kulturne razlike oduvijek su, drži Morin, predstavljali polje nesnalazjenja za intelektualce i proroke, a budućnost ljudskog roda poslije Hirošime, Sarajeva i danas New Yorka nikako nije izvjesna.

U sjeni novog rata?

To predavanje, tek jedno u nizu održanih prošlog tjedna u Sarajevu, ne bi vjerojatno izazvalo previše pozornosti publike da čitavi susreti nisu održani u sjeni nedavnih terorističkih napada i rata (možda i svjetskog) na pomolu. Iako zbog kataklizmičkog iskustva Sarajlije s nekim čudnim mirom prate događaje u svijetu (što bi ih još moglo zakvačiti?), strah zbog jačanja antimuslimanske histerije opterećuje još nedovoljno učvršćenu reformističku vlast. Dan ili dva nakon otvaranja susreta federalni ministar unutarnjih poslova panično je najavio dolazak sedamdesetak najokorjelijih islamskih terorista u zemlju te im zaprijetio da će ih u Bosni dočekati pakao. Istodobno su organi reda u suradnji sa SFOR-om u Sarajevu i Bihaću priveli nekolicinu muškaraca zbog sumnje da održavaju veze s terorističkim organizacijama. Opsežne istražne radnje nastavljene su i dalje, a NATO-ovi su vojnici podigli stupanj pripravnosti.

S druge strane, sarajevski tisak je prepun napisa o haaškim istragama, ratnim zločincima i novootkrivenim masovnim grobnicama. Ante Jelavić ostaje na čelu HDZ-a BiH, a Biljana Plavšić ponovno je na slobodi, kao i bosanski Laden Radovan Karadžić čiji duh i dalje lebdi zemljom (Ivanu Lovrenoviću zbog njegovih beskompromisnih napisa nedavno su telefonom upućene prijeteće jer je oštro osudio PEN). Mimo svega toga europska intelektualna krema okončala je svoje egzotično putovanje i vratila se svojoj udobnoj rutini. Sarajlije su, pak, imale priliku susresti se s nekoliko istinskih književnih veličina i barem na nekoliko dana osjetiti da je nekome još uvijek stalo do njih (oni su ipak nešto drugo). Ostatak zemlje, nažalost, ostaje nešto treće, nešto što još uvijek pleše po tankom ledu siromaštva, krhokoga mirovnog sporazuma i nepovjerenja i nitko doista, sjetimo se još jednom Morina, ne zna dan koji dolazi. A moto-pitanje *Kultura, zajednički jezik Europe?* na čekanju je dok se ne odgovori koji je zajednički jezik Bosne. ☒

Taj bosanski paradoks (s jedne strane etničke podjele, s druge strane krhka multikulturalnost) bio je i lajtmotiv većine predavanja i rasprava na ovogodišnjim susretima

još uvijek vida ratne rane. Iza studentskog doma u Nedarićima u kojem su bili smješteni sudionici skupa, sablasno zjapi spaljena zgrada Oslobođenja. Groblje u samom centru grada svjedoči o danima kad se mrtve nije imalo gdje pokopati. Posebno po novijim dijelovima grada, parkovi se još nisu oporavili od sječe drveća. No, Sarajevo, bar naizgled, uistinu jest nešto drugo jer je, uz Tuzlu i još neke manje sredine, ono jedino sačuvalo kakvu takvu multietničnost, a prisutnost mnogobrojnih međunarodnih organizacija njegovim stanovnicima jamči kakav-takav standard. Tako će se svaki sarajevski taksist pohvaliti da u centru grada takoreći jedna do druge stoje četiri različite bogomolje (sinagoga, džamija, katolička i pravoslavna crkva) te da unatoč svemu nijedna nije srušena tijekom rata.

Bosanski paradoks

Taj bosanski paradoks (s jedne strane etničke podjele, s druge strane krhka multikulturalnost) bio je i lajtmotiv većine predavanja i rasprava na ovogodišnjim susretima. No, dok su se europski gosti (pretpostavljam, većinom ateisti) naprezali da što bolje osluhnu sarajevsku zvučnu razglednicu (vokal: hodža, na zvonima župnik i prota), balkanski su se sudionici uglavnom bavili politikom. Tako su, primjerice, na tribini nazvanoj *Nezavisni pisci danas* Mirko Kovač, Vidosav Stevanović, Filip David i Milan Đorđević raspravljali o krivnji intelektualaca za ratove na tlu bivše Jugoslavije. Zalažući se za neku vrstu intelektualnog Haaga, složili su se oko činjenice da se s prošlošću mora raščistiti da se ne bi ponovila.

Glavna događanja, mahom održavana u hotelu Holiday Inn, pratile su i druge manifestacije. U kinu *Obala Meeting Point* Jean Luc Godard predstavio se lokal-

tora iz Mađarske, Maroka, Grčke, Turske i Italije. Uz to otvoreno je i nekoliko izložaba, a veći dio sudionika u nedjelju se zaputio u Mostar gdje se trebala održati promocija Feralovih izdanja. Zagrebački nakladnik Durieux predstavio je roman Dragana Pavelića *Sarajlije* i dokumentarističku prozu Igora Lasića *Vrpce iz Malmōa*. U nekoliko sarajevskih galerija otvorene su izložbe domaćih i međunarodnih autora, a u Prvoj gimnaziji te na Akademiji likovnih umjetnosti održane su književne i dizajnerske radionice.

Književni časopisi regije

Poseban program činila su predstavljanja književnih časopisa iz regije (na kojima je sudjelovala i dvočlana delegacija *Zareza*), što je bila prilika za susret i razmjenu iskustava među mlađim urednicima, književnicima i prevoditeljima. Spomenute su se priredbe održavale u sablasnom krugu bivše vojarne Maršal Tito, točnije u klubu Access, a uz *Zarez* su predstavljeni i časopisi: *Lica*, *Kolaps*, *Album*, *REČ*, *Libra*, *Severni Bunker*, *Bal Canis*, *Op.a*, *Blesok*, *Quorum*, *Ars* i *Plima*. Kako je dijelom riječ i o časopisima koji

skupovi

Razgovor: Henri Godard i

Sarajevska

Velika originalnost Malrauxa, suprotno slici koja je dana o njemu kasnije, upravo je odbijanje svake rječitosti i pokušaj definiranja dostojanstva kao osnovne vrijednosti, na najkonkretniji mogući način, a taj je da je dostojanstvo suprotnost poniženju

Predavanje održano u sklopu *Europskih književnih susreta, Sarajevo 27. rujna - 23. listopada*

Sabina Pstrocki

Povodom stogodišnjice rođenja Andréa Malrauxa organiziran je, između ostalog, i susret s Henrijem Godardom, profesorom francuske književnosti na Sorboni. Razgovor je vodio sarajevski romanist, profesor francuske književnosti Nikola Kovač.

Henri Godard portretirao je dan prije susreta, u jednoj televizijskoj emisiji, Andréa Malrauxa, govoreći o njegovu životu i djelu, to jest o osnovnim linijama njegova djela i važnim životnim etapama. Riječ je o čovjeku izuzetne sudbine, piscu, intelektualcu, političaru, kritičaru umjetnosti - čovjeku čiji je život sažimao sve paradokse i oluje našeg stoljeća.

Henri Godard

L'amitié
André Ma
souvenir

Gallim

Henri Godard dotaknuo se i osnova Malrauxova djela, toga što je angažman, što proživljeno iskustvo, koji je odnos između osob-

Nikola Kovač

obljetnica Andréa Malrauxa

noga iskustva i umjetničkog stvaranja. Kod Malrauxa ta se dva područja, stvaranje i iskustvo, superponiraju i identificiraju, kako je istaknuo, govoreći o emisiji, Nikola Kovač. Oni zalaze jedno u drugo i međusobno se obogaćuju.

Henri Godard, stručnjak za Malrauxa, upravo je objavio knjigu *L'amitié, André Malraux*, knjigu svjedočenja njegovih suvremenika.

– **Godard:** Ako dopustite, prije nego što počnem izlaganje u kojem ću možda zalaziti u detalje, htio bih reći što znači slaviti stogodišnjicu Malrauxova rođenja u gradu kao što je Sarajevo i što konkretiziraju ovi plakati Evropskih književnih susreta s likom Andréa Malrauxa. Danas u Francuskoj, i ne samo u Francuskoj, Malraux je pisac čiji je status dvoznačan. S jedne strane, on je službeno priznat, jer je bio na određenim funkcijama, a s druge imamo pisca. Malraux je rijedak primjer pisca koji se aktivno angažirao u vojnim akcijama dva puta, od 1936. do 1937. u Gradanskom ratu u Španjolskoj i od 1944. do 1945. u trenutku francuskog Pokreta otpora i oslobođenja. Nije se mogao odreći akcije u drugom obliku kada se angažirao kao ministar i deset godina bio na vlasti, a to je ono što bi moglo štetiti liku pisca. Malrauxova prisutnost je itekako osjetna.

Dostojanstvo

Želio bih izbjeći komemorativni karakter ovoga skupa – radi se o stogodišnjici njegova rođenja i o 25. godišnjici njegove smrti. Malraux je otišao u Indokinu, francusku koloniju, 1923., s namjerom u kojoj nije bilo ničeg političkog. Radilo se o avanturi. Istovremeno je osjećao privlačnost zemlje. Avantura se naglo prekida, ali nakon toga boravio je u Sjajgonu. Otkrio je novu činjenicu koja će na neki način uspostaviti ono što u Malrauxa čini suštinu – osvištenje stanja o situaciji u kojoj manjina drži vlast i pravo na odlučivanje, ima imovinu, a drugi dio, onaj brojniji, koji čine kolonizirani ljudi, je u situaciji poniženja.

To je za Malrauxa šok i to je polazište njegova moderniteta – spontano odbijanje u kojemu ide daleko. Riječ je o odbijanju svih vrsta poniženja. Već od tog trenutka, u obliku političke borbe u jednom listu, on poduzima i bor-

bu na licu mjesta. To je polazište koje će postati ideja vodilja u ovom njegovu djelovanju 30 do 40 godina – odbijanje svega onoga što za njega predstavlja poniženje, dakle, prvo totalitarizam u obliku nacizma, zatim totalitarizam u obliku frankizma, kasnije u obliku jednog drugog totalitarizma, a to je totalitarizam sovjetskog tipa. Ono što proizilazi iz tog Malrauxova početka, ta riječ koja se vraća kao lajt-motiv apsolutno u svim romanima, barem petnaestak puta u *Condition Humaine*, riječ je – dostojanstvo. Riječ koja je opasna kao i svi oni pojmovi koji daju mogućnost promjene određene definicije. Velika originalnost Malrauxa, suprotno slici koja je dana o njemu kasnije, upravo je odbijanje svake rječitosti i pokušaj definiranja dostojanstva kao osnovne vrijednosti, na najkonkretniji mogući način, a taj je da je dostojanstvo suprotnost poniženju. Za Malrauxa posao počinje upravo odbijanjem poniženja. Postoji nešto novo, gledano iz bilo kojeg ugla. Najprije fundamentalno suprotstavljanje totalitarizmu.

Protiv totalitarizma

Totalitarizam uvijek postoji s jedne ili druge strane, a uvijek se realizira u ime jedne apstraktne ideje. Za naciste ta ideja je Übermensch, u staljinističkom komunizmu to je ideja novog čovjeka koji se treba stvoriti. U odnosu na to Malraux polazi od konkretnih situacija i, ponavljam, protivući se apriornim pogledima, smatra kako se treba boriti. S druge strane, ovaj pojam dostojanstva koji se ponavlja čini nam se kao moguća osnova jedne političke etike, osnova koja bi bila istovremeno i nastavak i produženje prvih dvaju pojmova koji su nastali u Francuskoj revoluciji, a to je sloboda i jednakost. O tim pojmovima najprije se razmišljalo u razdoblju prosvjetiteljstva, zatim za vrijeme Revolucije, ali isključivo na političkom planu. Promišljani su i preneseni posebno u 19. stoljeću, u trenutku razvoja socijalističke misli. Dostojanstvo je jedna etička dimenzija individue i mislim da je u tome Malraux aktualan, kao i moguće razmišljanje u aktualnom kontekstu o moralnim preokupacijama u domeni politike. Može se reći da Malrauxov angažman potiče od zauzimanja pozicije jedne etičke opcije, etičkog izbora, čiji je cilj dati smisao akciji i istovremeno sačuvati dostojanstvo, prihvatiti apsurd, ali ne u njemu živjeti nego tražiti sredstva za pomak dalje od dane povijesne situacije. Takvo zauzimanje stava jednako je valjano u literarnom stvaranju, kao i u njegovu političkom angažmanu. U pitanju je pobuna protiv nepodnošljive političke i ekonomske situacije, a ono što se sažima u samoj borbi jest nešto što predstavlja bitan aspekt Malrauxa, a to je nalaženje mogućnosti uspostavljanja vrijednosti u borbi.

Njegova generacija bila je dosta stidljiva, i prije nego što su se organizirale određene ideje, bila je osjetljiva na egzistencijalne metafizičke probleme. Poslije Drugoga svjetskog rata, Malraux preuzima od Dostojevskog reče-

nicu koja kaže 'da ako je Bog mrtav – sve je dopušteno'.

Priroda angažmana

Dakle, ono što se događa s Malrauxom tijekom cijelog života, je to što sama borba u kojoj se on angažira, nakon refleksa pobune, poprima metafizičku dimenziju. Moglo bi se reći da se udvostručuje. Odnosno, angažman postaje borbeni, dakle, preuzima se osobni i zajednički rizik. U toj početnoj odsutnosti vrijednosti stvara se nešto novo o čemu se ne može diskutirati. Ljudi se angažiraju kako bi išli do točke na kojoj prihvaćaju moguću žrtvu svoga života, svoga identiteta u službi veće stvari, a protiv poniženja naroda. To znači da postoji vrijednost, da postoji nešto što je zagarantirano izvan bilo kakve transcencije. A drugi korak u Malrauxovu izboru upravo je otkrivanje kako nije sve moguće i dopušteno te da postoje granične situacije u kojima ljudi poput njega, svi oni dobrovoljci koji su se borili zajedno s njim u eskadrili u Španjolskoj, dijele među sobom vrijednosti koje izbijaju iz rizika koji su preuzeli. Daleko smo od svake apstrakcije, od svake rječitosti, nalazimo se na najkonkretnijem mogućem terenu.

Antisudbina

To se vidi u njegovim velikim romanima napisanima između 1930. i 1945. godine. To je neka vrsta produžetka jer tip romana koji je Malraux uspostavio jest egzistencijalistički roman koji u njega nastaje prije nego se pojam počeo koristiti.

– **Kovač:** Koja je pozicija, kakav je status romana njegova vremena – imamo Gidea, Prousta, koji pišu velike romane? Oni su prekinuli s tradicionalnim romanom, historijskim, psihološkim...Nastaje nova vizija svijeta i ideje koje su bliske Malrauxu, čitanje Nietzschea, dekadencija Zapada. Postoji, dakle, potpuno nova vizija svijeta, podrazumijevajući pritom i tragične događaje u historiji, kao što je Prvi svjetski rat u kome on nije mogao sudjelovati. Postoji, isto tako, i jedna nova vizija svijeta koja se pred njim otvara. Pretpostavlja li, na primjer, pojam 'politika', koji se često javlja, imanentnu etiku ili se pak radi o jednoj politici videnoj kao u tradicionalnom romanu 19. stoljeća (organizacijski sustav, kompetitivnost, izborne borbe, sukobi, politički programi itd.)? Postoji li novo značenje pojmova koje on upotrebljava, naročito pojma sudbine, o kojem on govori kao o nekom toponimu, o pojmu koji znači osnovu njegove misli, borbe, angažmana, smisla antisudbine, političkog angažmana, s jedne strane, i književnog stvaranja s druge strane, kao neke vrste antisudbine?

– **Godard:** Naravno, vraćamo se na početak vaše intervencije o pojmu raskida. Postoji usitnjenje vrlo vidan, hotimičan i izvana

vidljiv raskid u Malrauxovu velikom romanu, a to je roman *Osvajajući*. Ne bih se vraćao na opću povijest romana 20. stoljeća. Jasno je da Proust i ostali raskidaju s tradicijom, ali Malraux intervenira protiv Prousta, Gidea, protiv njihova raskida s romanima koji im prethode.

Kontra Proustu i Gideu

Malraux, dakle, uvodi dvostruku dimenziju: prekriziti sve što je psihološko, jer je Proust nalikovao šampionu psihologije, nekomu tko se ne zanima za neposrednu i političku povijest. U jednoj maloj knjizi Emanuel Berler posvećuje Malrauxu pamfletić pod naslovom *Smrt buržoaske misli* i upravo je to jedno svježije razmišljanje o *Osvajajući* koje pokazuje u kojoj mjeri to djelo inaugurira novu eru, tj. želju da se okrene stranica u odnosu na previše intiman i introspektivan svijet kakav predstavljaju Proust i Gide. Istina je da se Malraux u romanesknom stvaranju nalazi na drugom kraju. S jedne strane postoji politika, to su romani koji imaju izbor, koji su angažirani, na primjer *Osvajajući*. Na drugoj strani imamo dimenziju pojedinca. To je jedna druga razina, razina Malrauxa samoga, radi se o zabezbečnosti pred činom postojanja i mogućnosti osjećanja egzistencije. Znači, jedno prijelazno stanje, misao intimnog života, osjećanja, psihologija, strasti itd. Sve to nalazi se između tih dvaju područja. U tom smislu istina je da je Malraux izveo nešto što bi se moglo nazvati revolucijom u povijesti romana i što se razvilo tridesetih godina, a on to veoma dobro rezimira naslovom *Život ljudski* koji sadrži sve ono što treba reći. Istina je da niz romanopisaca tog vremena dijeli to mišljenje i zauzima isti stav – da su istovremeno angažirani u protestu protiv vladajućega buržujškoga društva, a zatim uzimaju u obzir egzistencijalne činjenice logičkog reda. Posebno sam se zainteresirao za taj aspekt, jer, primjerice, Celineova prva knjiga *Putovanje na kraj noći*, a naročito Gionovo djelo *Crna krv* savršeno su eho te nove ere koju je inaugurirao Malraux. Taj trenutak francuskog romana, koji će se na neki način nastaviti četrdesetih godina s Camusom i Sartreom, donijet će krštenje egzistencijalističkog romana koji je zapravo nastavak njegove filozofske misli koju je razvio tridesetih godina i koja sasvim prirodno završava poslije rata kada većina francuskih romana kreće drugim pravcem.

Transformacija povijesti u sudbinu

Dakle, Malraux se nalazi na dvama različitim putevima, gdje se križaju, s jedne strane, političko djelovanje, a s druge umjetničko stvaranje. Njegov politički angažman dovodi ga do suočavanja s određenim brojem metafizičkih problema, sudbinom, pojmom koji bismo možda trebali precizirati, i prije svega smrću koja, kao što on kaže, transformira povijest u sudbinu. Njegova politička i revolucionarna angažiranost, akcija, suprotstavljanje i odbijanje smrti u umjetničkom stvaranju kao i u traganju za umjetničkim djelom, navode ga da se bori s podlijeganjem pritisku vremena, konačnosti i poništavanju bića, i to putem forme. Dva su

različita cilja unutar tog istog angažmana čiji su motivi revolucionarno djelovanje i umjetničko stvaranje.

Puška i pero

Postoji, dakle, ista motivacija i nešto što fascinira, a to je koherentnost, koja se nikada, zapravo, ne eksplicira u Malrauxovu djelovanju. Naime, oba ta puta na kojima se on ostvaruje su, s jedne strane angažman, u krajnjoj konsekvenci vojni, i s druge strane praksa stvaranja, ali i posebno razmišljanje o umjetničkom stvaranju kojem posvećuje svoje posljednje romane. To je zajednička točka i ona počiva upravo u, kao što sam na početku spomenuo, odbacivanju poniženja. Nećemo se sada vraćati na taj aspekt konkretnog socijalnog poniženja, jer stjecanje svijesti o apsurdno također je poniženje. Naime, težimo smislu, shvaćanju, smiješanju unutar svijeta, koherentnom pozicioniranju unutar svijeta čime životu dajemo neki smisao, usuprot smrti koja nas sve plaši. Čim odbacimo religiju, nastupa praznina koja nas vodi u to poniženje. Dakle, upravo taj aktivni kao i stvaralački angažman reakcije su na poniženje, načini borbe protiv odsutnosti smisla.

Bratstvo

Malraux nalazi put, nalazi instrument u akciji. Ja sam maloprije to spomenuo, to je ulazak u stvarni rizik, a kasnije se to širi i na pojam bratstvo. Taj put nalazi i u stvaralaštvu, s tim da stvaralaštvo postupno zauzima sve veći prostor u njegovu životu. To je, naime, način odgovaranja na izazov koji predstavlja odsutnost smisla, ovisnost ljudske sudbine u svakom pojedinačnom trenutku ljudskog života. Možda ne bi bilo loše podsjetiti na činjenicu koja se često zanemaruje. Malrauxova razmišljanja o umjetnosti razvijaju se u poslijeratnim godinama, dakle, u vremenu kada je njegov položaj na javnoj sceni bitno izmijenjen. Taj aspekt njegova rada rađa se u samom srcu angažmana, u vrijeme kada djeluje u Udruženju za obranu kulture, na susretima koji se održavaju u Španjolskoj, Londonu, Valenciji i drugdje. Tada se u njegovim nastupima i govorima javljaju glavne teme koje će tek kasnije razvijati i artikulirati. Možda je to još jedan razlog zbog kojeg je sasvim legitimno da taj mislilac bude zaštitnik ovakvih susreta. A to je važnost koju pridaje stvaralaštvu. Postoje razni determinanti koji mogu biti sociološke i psihološke prirode, no u osnovi radi se o ustanku protiv besmisla, protiv apsurdna, o suprotstavljanju nečemu što je nedostatak poretka u univerzumu, dakle, o protivljenju nekom nametnutom poretku koji čovjek stvara protiv drugog čovjeka. Stvaralački čin je taj koji to omogućava. Ono što je originalno kod Malrauxa je sljedeće: ne bi trebalo kreativni čin shvatiti dvosmisleno, ne radi se samo o stajalištu stvaraoaca, dakle, onoga koji realizira djelo, nego isto tako o vrijednosti za recipijente, za one kojima je djelo namijenjeno. Malraux u svojoj posljednjoj knjizi kaže: «Nazivamo umjetnicima sve one kojima je umjetnost nužna, neophodna». To znači sve one koji stvaraju, ali i one koji u punoj svojoj snazi, moći, doživljavaju smisao umjetničkog djela. ☐

skupovi

karakteristika današnjeg vremena. Što je čudno i zanimljivo. U znanostima danas ujedinjene su tolike sigurnosti na tolikim pod-

mija. Sve to ne samo da nije bilo dobro, pozitivno, nego se pokazalo i dvosmislenim, dvojakim.

vidnosti i zaslijepljenosti. Tehnika je, na primjer, fantastično oružje-instrument, i omogućila je čovjeku da pretvaranjem energije i uštedi na ljudskom radu i trudu. I tu se pokazalo da tehnologije koje omogućuju vladanje materijalnim svijetom, također mogu omogućiti vladanje nad ljudima koji rade na tome. To je posebice pokazao početak indus-

rušenja Zida 1990. rat u Jugoslaviji još uvijek bio nepredvidiv. I u trenutku kada se odlučivalo o ratu, francuski veleposlanik je, primjerice, još uvijek govorio da je to nemoguće, da rata neće biti, da će se sve srediti. Drugim riječima, događaji su se nizali, a oni nepredvidivi bili su veoma brojni. Išao bih i korak dalje. Rekao bih da se tu pojavljuje jedan problem koji je vezan za nepredvidivost, slabu vjerojatnost. Što to znači? Za nekoga tko se nalazi na određenom mjestu, u određenom vremenu, a posjeduje najkvalitetnije informacije o situaciji, za njega to znači predvidjeti kako će se razvijati događaji. A vidimo, kroz povijest, kako se nevjerojatno upravo događa. Uzmimo jedan primjer iz prošlosti koji je vrlo zanimljiv. Događa se gotovo šest stoljeća prije naše ere. Postoji ogromno Perzijsko carstvo i ono napada neke slične grčke gradove među kojima i Atenu. Za ozbiljnog promatrača jasno je da je vjerojatno kako se ti mali polisi neće moći oduprijeti, da će biti uništeni. Stvarno, čini se da se upravo to događa kada golema perzijska vojska dolazi u Grčku. Međutim, kao što znate, došlo je do bitke na Maratonu i grčka vojska uspjela je odbiti perzijsku. Došlo je do druge ofenzive, drugoga rata i nakon što je Atena zapaljena, strateg Temistoklo, čija je flota zatvorena u jednom zaljevu, domislio se tome da privuče u klopku perzijske brodove i tako odnese pobjedu. Ta dvostruka pobjeda dovela je do toga da Atena stvori demokraciju i začetak filozofije. Dakle, do nevjerojatnoga je upravo došlo.

Nul ne connaît le jour qui naîtra

(Nitko ne zna što donosi sutra)

Nitko nije samo stanovnik svoje zemlje ili svog kontinenta, već Zemlje koja je naša "zajednička kuća"

Predavanje Edgara Morina održano u sklopu *Europskih književnih susreta, Sarajevo, 27. rujna - 3. listopada*

Edgar Morin

Bio sam ovdje samo jednom i to za vrijeme opsade, 1994. godine, ili početkom 1995., nisam više siguran. Sjećam se da sam došao s rektorom pariškog univerziteta. Sjećam se da je ovaj grad, i prije nego sam u njega došao, bio grad koji sam poznavao. Poznavali smo njegovu sudbinu, već je dugo bio u opsadi. Ono što sam ovdje zatekao nije me iznenadilo, stigli smo na vojni aerodrom, prevezli su nas u oklopnim kolima. Dobio sam zaštitni prsluk. Vidio sam oko sebe razrušene i oštećene kuće. Prošli smo snajperskom avenijom, osjećali smo tjeskobu i znajući da su na okolnim brdima neprijatelji. Ukratko, bio je to grad i situacija koja se urezala u moj duh. Tom prilikom bio sam gost na Univerzitetu i održao predavanje koje sam poslije objavio u knjizi u kojoj su objedinjeni svi moji tekstovi posvećeni ratu u bivšoj Jugoslaviji. Započeo sam tada taj nastup pozivom za zaustavljanje rata. Pozvao sam se tada i na uzroke rata i kada je rat prestao biti isključivo srpsko-hrvatski, i kada se proširio i na Bosnu, pokušavao sam dati neku dijagnozu, ali sam jasno zauzeo stav u prilog Bosne. Smatrao sam da je bilo neophodno naći priliku da dođem u ovaj grad za vrijeme opsade i da mu iskažem svoje prijateljstvo. Mislim da sam bio nevjerojatno iznenađen kad sam stigao jučer. Naime, za mene je stvarni grad bio grad u opsadi, grad tjeskobe, razaranja, mrtvih. Međutim, stigao sam u miran grad, gdje vozila i tramvaji prolaze ulicama, pješaci spokojno šetaju gradom. I to stvarno Sarajevo nekoliko sati mi je izgledalo kao da sanjam. I ono što je za mene bila realnost, dakle, rat, nestalo je, raspršilo se. Upoznao sam Sarajevo u trenutku njegove tragedije, tragedije Bosne i cijele bivše Jugoslavije, a sada sam ga zatekao u miru i spokoju.

Kraj uzrečice

Ono što je neobično jest da živimo u vrijeme kada započinje jedna nova, svjetska tragedija. To još ne znamo. Dakle, na ovome mjestu, opravdan je naslov izlaganja koji je dan ovom mojem nastupu: Nitko ne zna što donosi sljedeći dan. Međutim, to je, zapravo, kraj jedne turske uzrečice koju sam citirao u jednoj od svojih knjiga, a koja kaže da nitko ne zna kakav će biti dan koji će se roditi iz noći. Dakle, riječ je o nesigurnosti. A neizvjesnost, po mome mišljenju, jedna je od

ručjima, fizici, biologiji, društvenim i ekonomskim znanostima, ali svjesni smo toga da su to samo otoci u oceanu nesigurnosti, neizvjesnosti. U biti, zbog čega je tako? Zašto? Zato što smo izgubili lažne sigurnosti. Koje su one bile? Jedna lažna sigurnost bila je ona da postoje zakoni povijesti i da je povijest neka vrsta lokomotive koja napreduje po pruzi i uvijek prema boljem. Dakle, riječ je o progresu. Vjerovalo se da je povijesni zakon – napredak, da će sutra biti bolje nego jučer, da je jučer bilo bolje nego prekjčer. Taj je zakon bio opovrgnut puno puta. Posebno su ga opovrgnula dva svjetska rata. Ne samo da nisu bili progresivni, već su bili regresivni. Nakon Drugoga svjetskog rata činilo se da je taj zakon ponovno uspostavljen, prije svega u svijetu koji je bio pod sovjetskom dominacijom, dakle u sovjetskom svijetu, gdje je proglašeno da socijalizam ide u svjetliju budućnost. U zapadnom svijetu također se govorilo da sve razvijeni demokratska društva imaju mogućnost riješiti temeljna pitanja i da će ona biti sve stabilnija i, na izvjestan način, zahvaljujući progresu, zahvaljujući onome što se nazivalo ekonomskim i tehničkim razvojem, da će svijet biti bolji.

Svijetla budućnost i mračna sadašnjost

Dakle, imali ste dvije verzije progresa. Međutim, prvi progres suršio se raspadom Sovjetskog Saveza, svijetla budućnost raspršila se i ostavila za sobom posve mračnu sadašnjost. Međutim, i na Zapadu je također 1968. godine došlo ne samo do kriza i pobuna mladih, koje su pokazale da pod temeljima tog društva nije baš sve tako lijepo, već je ubrzo izbila i ekonomska kriza, koju je pokrenula naftna kriza nakon rata na Bliskom istoku. I tamo se također ispostavilo da budućnost društva nije tako sigurna. Zagonetno je, bez sumnje i ono što nam se činilo glavnim svjetionikima napretka, znanost, prije svega, tehnika, industrija, ekono-

Dvojaka znanost

Znanost, primjerice, čija se dobrobit pozdravlja i hvali, omogućila je pravljenje atomske bombe. Dakle, oružje koje može uništiti cijelo čovječanstvo. Tijekom povijesti, uvijek je bilo barbarskih osvajača i strašnih genocida. Atomska bomba stvarno omogućava opći genocid, antropocid, uništenje čovječanstva. Ispostavilo se da su genetske manipulacije moguće i da se njima, bez sumnje, mogu izliječiti nasljedne bolesti, ali i da, s druge strane, mogu dovesti do nekontroliranih manipulacija nad ljudskim bićima. Drugim riječima, u samom temelju znanosti vidi se da ona ne nosi samo dobro, nego i da predstavlja opasnost. Dodao bih čak i to da znanstvena znanja i znanstvene spoznaje do kojih se dolazi unutar pojedinih, međusobno odvojenih, disciplina, omogućuju da se napreduje u različitim znanstvenim poljima znanja, ali i otežava veze između znanja. Sve teže je spoznaje o ljudskom biću, o onome što jesmo, tražiti samo na jednom polju. Po jedan djelić nalazi se u svakoj disciplini. Dakle, želimo li spoznati svoj položaj na zemlji, moramo se obratiti onim znanostima koje se bave izučavanjem Zemlje, vidjeti kako je došlo do organizacije kaosa, kako je nastala ta slična stvar koja se zove život. Da bismo znali koji je naš položaj unutar živog svijeta, moramo se obratiti biologiji, pa čak i prethistoriji, zato što je ona danas povijest šest milijuna godina. Imate nekoliko grana koje se izdvajaju u antropoidnoj skupini, zatim se izdvajaju dvojni koji počinju koristiti oruđe, razvijaju kulturu, itd., a onda dolazi do stvaranja čovječanstva. Da biste saznali što je ljudsko biće, morate znati njegovu povijest, sociologiju, ekonomiju, vjere... A sve su te discipline odvojene jedne od drugih.

Ljudski rad

Jasno je da znanosti s jedne strane objašnjavaju stvari, a s druge dovode i do nove kratko-

trijalizacije u 20. stoljeću. Naime, na ljudski rad su se primjenjivala deterministička pravila koja su vrijedila za strojeve, tako da čovjek nije bio ništa drugo nego puki dodatak stroju. Mi u najrazvijenijim tehničkim društvima moramo slijediti specijalizaciju i određivanje vremena. Tehnokrati i ekonomisti stvari danas vide samo na temelju računa. Da bi se govorilo o društvu i čovjeku, mora se reći da nas tehnike istovremeno oslobađaju i zatvaraju. U industriji je moguće serijski proizvoditi fantastične količine dobara za potrošačko društvo, pa i mnogo toga što je korisno, primjerice automobile. Ali, istovremeno se proizvodi otpad koji sve više zagađuje i ozbiljno uništava okolinu u kojoj živimo. Tako dolazimo do sljedećeg paradoksa. Sam razvoj naše tehnologije, industrijske i znanstvene civilizacije stvara novu opasnost i to za cijelo čovječanstvo. Ona je - ekološka opasnost. Dakle, ugrožavamo biosferu, i danas se može reći da je prijetnja za biosferu nešto što se dodaje atomskoj prijetnji i baca strašnu sjenu na čovječanstvo. Gledano iz tog ugla, smatra se da je kriza progresa vrlo duboka i da je ona istovremeno i kriza budućnosti. Treba otvarati jedan put koji se ne otvara, mi se nalazimo u neizvjesnosti. Ta neizvjesnost dolazi od toga što se u povijesti javljaju neki neočekivani događaji koji protivno vjerojatnostima ili predviđanjima stručnjaka u potpunosti mijenjaju situaciju. Na primjer, došlo je do raspada Sovjetskog Saveza, što se moglo očekivati jer ni jedan sistem nije vječan, ali to se dogodilo u trenutku kada je Gorbačov pokušavao reformirati sustav, a reforma sustava povukla je za sobom njegov raspad.

Nepredvidivosti

Drugim riječima, došlo je do fenomena koji je mnoge iznenađio, kao i pad Berlinskog zida, što je bio nepredvidiv događaj nekoliko mjeseci prije nego što je do rušenja stvarno došlo. Moglo bi se čak reći da je nakon

Spasonosna zima

Još jedan, recentniji, primjer. Godine 1940. nacistička vojska pregazila je Francusku. To je najveći poraz u njezinoj povijesti. Nakon toga uspostavlja se vlast Hitlerove Njemačke po cijeloj Europi. U lipnju 1941., njemačka invazija u Sovjetskom Savezu toliko je brza da su za samo nekoliko mjeseci došli do Lenjingrada i Kavkaza. Godine 1940. činilo se vrlo nevjerojatnim da Europa, koja je pod dominacijom Hitlerove Njemačke, bude u stanju izokrenuti situaciju. Međutim, dogodilo se nešto vrlo čudno u jesen 1941. Zima je došla vrlo rano, pa se čak zamrznuo i ulje u motorima, te je tako njemačka vojska, koja se spremala zauzeti Moskvu (odakle je pobjegla ruska vlast), potpuno blokirana. Drugi zanimljiv element u toj situaciji je taj da je Hitler predvidio da će napasti Rusiju u svibnju. Međutim, odgovorio je taj napad zato što je buknuo rat u Beogradu. Njemačka vojska više ne može računati na pakt zbog kojeg će moći proći kroz Jugoslaviju i sastati se s Mussolinijevim snagama. Njemačka na obračun sa srpskim otporom gubi dragocjenih mjesec dana i to će se vidjeti na jesen iste godine.

Sjećanje na Kinu

Treći faktor: Staljin ima jednoga izvrsnog špijuna u Japanu koji ga je već u proljeće 1941. upozorio da će Njemačka napasti Sovjetski Savez. Međutim, Staljin je mislio da je to samo propaganda, da se pokušava činiti pritisak kako bi se poboljšali ekonomski odnosi i to upozorenje nije shvatio ozbiljno. Iza toga dolazi do prve katastrofe. Čim su počela neprijateljstva, nje-

mačko zrakoplovstvo je potpuno uništio sovjetsku stranu. Isti špijun ponovno upozorava Staljina i kaže da Japanci neće napasti u Sibiru. Bilo je mnogo vojnih snaga raspoređenih u istočnom Sibiru u slučaju japanskog napada. Zašto Japanci ne napadaju Sibir? Zato što se sjećaju što se dogodilo u Kini. Dakle, sjećaju se toga velikog komada kontinenta kojeg su napali, osvojili, i gdje nisu uspjeli silom nametnuti vlast. Japan kaže, umjesto da idemo u Sibir, koji je potpuno neinteresantna pustoš, bolje bi bilo okrenuti se prema Pacifiku i napasti SAD, što i čine napadom na Pearl Harbour. To je omogućilo Staljinu oslobađanje svježih snaga s Dalekog istoka. I jedan moj prijatelj, koji se tada nalazio u Moskvi, kaže mi da je, kada su te snage s Dalekog istoka stigle, bilo minus 25 stupnjeva, a oni su skinuli svoje vunene kapute jer im je bilo prevruće s obzirom na to kakve su temperature vladale na Dalekom istoku. Znači, dolaze nove snage i Staljin donosi sljedeću odluku: imenovat će jednoga generala, šefa glavnog štaba, koji će biti sposoban, a to je Žukov. I on, zato što su se drugi pokazali nesposobnim, pokreće protuofenzivu početkom 1942. godine. Nacističke snage potiskuju se dvije stotine kilometara od Moskve. To je prva sovjetska pobjeda, ili uopće prva pobjeda nad Njemačkom prije Staljingrada. Istovremeno, SAD ulazi u rat, a ono što je bilo vjerojatno (Njemačka pobjeda), postalo je nevjerojatno. Postala je vjerojatna pobjeda saveznika, koja će se konačno zbiti dvije ili tri godine kasnije.

Mondijalizacija

To je, dakle, jedan od razloga zbog kojih neizvjesnost jest nešto vrlo duboko u današnjem svijetu. A kakva situacija vlada danas u svijetu? Što nju karakterizira? Nju karakterizira ono što svi zovu mondijalizacijom. Mondijalizacija je nešto što se razvilo nakon raspada Sovjetskog Saveza, nakon otvaranja Kine kapitalizmu i svjetskim tržištima. Drugim riječima, došlo je do mondijalizacije tržišne ekonomije i ekonomskog liberalizma. Razvilo se svjetsko tržište istovremeno s određenom vrstom tehničke revolucije na polju telekomunikacija. Pojavila se mogućnost da se komunicira telefonom, faksom, Internetom. Postoji sustav koji omogućava da se s bilo koje točke komunicira s bilo kojom drugom točkom. Godine 1482. trenutak je kada počinje osvajanje Amerike (na kraju 15. i na početku 16. stoljeća) i kada cijeli jedan kontinent, veliki dio planeta, koji je do tada bio izoliran, stupa u komunikaciju. Uspostavljen je proces koji se odvija kroz osvajanje, dominaciju, i koji ima svoju ružnu stranu. Genocid koji se događa danas ima korijen u masakrima koji su se događali davno. Mondijalizacija se ostvarivala kroz osvajanje, a nastavila se kroz kolonijalizam. Ono što je čudno jest da se male nacije zapadne Europe, kao Španjolska, Portugal, Francuska i Engleska upuštaju u kolonijalizaciju. Dva carstva se ruše, carstva čiji je kapital bio mnogo veći i čiji su gradovi bili mnogo veći i ljepši nego Madrid i Pariz. I carstvo Inka u Peruu. Njihov glavni grad, koji je bio veći i ljepši od europskih, pretvorio se u ruševine.

Perzijska pisma

To je onaj prvi fenomen koji se, zapravo, nastavlja i danas, ali kroz drukčija tehnička i ekonomska sredstva. Ali, zašto se danas sve odvija kroz tehnički i ekonomski aspekt? Zato što je postojala jedna druga mondijalizacija, ali slabija. Prema tome, postoji i drugo lice mondijalizacije koje se manifestira od samog početka, od Bartolomea do drugih koji dolaze u Ameriku i tamo propagiraju svoje učenje. Kasnije će Montesquieu napisati *Perzijska pisma*, tj. zamisliti dvojicu Iranaca u posjetu Francuskoj, koji izučavaju Francusku kao egzotičan narod i egzotičnu zemlju, s čudnim običajima. Imate, dakle, taj pokret autokritike koji je minoran, ali koji pomalo nastaje u toj zapadnoj Europi i koji se nastavlja s prosvjetiteljima Francuske, s idejama o pravima čovjeka, s univerzalizmom. Te ideje na Zapadu dosta su složene, što ne sprječava kolonizaciju, jer se smatra da ljudi u tim kolonijama ne zaslužuju sami uživati sva ta prava. Dakle, ideja o naciji, ideja naroda, postaje jedna od važnih i velikih. Ipak, vidite jednu evoluciju počevši od trenutka kada se kolonijalizirani narodi počinju služiti idejom nacije, idejom prava naroda, prava čovjeka da bi se emancipirali, i to će biti proces koji će se odvijati u 20. stoljeću. Na kraju prošlog stoljeća čak stižemo do izvjesne ograničene demokratizacije zemalja i nacija koje su bile pod diktaturom. Imate, dakle, jednu drugu mondijalizaciju. I može se reći da već, pogledajte li kraj 19. stoljeća, imate internacionale koje imaju, kao princip, ideju o pravima svih naroda na suverenost i na dostojanstvo. Te internacionale su nestale jer su se sudarile s realnošću nacije. Primjerice, Viktor Hugo pledirao je za ujedinjenje nacije Europe, ujedinjene države Europe. To su, dakle, ideje koje su se rodile u zemljama koje su dominirale i koje su ih proširile i u svijet koji je bio porobljen. Kao što je danas, na primjer, ideja o emancipaciji i jednakosti žena. To su ideje koje su započele u sjevernim i u anglosaksonskim zemljama. Pomalo su se razvijale, i danas u svijetu postaju nešto kao globalni pokret sa svim poteškoćama koje su vam poznate.

Novi pokreti

To su paradoksi, ali ipak imate jedan pokret koji predstavlja drugu mondijalizaciju i kojima se danas animiraju novi građani. To su, primjerice, *Liječnici bez granica* i sve humanitarne organizacije. Imate *Amnesty International* koji u svim zemljama sprječava zločine, zatim *Greenpeace* koje se bavi ekologijom. Imate organizacije koje se bave pravima malih naroda. Imate nove građane svijeta i čak danas, u odnosu na ekonomsku mondijalizaciju, imate i heterogeno okupljanje oko ideje da svijet nije roba nego da o njemu treba zajedno razmišljati. Ta ekonomija koja se razvija u svijetu ima potrebu za jačom regulacijom. Ova tzv. regulacija koja postoji u međunarodnim poslovima samo je tehnička. Imamo potrebu za tržištem. Nakon što se razvilo tržište unutar nacija, ono se više ne može razvijati u legitimnoj strukturi konkurencije. Postoje sudske odredbe, zakoni, osude i čitav sudski i etički arsenal koji to tržište kontrolira. A ako imate tržišnu slobodu kakva je uspostav-

ljena u Rusiji nakon pada komunizma, onda dobijete vladavinu mafije.

Internacionalizam terora

Nadalje, postoji i mondijalizacija mafije koja se najprije ograničavala na Latinsku Ameriku jer je to bila zona kokaina, zatim mafija na Dalekom istoku koja je uzgajala izvore za proizvodnju heroina. Osim tih svih vrsta mondijalizacije, smatram da danas postoji i mondijalizacija terorizma koja je trenutačno problem za cijeli svijet, pogotovo nakon rušenja *World Trade Centrea* 11. rujna. Bio je to događaj koji se uopće nije mogao predvidjeti. Može se u neku ruku reći da je postojala mogućnost da se predvidi, ali fenomen kamikaza nije uopće mogao biti predviđen. Taj je događaj otkrio nešto potpuno novo što bih nazvao internacionalizam terora. Ta dva tornja bila su simbol bogatstva Sjedinjenih Američkih Država, simbol kapitalizma, ali i demokracije. Ideologija je dovela Sjedinjene Države u poziciju izvora cijeloga čovječanstva i to zbog njihove ekonomske prevlasti, ali i zbog uplitanja u krizna područja, uključujući i ovo ovdje, intervenciju na Kosovu, kao i izvjestan imperijalizam. U prošlosti su riječ terorizam upotrebljavale samo one vlasti

Nalazimo se u razdoblju velike krize, u epohi punoj kontradikcija, punoj antagonizama, i mondijalizacija proizvodi sama svoju suprotnost

koje su bile moćne i koje su dominirale nad snagama koje su se nasilnim načinom borile ili opirale. Pokret Otpora, koji je djelovao u Francuskoj za vrijeme nacizma, također je imao značajke terorizma, odnosno napadali su neudržane civile. Kada bi, primjerice, minirali vlak, često bi bili žrtvovani i civili. Također se može reći i da je u bivšoj Jugoslaviji bilo mnogo akcija protiv civila, a ne samo protiv nacističkog okupatora. Kao i u alžirskom otporu francuskoj okupaciji. Riječ terorizam je unilateralni pojam ako se radi o nacionalnom otporu. Palestinca nitko neće nazvati teroristom ako se bori za svoje nacionalne interese. Predsjednik Putin upotrebljava također pojam terorizam ali govoreći o ograničenom segmentu, o otporu u Čečeniji. Radi se o jednoj riječi na koju treba obraćati pažnju. Taj pojam može se primijeniti na desetine različitih organizacija, tako možemo nazvati Bin Ladena čija je organizacija mnogo kompleksnija mreža koja predstavlja primjer islamske vjerske devijantnosti i koja je bila uvjerena da se bori protiv satanizma zapadnog svijeta, a zapravo protiv kršćanstva i judaizma. Ta je organizacija odlučila upotrijebiti sredstva terora, i možda bi, da je raspolagala kemijskim, bakteriološkim ili atomskim oružjem, koje je uveli-

ko prodavano južno od Sovjetskog Saveza nakon njegova raspada, to i učinila. Tako da nitko zapravo ne zna što može donijeti sljedeći dan, i budućnost je za sve nas neizvjesna. Ali, postoji mondijalizacija terorističkih organizacija. Bin Laden, primjerice, može promijeniti mjesto na kojem boravi i skriti se u nekoj drugoj zemlji. Predsjednik Bush objavio je rat, ali protiv koga? Riječ 'rat' nije upotrijebljena u svom tradicionalnom smislu, a neprijatelj se ne može lako uhvatiti. Jasno je da postoje ljudi islamske vjeroispovijesti u različitim zemljama svijeta, u Francuskoj, i u Sjedinjenim Državama.

Fenomen kamikaza javio se prilično rano u povijesti - ljudi bi se bacali s vrha planine i bila je to žrtva za njihov grad. Tako su izgledale kamikaze u starim kulturama. Japanske kamikaze su se iz apsolutnog patriotizma ubijale u napadima. I sada imate taj najnoviji oblik, ljude koji su sposobni žrtvovati se iz vjerskih razloga. Riječi su opasne, mislim da je to problem. U rječniku zapadnih zemalja kaže se *islamisti*. Imate riječ *islamic* koja označava nekog tko živi u islamskoj zemlji, kao što je katolik pripadnik katoličke religije. Islamist ima pojačan smisao, a označava nekog tko je militantan i to u ime islama. Postoje integristi, fundamentalisti, ali svi oni ne moraju biti ujedno i aktivni teroristi. Kako biste bili u poziciji da se borite protiv cijelog svijeta morate biti u manjini.

Karcinom Srednjeg istoka

Postoji izvjesni karcinom Srednjeg istoka a odnosi se na podršku Amerikanaca Izraelu koja onemogućava Palestincima da se nasele u svoju zemlju, a u svemu tome postoji velika disproporcija snaga. Taj karcinom metastazira u cijelom svijetu i zbog toga je internacionalan. Ono što je bitno jest da je postojao pokušaj odmah nakon inauguracije predsjednika Busha da se definiraju neprijatelji Sjedinjenih Država, kamikaze i drugi. I on je sam rekao da želi kontrolirati zlo, odnosno sve terorističke organizacije. Kada bi se uništio američki kapitalizam, vjerojatno stvari više ne bi funkcionirale kao dosad. Smatram da je riječ o mržnji, a o tome zašto još uvijek nije došlo do odgovora govorit ću malo kasnije. Bilo je govora i o *krizarima*, što je vjerojatno proizašlo iz nesvjesnog kod kršćanskog svijeta. Moglo je doći do nekakva rata koji bi se svodio na rat između dviju religija, a ta se mogućnost nije javila ni za vrijeme napada na američko veleposlanstvo u Africi koji se dogodio dok je Clinton bio američki predsjednik, već je postala aktualna tek sada. Talibanski sistem je fragilan i ne bi se mogao nikada održati bez pomoći iz susjedstva, iz Pakistana. Oni su držali vlast, ali u sadašnjim okolnostima moguće je da će se taj sustav dezintegrirati, a možda će se to moći postići bez vojne intervencije. Sjedinjene Države možda ne žele proširiti rupu koja se nalazi između njih i islamskog svijeta. Čak i one vlade i države tog svijeta koje jesu na strani Amerike male su i korumpirane. Dakle, odgovor koji se još nije dogodio, bit će vrlo značajna reforma. Situacija je za cijeli svijet vrlo opasna, a čini se kao da za nju nema rješenja, o čemu ne bih govorio, ali mogu reći nešto o putu kojim bi se trebalo poći.

Put kojim treba poći

U procesu druge mondijalizacije trebalo bi se kreirati više centara moći i odlučivanja. Razvoj centara koji bi mogli pridonijeti ujedno i rješenju ekoloških, kulturnih i drugih problema. Ne bi se radilo o stvaranju svjetske vlade, nego o organizaciji koja bi bila raspoređena po cijelom planetu kojem svi mnogo dugujemo. U toj bi organizaciji svaka nacija trebala imati pravo na suradnju s bilo kojom drugom. Probleme ne treba rješavati niti samo na području Europe, postoji veliki problem čitavog čovječanstva koji se odnosi na život, na smrt, na ljudsku sudbinu koji nas sve tjera da krenemo potpuno novim putem. U jednoj sam svojoj knjizi napisao kako nitko zapravo nije samo stanovnik svoje zemlje ili svog kontinenta, već zapravo Zemlje koja je naša "zajednička kuća", da upotrijebim pojam koji se najviše koristi. Privrženost vlastitoj zemlji neka je vrsta ljubavi, i što joj više prijeti neka opasnost, to je veća potreba za zajedničkim spašenjem. Svijest o nekoj opasnosti, omogućava poduzimanje mjera protiv nje. Ako govorimo o našoj biosferi, neke stravične posljedice ekonomskog razvoja već su poznate te su se poduzele određene mjere, ali u samom činu poduzimanja tih mjera bilo je mnogo problema. U povijesti čovječanstva dogodila se još jedna promjena jednako važna kao doba neolita. Bilo je to društvo lovaca i skupljača u kojem nisu postojale države ni zemljoradnja, nije bilo socijalnih klasa, policije, što je značilo da je postojala integrirana savjest koja je ljude tjerala na poslušnost. Neka od ovih društava su se udružila i omogućila stvaranje agrikulture, a ona je opet omogućila nastanak sela. I danas postoje neka od takvih udruženja i ona, nažalost, uglavnom nestaju. Dakle, radilo se o jednom veoma važnom razdoblju ljudske povijesti. Danas se radi o razdoblju tehnološkog napretka koje traži osnivanje svjetskog društva, a znamo da je trenutno mogućnost ostvarivanja toga globalnog svjetskog poretka mala, što ne znači da ga je nemoguće ostvariti. Progres ove nove transformacije značio bi rađanje čovječanstva, bila bi to neka vrsta svjetske konfederacije. Nalazimo se u razdoblju velike krize, u epohi punoj kontradikcija, punoj antagonizama, i mondijalizacija proizvodi sama svoju suprotnost. Ekspanzijom standarda zapadne civilizacije napadaju se tradicionalna društva i mnoge se kulture i civilizacije osjećaju ugrožene te se zatvaraju u odnosu na mondijalizaciju. Istovremeno se javlja i balkanizacija koja prvenstveno označava povratak nacijama. Nitko još nije uspio napraviti takvo obrazovanje koje bi gledalo svijetu u lice, koje bi kao centralni problem nametnulo problem cijelog planeta. Nitko nije spreman imati jedinstvo između globalnih i osnovnih problema. Umjesto obeshrabrivanja pred uznemirujućim procesom, u noći stoljeća koje se rađa, u tami u kojoj se nalazimo, mnogi su ljudi uvjereni da žive u epohi svjetla. Dan kakav će doći ovisi možda o našoj savjesti, o našoj lucidnosti, i, na kraju, našoj volji. ☐

*Priredila i prevela
Sabina Pstrocky*

Zoran Kurelić

Kapitalu ne treba demokratska država

Globalizacija novih ekonomskih aktivnosti stvaranjem moćnih nadnacionalnih organizacija podrija sposobnost država da kontroliraju tokove, zalihe i protok ovih roba, dakle njihovu sposobnost da provode efektivnu socijalnu politiku uključujući utjerivanje radničkih prava

Grozdana Cvitan

U sklopu projekta *Ideja Europe, europska praksa života, smisao i cilj ujedinjenja europskih naroda i država* Zoran Kurelić govorio je o temi *Globalizacija i liberalna demokracija* gradeći svoja razmišljanja na tekstu Charlesa Tillyja da bi pokazao neka pitanja krajnjih granica koja svijet postavlja u vezi s globalizacijom i posljedicama koje taj proces ostavlja na ljudski život i planet koji nastanjujemo.

Počinja li razgovor o globalizaciji ili završava pitanjem o sudbini države u sklopu tog procesa? Kako ste izabrali temu za skup koji u prvom planu ima neka pitanja ideje, identiteta i ujedinjenja Europe?

– S obzirom na to da je karakter skupa multidisciplinarni i da se na skupu nalaze sociolozi, politolozi i filozofi odlučio sam se za temu koja zadire u različita područja, a tiče se komparativne politike i suvremene političke teorije.

Teza koju sam želio predstaviti studentima provokativna je i pripada poznatom njujorškom profesor Charlesu Tillyju koju je formulirao 1994. u eseju *Globalizacija ugrožava radnička prava*. Pokušao je pokazati da globalizirani kapitalizam najprije uništava radnička prava, a s tim propada i država blagostanja. Propašću države blagostanja do vodi se u pitanje demokracije. To je jedna od najprovokativnijih teza, naročito ako se iznese u Americi, a cijela stvar se izvede iz perspektive radničkih prava koja u Americi nigdje baš i nisu najvažnija pa ni u političkoj teoriji. Dakle, riječ je o neomarksističkoj provokaciji koja radikalnim argumentom želi provjeriti određena pitanja. Odmah da pri pomenem, Tillyjevo srce je na strani radnika i radničkih prava i njemu bi bilo drago da se radnici nekako preorganiziraju u uvjetima suvremenoga kapitalizma.

Promišljajući o temi *Globalizacija i liberalna demokracija* "idem" iz Tillyja jer je njegova ideja provokativna zbog toga što dovodi u pitanje liberalne demokracije. Kod nas, naime, prev-

ladava Fukuyamino mišljenje, ili je barem dominantno, a to je da je liberalna demokracija najbolji oblik političkog uređenja pa će sad, nakon konačne propasti istočnog bloka i kraja povijesti, pretpovijesni narodi prihvatiti liberalnu demokraciju kao svoj način političkog organiziranja i sve će glatko proći. To Tilly izravno napada.

Iz čega u što?

Vrijedi početi od riječi tranzicija, tranzicijske zemlje: prelazi se iz nečega u nešto. Ali zna se iz čega se prelazi: zemlje koje su bile socijalističke prelaze u liberalnu demokraciju. Tu je pretpostavljeno da se zna i cilj cijele operacije. Naravno, to pretpostavlja određeni tip razmišljanja. Tilly ide izrazito protiv te teze s drugom, radikalnom, koja kaže da propast istočnog bloka neće rezultirati tranzicijom istočnih zemalja u liberalne demokracije nego propašću liberalne demokracije.

Koji su Tillyjevi argumenti?

– Važne su dvije stvari. Prva je Tillyjeva definicija globalizacije. Pojednostavljeno glasi da je globalizacija geografsko širenje prostora na kojem međunarodne interkontinentalne i internacionalne interakcije snažno djeluju na lokalne društvene interakcije. Prema tome, ovo što se zbiva na međunarodnoj razini izravno utječe na ono što se zbiva u određenoj zemlji. Ako dođe do napada na WTC, onda će se sve u vezi s tim odraziti i kod nas vrlo brzo ukoliko smo globalizirana zemlja. Možemo reći da se već odražava, od sigurnosti letova s Plesa i pojačane kontrole nadalje. To smo osjetili već nakon dva dana. Ako smo i ekonomski globalni dio svijeta, odrazit će se i na cijena nafta, jer cijene su pale i oni koji je sada kupuju za gotovinu mogu profitirati. Sve stvari

koje se dogode u globaliziranom svijetu imaju brzi refleks na vrlo udaljena lokalna područja. Ali, ako netko živi na Papui Novoj Gvineji, onda je sasvim svejedno je li se što dogodilo WTC-u, nikakve se stvari na lokalnoj razini neće promijeniti. Zato Tilly govori o globalnom širenju prostora. Vrlo je malo onih dijelova planeta Zemlje na kojima ono što se dogodilo u New Yorku nema nikakve veze s lokalnim društvenim interakcijama.

Teza koja pretpostavlja to globalno razumijevanje situacije (bez obzira na to što Tillyjevo razumijevanje nije usko ekonomističko, jer se ne misli samo o globalnoj ekonomskoj situaciji, Svjetskoj banci, MMF-u, nego se misli o svim interakcijama) ona je koja podrazumijeva sve interakcije, a to znači: međunarodni šverc droga, prenošenje virusa, ekološki problemi. Kad Tilly piše o radničkim pravima, on suzjuje cijelu stvar i na kraju se koncentriira na ekonomsku globalizaciju iz perspektive globalnoga ekonomskog kapitalizma. Glavna mu je teza da je globalni kapitalizam doveo u pitanje važnost nacionalnih država i to ne bilo kojih nacionalnih država, nego liberalnih demokracija poput Velike Britanije, Francuske, Nizozemske ili SAD-a. U pitanje su dovedene liberalne demokracije i onaj tip uređenja države za koji se mislilo da je povijesno pobijedio i da bi trebao biti proširen po cijeloj Zemlji, a ne samo po tranzicijskim zemljama.

Ugrožena država blagostanja

Smatrajući da su radnička prava zaštićena na razini nacionalnih država, to znači da je važnost nacionalnih država smanjen u onaj mjeri u kojoj su smanjena prava koje te države osiguravaju. To je polazna misao njegova esaja, taj se prvi dio čini vrlo razum-

ljivim i očitim. To da je ugrožena država blagostanja, moglo bi se dokazivati na tačerizmu, reganizmu itd. Iz toga proizlazi najprovokativniji dio Tillyjeve argumentacije u kojoj kaže da je demokracija Europe – dakle demokratski dio u liberalnim demokracijama – nastala u specifičnoj povijesnoj situaciji u kojoj je demokracija išla ruku pod ruku s organiziranjem proleterijata u partije i s nastojanjem tih partija da parlamentarnom (a ne revolucionarnom) borbom izmijene položaj radničke klase. Izbjegavanje građanskih ratova kao klasnih sukoba u 19. stoljeću izgradilo je liberalnu demokraciju. Zemlje po Tillyju ne bi postale demokratske da toga klasnog sukoba nije bilo. To, naravno, nije neka jako neobična ideja za nas koji živimo u postmarksističkom društvu, ali je argument "u čelo" kad se izgovori u Americi. I napokon, njegova najprovokativni-

U pitanje su dovedene liberalne demokracije i onaj tip uređenja države za koji se mislilo da je povijesno pobijedio i da bi trebao biti proširen po cijeloj Zemlji, a ne samo po tranzicijskim zemljama

ja ideja: s obzirom na to da su borba za radnička prava i demokracija išle zajedno u 19. stoljeću, Europa je demokratizirana zahvaljujući pritisku proletarijata. Isto će se dogoditi i u silaznoj fazi: propast prava rada vodi urušavanju demokracije.

Na koji način?

– Tillyjeva argumentacija sadrži sedamnaest točaka, ali bih istaknuo samo tri. Jedna od njih kaže da *generalna sposobnost država da provode socijalnu politiku uključujući utjerivanje radničkih prava pretpostavlja stvaranje obuhvatne efektivne kontrole nad zalihama i protokom osoba, bolesti, zagađivača, oružja, droga, novca, drugog kapitala, tehnologije, informacija, roba, političkih praksi i kulturnih formi u okvirima jasno razgraničenih teritorija*. To znači da država koja garantira radnička prava i demokraciju mora imati kontrolu nad svim tim resursima na određenom teritoriju.

Izigravanje nacionalnih država

Globalizacija novih ekonomskih aktivnosti stvaranjem moćnih nadnacionalnih organizacija podrija sposobnost država da kontroliraju tokove, zalihe i pro-

tok ovih roba, dakle njihovu sposobnost da provode efektivnu socijalnu politiku uključujući utjerivanje radničkih prava. To je glavni uvid. Globalizacija razara mogućnost nacionalne države da ima monopol nad svim tim elementima. Ako nema tog monopola, države ne mogu garantirati prava te vezano s time ni to da će na kraju opstati kao demokratske države. Iz toga Tilly izvodi: u cjelini kapitalisti su prepoznali i iskoristili nove globalne uvjete koji su se stvorili i brzo su se i efektivnije njima prilagodili od radnika. Prema tome, ova cijela ideja korporativnoga kapitalizma ustvari je prilagođavanje kapitalista globaliziranoj ekonomiji. Oni, naime, mogu izigravati nacionalne države: koriste ih dok im trebaju, a kad im ne trebaju mogu prebacivati kapital i kompanije, mijenjati zemlje, plaćati manje poreza u drugim zemljama, što uredno i rade. To nije Tillyjeva fantazija, to je činjenica globaliziranoga kapitalizma.

Mogu li radnici na to reagirati na odgovarajući način?

– Radnici to ne mogu jer je kapital mobilniji od rada. U cyber spaceu on se može seliti u petnaest minuta s jednog kraja planeta na drugi, a radnici ne mogu letjeti s jednog kraja na drugi i tražiti posao. Ono što je bilo moguće u 19. stoljeću da ljudi idu za poslom sad sigurno nije moguće. Mobilnost rada i kapitala neusporedivi su, iz čega Tilly zaključuje da dominantna klasa u dominantnom načinu proizvodnje (globaliziranoj ekonomiji) više ne treba nacionalnu državu onakvu kakva je ona bila određena u 19. i 20. stoljeću, tj. kao liberalna demokracija koja ima aspekt države blagostanja. Kapitalistima to više ne treba jer mogu uspješno djelovati i bez nacionalne države ili u nekakvoj "tankoj" državi koja nikako ne bi trebala biti demokratska država i sigurno ne bi trebala biti država blagostanja. Prema tome, ne kaže se da odumire država kao povijesna forma nego odumire država koja garantira pravo stanovištva i država koja je nužno demokratska. Kapitalu ne treba demokratska država. Možda mu treba država, ali ne demokratska. A socijalna država mu nikad ne treba.

Tu se Tilly, bez obzira što misli kao lijevi mislilac u američkom kontekstu, dosta slaže s Jamesom Davidsonom i Lordom Reesom Moggom koji su 1994. iznijeli prilično dramatičnu tezu. Ona nije daleko od Tillyjeve i u njoj su rekli da će u roku od dvadeset godina nestati većina nacionalnih država, odnosno da će nestati većina liberalnih demokracija na planetu Zemlji. Oni to vide kao trend koji upravo treba očekivati kao rezultat globalnoga kapitalizma. To su argumentirali iz distinkcije na kojoj inzistiraju, a to je da postoje različiti tipovi država i da se država može odnositi prema onima koji koriste usluge države na različite načine.

Države zaposlenika i države korisnika

Jesu li ti načini već prepoznatljivi u postojećim državama?

– Davidson i Mogg rade razlikovanje na države koje su države zaposlenika, dakle one gdje zaposlenici (*employees*) kontroliraju državu i države koje su pod kontrolom korisnika (*customers*). *Employees* države su one u kojima su stvarno zaposleni u državnim strukturama (profeso-

Zoran Kurelić docent, predavač metodologija društvenih znanosti u Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Magistrirao je u Zagrebu i Londonu, a doktorirao u Zagrebu i New Yorku. Bavi se suvremenom političkom teorijom. Priprema knjigu o odnosu relativizma i liberalizma.

ri, liječnici, činovnici) oni kojima je stalo da što većim porezima namaknu novce za svoje plaće. Ta država ima još jedan tip zaposlenika, a to su oni koji su u bilo kojoj financijskoj vezi s državom (umirovljenici, primatelji socijalne pomoći itd.). Prema spomenutim autorima, to su neefikasne države zbog toga što teže povećati količinu novca što ih čini skupim i neefikasnim.

Država korisnika je ona koja funkcionira onako kako žele oni koji je plaćaju – korisnici, a to znači oni koji daju najviše poreza. Oni očekuju i najviše utjecaja, a to je sasvim drukčiji oblik tj. govori iz perspektive posjednika, korporacija. Korporacije neće željeti plaćati velike poreze, i ako korisnici ne budu zadovoljni uslugama koje im pruža država tada će tražiti druge mogućnosti, a to su najprije seobe kapitala, koje će biti apsolutno nemilosrdne.

Thacher kao primjer

U međudržavnim globalnim organizacijama kapital će se šetati po svojim zakonima i to će nužno dovesti do kresanja države blagostanja. Po njihovu mišljenju, to se već moglo prepoznati u vladavini Margaret Thatcher koja se hladno obračunala s nekim elementima države blagostanja, privatizirala sve što je mogla, uništila rudare i rudnike, obračunala se s dijelom sindikata itd. Nakon što se to dogodilo, a povezano s cijelom njezinom operacijom, dogodio se ulaz ogromnog japanskog kapitala, najprije u automobilsku industriju, čime je ipak spašen dio radnika, ali i Engleska, koja je u tom trenutku imala najveći ulaz stranoga kapitala. A nije teško argumentirati da je upravo razlog zbog kojeg se kapital odlučio za Englesku taj što se tamo osjećao najsigurniji (radnička prava bila su relativno niska, garantirani su uvjeti ponašanja koji su odgovarali kapitalu).

Što danas očekujete od Tillyjevih teza: potvrdu, opovrgavanje ili otklonu? Koliko je Tilly doista pokazao ono što se događa i što bi se moglo dogoditi, s jedne strane, s globalizacijom, a s druge s nacionalnim državama, odnosno liberalnim demokracijama?

– Tillyjevu provokativnu tezu u okviru teme skupa jednostavno želim testirati, vidjeti kako funkcionira kad se primijeni na Europsku uniju. Odnosno, može li

se u procesu formiranja EZ-a i kasnijem prijelazu na Europsku uniju i njezinom proširivanju prepoznati neke trendove pada demokracije ili dovođenja nacionalne države u krizu. Je li taj proces nešto što dovodi u pitanje liberalnu demokraciju ili je to nešto drugo?

Kad cijelu stvar testiramo na Europskoj uniji pokazuje nam da su na djelu neki drugi fenomeni koje Tilly nema na umu kad s pozicija Amerike gleda cijelu Zemlju i ono što bi se moglo dogoditi sa svim državama. Primjer EU-a pokazuje da je Tillyjev argument provokativan, ali problematičan.

Europska zajednica

Što se događa s Europom?

– Stvaranjem Europske unije, europske zemlje su prenijele dio svog suvereniteta. To je neosporno. Ali njega ni ne brine je li, primjerice, Engleska više ili manje suverena. To nije njegov argument. Njega zanima hoće li se država blagostanja sačuvati. Europska zajednica garantira temeljna socijalna prava na razini unije. Englezi 1992. nisu potpisali socijalno poglavlje i to je bila jedina zemlja koja je u torijevskoj tradiciji izbjegla to potpisivanje, ali Tony Blair, kao laburist, nema nikakvih problema sa socijalnom politikom EU-a i oni su se prilagodili. Dakle, tu se ništa nije dogodilo.

Ničim se ne može argumentirati da je neka zemlja zato što je prenijela dio nacionalnih prava manje demokratska. Naime, izbori se održavaju, jednako su demokratski i ne osjećaju se tragovi globalnih trendova koji bi podrivali nacionalne države u nečem što je Tillyju važno. Ali dugoročno se sigurno može dogoditi da se EU formira kao jedna država (s petnaest i više članica), da počne solidno funkcionirati kao država, da dobije demokratski parlament (da postane parlamentarna zajednica a ne kao sada pseudoparlamentarna jer se sve odluke donose u Europskom vijeću) i sredi svoje odnose. Međutim, Tilly bi i tada mogao argumentirati da ona neće moći kontrolirati tokove kapitala i svega što se događa na tom području. Ako se tada Europa nađe u globalnom okršaju sa SAD-m i Japanom mogla bi se naći u situaciji da počne lagano kresati socijalne programe. Hoće li se oni kresati po pojedinim zemljama ili zajedno nije važno, važno je da bi taj fenomen mogao zahvatiti zajednicu.

Je li to objektivno moguće? I kada?

– Čini mi se kako teza da globalizirani kapitalizam globalno "pere" jedan način političkog organiziranja kratkoročno nikako ne funkcionira. Europa je najbolji dokaz da se nacionalni kapitalistički interesi prepoznaju. Čak i ako prihvatimo razinu na kojoj Tilly hoće razgovarati, čini se da Europska unija pokazuje veliki otpor.

Moglo bi se argumentirati da je globalizacija u tranzicijskim zemljama prodemokratska.

Povijesna ironija

Koji bi bili konkretni primjeri? Što to znači u praksi?

– Na jednoj strani stvari se otvaraju nabolje, pa bi onda u Hrvatskoj trebalo biti više demokracije nego u vrijeme kad je bila realsocijalistička, a u Engleskoj će se neka prava izgubiti. To bi se do određene granice moglo argu-

mentirati. Naime, sama propast socijalizma dogodila se, čini mi se, iz razloga koji bi se mogli nazvati globalno-kapitalističkim. Tu se potpuno slažem s Hobsbawmom koji je iznio tezu koju naziva *povijesnom ironijom*. On kaže da je u predglobalnom svijetu, tj. u svijetu prije Drugoga svjetskog rata, kad je puknula gospodarska kriza, Sovjetski Savez bio izvan globalnih ekonomija i ništa mu se nije dogodilo jer uopće nije imao veze s time. Kriza sedamdesetih godina, koja je bila kriza kapitalizma, uništila je socijalističke zemlje jer vidimo da su se kapitalističke oporavile od nje, a socijalističke nisu. Prema tome, globalna kriza kapitalizma je, paradoksalno, uništila socijalističke zemlje koje su već bile usisane u logiku kapitala i sve je već bilo zagušeno. Iako sve zvuči kao šala i paradoks povijesti, taj izvod čini se solidan i dobro argumentiran.

Ustav kao francuski

Što se dogodilo s državama koje su iz socijalizma prešle u liberalnu demokraciju?

– One su na papiru postale liberalne demokracije, ali naravno da ni jedna od tranzicijskih zemalja nije postala liberalno demokratska. One imaju ustave koji su prepisani od zemalja koje su izašle iz liberalne tradicije, ali kako nemaju građansku kulturu, koja je pretpostavka funkcioniranja tih demokracija, one su disfunkcionalne. Dakle, postoji liberalna demokracija i "liberalna demokracija". Dakle, imamo institucije koje ne funkcioniraju jer nismo Francuzi, a Ustav nam nalikuje francuskom. To bi bio fundamentalni problem.

Javlja se još jedan paradoks koji ima izravne veze s Tillyjem. U svim tranzicijskim zemljama s demokratizacijom pala su radnička prava jer su u socijalizmu bila uzdignuta na visoku razinu. Sada naš izborni zakon liči na zapadne (možda je čak čišće napisan), češki ustav liči na zapadne itd. To još uvijek ne znači da su tranzicijske zemlje demokratske, nisu liberalne i te zemlje, s obzirom na situaciju u kojoj se nalaze, najlakše mogu ucjenjivati neke međunarodne institucije, kao što je MMF. Oni mogu doći predsjednicima vlada i uvjetovati kresanje javne potrošnje dobivanjem novca. Kod tranzicijskih zemalja dolazi do razaranja države blagostanja kao posljedica izravne ucjene globalnih institucija, a u zemljama koje njega brinu (Francuska, Engleska, Nizozemska, Belgija i Danska) doći će kao transformacija iz države zaposlenika u državu korisnika.

Ono što bi bila prognoza iz mračne Tillyjeve perspektive jest to da će Europska unija morati amerikanizirati način na koji organizira socijalnu zaštitu, mirovinske fondove itd., a to znači da će građani morati sve više plaćati jer država neće osiguravati obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i sve ono što su građani navikli. Taj proces će ići polako, pa će primjerice porodilje imati devet mjeseci, pa osam, pa sedam i tako će se smanjivati, mirovine će biti manje i nesigurnije itd. Ništa se neće oduzeti odjednom, ali sistem će se polako amerikanizirati.

Fenomen kulture

Kako vidite sve te paradokse i dramatične najave u odnosu na nacionalne kulture o kojima se

često razgovara upravo u kontekstu razgovora o globalizaciji?

– Kod Tillyja postoje provokacije i problematične teze, ali i vrlo zanimljive stvari. Čini mi se da se ideja u dramatičnim, brzim promjenama, u nečem što se naziva nacionalna država i liberalna demokracija, neće dogoditi. Scenariji prema kojima će se za dvadeset godina kapital toliko korporacijski zaigrati da će se institucije morati dramatično mijenjati, što bi ugrozilo i nacionalne države, ne čini mi se sigurnim. Prema tome, globalizacija kratkoročno ne dovodi u pitanje nacionalnu državu, a pogotovo ne kad unutra uđe fenomen koji Tilly ne diskutira. To je upravo fenomen kulture, koji je nama najčešće povezan uz globalizaciju. Jer, kad se u javnosti govori o globalizaciji onda se najčešće misli na MMF i slične institucije s jedne strane, misli se i na zaštitu planeta kao biološkog organizma koji može biti uništen zbog nekontroliranog kapitalizma i zagađenja, i na trećoj razini uvijek se razmišlja o ideji kulturnog imperijalizma i ideji obrane nacionalnih kultura, manjih kultura ili prednacionalnih kultura (primjerice, ako se radi o Papuancima, dakle onima koji nisu nacije ali su nositelji tribalnih kultura). Tu postajemo izrazito osjetljivi.

Kad bi cijeli Tillyjev izvod bio točan, pitanje je nema li ideja obrane vrijednosti nacionalne kulture, tradicije, jezika, duha francuskog, njemačkog, talijanskog itd. koji nisu utvare nego nešto što zbiljski određuje pojedine narode, dakle nije li taj element nešto što će državi dati smisao na drugi način. Država će možda biti prisiljena kresati određene programe, ali će uvijek naći smisao u obrani nacionalnih kultura. Naravno, tu će jače države imati bolje šanse pa ako se, primjerice, Francuzi odluče boriti protiv američkih filmova moći će to raditi s puno većim novcima nego Hrvati, koji u takvoj borbi nemaju šanse.

Uglavnom, kad se razmišljanja okrenu kulturi svi reagiraju trenutačno i nema razloga da određeni tip bilo čega, pa u krajnjoj konzekvenci i slobode, bude apsolutno dominantan. Upravo ovih dana slušamo ono što govori Bush o američkom kao najboljem načinu života, što je dovelo u pitanje obranu same slobode. Zato kod jednog dijela ljudi to ne izaziva nikakvo uzbuđenje nego čak odbojnost. Stoga ne čudi da odjednom dio ljudi počne razumijevati razvozu Bin Landena iako ne razumije akt ubijanja civila. Ali razumije da se neka kultura može osjećati ugroženom.

Prigovori Tillyju

Rasprava u kojoj se pojavljuje element kulture uglavnom odmah izaziva pozornost i svi postaju oprezni. Najednom dolazi do poistovjećanja. S problemima radničke klase i njezinom propašću možda se može poistovjetiti radnička klasa, ali da bi nestalo kulture, da odjednom nestanu čitavi jezici, narodi, plemena na to su ljudi osjetljivi i to se globalno doživljava kao barbarizam. Na demonstracijama koje se u Americi organiziraju protiv prevladavajućeg diskursa vidio sam parolu *Globalizacija policijske države!*

Imam nekoliko prigovora na Tillyjev argument.

Kao prvo, nacionalne kapitalističke ekonomije još trebaju nacionalne države, bez obzira što bilo s radnicima. Ali ono što je važno jest da nacionalne kapitalističke ekonomije ne trebaju demokraciju, jer je nisu ni prije imale. I što će se s demokracijom dogoditi doista sad ne znamo i zato Tillyjev argument ima snagu iako je vjerojatno da se kratkoročno neće dogoditi ništa dramatično.

Drugi prigovor mogao bi glasniti da radikalne promjene u načinu proizvodnje ugrožavaju radnička prava, ali da se taj fenomen može odvojiti od globalizacije. Taj prigovor uputio je Ari Zolberg. On tvrdi da se dramatično promijenio način proizvodnje i da zbog toga radnička klasa u smislu 19. i 20. stoljeća nestaje. Za njom nema potrebe. Ona je u Zolbergovu rječniku ugrožena vrsta. A s obzirom da nestaje sa scene nije neobično da nestaju i prava te klase. Ali to ne znači da nestaje ideja prava kao takva nego čak dolazi do proliferacije drugih prava kao što su prava žena, homoseksualaca, etničkih manjina, dlakavih životinja da ih se ne ubija zbog krzna, prava Zemlje, univerzalna ljudska prava, prava različitih vrsta da opstanu... To je prilično ozbiljan prigovor jer kaže da su kod izvoda promašeni i uzroci i posljedice. Dakle, uzroci gubljenja radničkih prava nisu globalni kapitalizam nego promjena u karakteru načina proizvodnje bio on globalan ili ne.

Sedlati leptira

I završni prigovor bi bio da globalni procesi mogu biti prodemokratski i čak proradnički u jednom dijelu svijeta, a antidemokratski u drugom. Dakle, Tillyjev je argument bio pomalo usko određen iako s punim razlogom, jer je on uperen protiv Fukuyame i sličnih, koji smatraju da će liberalne demokracije poplaviti planet Zemlju i da je to dobro za nju. On je htio pokazati kako se to sigurno neće dogoditi i kako se ne mogu svi prilagoditi, da se ne može sedlati i kravu i ovcu i leptira i crva jer sedlo odgovara određenom tipu, a on je u zapadnom svijetu. Za razliku od toga razumljivog tipa argumenta, Tilly je jednostavno zaboravio da procesi koji na Zapadu mogu dovesti u pitanje državu u tranzicijskim zemljama mogu pomoći da dođu do oblika političke vladavine koji trenutačno ne funkcionira, ali bi dugoročno mogao biti demokratskiji od nekih gdje su to bili prije dvadeset godina. Ili da dođe do porasta radničkih prava sa stvaranjem radničke klase u Africi.

Uglavnom, globalizacija bi u tom slučaju bila nešto što je neutralno: negdje bi procvatila, negdje propala. Tilly je svjestan svih tih prigovora, ima ih i više, ali zaoštavanjem argumenta do krajnjih granica on pokazuje da nitko više nije siguran u novonastaloj situaciji, da je to pravi problem i da dolazi do organizacije globalne ekonomije koja može imati dramatične posljedice po one koji misle da su apsolutno sigurni i koji misle da će njihovi načini političkog organiziranja biti globalizirani. Moglo bi im se dogoditi da se jako promijene: da nije došlo do kraja povijesti nego da se jednostavno otvorila nova epoha s dramatičnim posljedicama. ■

Goran Gretić

Kako živjeti u miru

Ne treba gubiti iz vida da je Europa i interesna zajednica, zajednica velikih i starih država koje vrlo teško i postupno nadvladavaju svoje tradicionalne uloge koje su imale u europskoj povijesti, a bile su vrlo očite i kod nas

Grozdana Cvitan

U okviru Pakta o stabilnosti ustanova DAAD iz Bonna financira ljetnu školu na međunarodnom projektu *Ideja Europe, europska praksa života, smisao i cilj ujedinjenja europskih naroda i država* koji će se tijekom tri godine održavati u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Nositelji projekta su Sveučilište Luneburg (Cristoph Jamme) i Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (Goran Gretić), a partneri u regiji su filozofski fakulteti iz Sarajeva i Beograda.

Tema projekta čini se dovoljno otvorena, ali i široka, da je možda pod nju moguće smjestiti velik broj razmišljanja vezanih uz pojam Europa. Kako je nastao projekt i što njime pokušavate problematizirati?

– Prije godinu dana doznao sam da u sklopu DAAD-a postoji novi projekt koji se zove *Potpora znanstvenoj izgradnji jugoistočne Europe*. Unutar njega zadan je niz tema koje će se potpomagati. Filozofija tu uopće nije bila spomenuta, već uglavnom razne primijenjene znanosti i europsko pravo. Spominjem to stoga što sam ipak aplicirao i uspio dobiti ovaj projekt. Pokušao sam objasniti da je moguće dati milijune maraka za ceste, tvornice i opremu bolnica, ali da je isto tako važno, ako ne i važnije, omogućiti projekte koji će govoriti o tome što jest smisao Europe i ujedinjenja tih europskih naroda. Kod nas postoji veliko nerazumijevanje i nepoznavanje tih pitanja, ali isto tako i veliki interes za njih. Nositelj projekta je Sveučilište u Luneburgu, a to što je zagrebački Fakultet političkih znanosti nositelj projekta za regiju znači da će u projektu, osim zemalja nastalih raspadom bivše Jugoslavije, sudjelovati i Albanija, Bugarska, Rumunjska i Mađarska. Kao predavači sudjelovat

će i profesori iz Njemačke.

S obzirom da smo i aplikaciju i program radili ove godine, nakon što je projekt odobren našli smo se u stisci s vremenom, a prvu ljetnu školu trebalo je održati u budžetskoj godini u kojoj je projekt odobren. Tako se dogodilo da smo uspjeli skupiti kolege iz Sarajeva i Beograda, ali oni iz Njemačke nisu uspjeli doći. Stoga sljedeće godine očekujemo puno širi skup.

Tko su polaznici ljetne škole Ideja Europe, europska praksa života, smisao i cilj ujedinjenja europskih naroda i država?

– Iz svakog od tri sveučilišna centra došla su dva profesora i pet studenata, što je kvota koja nam je odobrena za ovu godinu. Studente biraju njihovi nastavnici. Mi iz Zagreba imamo uglavnom studente s poslijediplomskog studija i znanstvene novake.

Elementi zajedničke kulture

Ove godine tema je prilično općenita, da bismo uopće vidjeli koji su to elementi europske zajednosti, zajedni(čk)osti europske kulture, tradicije koji bi mogli činiti nešto takvo kao što je europska praksa života, a koju bi trebalo njegovati i razvijati i pojedinačno i u cjelini. Na našem seminaru moglo se primijetiti da su to pitanja liberalizma, liberalne demokracije, odnosa nacionalnih skupina, etničkih entiteta prema univerzalnim pravima liberalne demokracije... Dakle, postoji opći teorijski problem multikulturalnosti koji uvažava specifičnosti pojedinih nacionalnih entiteta i njihova specifična prava *vis à vis* univerzalizma koji proizlazi iz liberalne demokratske doktrine. To je, naravno, opći teorijski problem ne samo kod nas, ali u našim uvjetima on pokazuje svoj specifičan povijesni i aktualni emocionalni naboj.

Ovi razgovori važni su i stoga što moramo naći *modus vivendi*. Da bi on mogao proizvesti zdravu, pozitivnu i produktivnu suradnju u kakvoj god zajednici naroda u sklopu EU-a postojali. Kakav će tip zajednice EU biti još ne znamo definitivno: konfederativni, federativni – sporovi su ogromni, ali je supranacionalni okvir koji se sada upravo oblikuje opći zahtjev političke volje.

Važno je razgovarati

Stalno mislimo da su naši najnoviji ratovi nešto jedinstveno. Nisu. Primjerice, Francuzi i Englezi ili Francuzi i Nijemci, ratovali su stoljećima. I drugi su narodi imali dugotrajnije ratove među sobom, ali upravo zato je važno razgovarati kako bi se došlo do katarze, kako bi svatko uvidio svoju ulogu, pa i dio krivice, te da bi shvatili što se dogodilo ne bi li se izbjegle takve povijesne katastrofe. Zato smo za zadnji dan škole uz predavanje kolege Mimice iz Beograda o govoru mržnje za studente pripremili i prikazivanje filma o bombardira-

Ne treba gubiti iz vida da je Europa i interesna zajednica, zajednica velikih i starih država koje vrlo teško i postupno nadvladavaju svoje tradicionalne uloge koje su imale u europskoj povijesti, a bile su vrlo očite i kod nas

nju Dubrovnika. Pretpostavili smo da među njima, posebice onima iz Beograda, ima i onih koji ne znaju kako je bilo tijekom rata, i da ne znaju kako je u bombardiranju praktički srušena i zgrada u kojoj sada sjede. Naravno, nije to učinjeno zbog toga da bismo bilo koga optuživali, jer nitko od tih mladih ljudi zasigurno nije pojedinačno kriv, nego da se vidi kakve su snažne zločine proizvele nerazumne i fanatične politike. Time želimo potaknuti razgovor o uvjetima i mogućnostima miroljubivoga života.

Siguran sam da se to odnosi i na Europu, jer ako ne budemo uspostavili *modus vivendi* u najrazličitijim aspektima s našim prvim susjedima, bit će nam puno teže s narodima koji su i razvijeniji i imaju drukčiju tradiciju od nas. Bez tog sporazumijevanja, prvo regionalno, a onda i šireg, teško da ćemo se moći priključiti kao ravnopravni partneri. Osim toga, pokazuje se (pa i kod mnogih studenata), da nedostaje zbiljsko poznavanje onog što jest europski način života, kako je došlo do ujedinjenja Europe, koji su bili temeljni motivi ujedinjenja i načini kojima se to pokušava ostvariti.

Nakon ratova

U toku dezintegracije bivše države vidjeli smo jednu činjenicu: svaki je narod imao svoju percepciju ponašanja Europe i svatko je sa svoje strane bio ra-

zočaran. Osim toga, svi smo skloni idealiziranju Europe. Ne treba gubiti iz vida da je Europa i interesna zajednica, zajednica velikih i starih država koje vrlo teško i postupno nadvladavaju svoje tradicionalne uloge koje su imale u europskoj povijesti, a bile su vrlo očite i kod nas. Ono što se u zadnjih deset godina događalo kod nas nije bitno drukčije od onog što se događalo u europskoj povijesti. Slični procesi, brutalni i krvavi, događali su se u Europi prije jednog ili dva stoljeća. To je sigurno bio problem, s jedne strane, za naše shvaćanje Europe, a s druge za europsko shvaćanje nas. Povijest razvoja europskih država u 20. stoljeću nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata kreće u drugom smjeru i oni iz svoje perspektive ne mogu shvatiti procese koji se odvijaju kod nas i zato od nas traže i zahtijevaju rješenja koja se čine protivna našim interesima. S druge strane, oni smatraju da su rješenja koja mi zahtijevamo od njih povijesno prevladana. I to je stalni konflikt.

Kakva je uloga kulture u svemu tome, posebice u odnosu na pitanja suvereniteta? Zašto upravo razgovori o kulturi i, s druge strane, o globalizaciji izazivaju dvojbe i rasprave? Kad se dio suvereniteta daje što ostaje?

– U sklopu suvremenih rasprava postoje dvije razine i to za nas može biti paradigma. Kod kulturnih elita velikih zapadnih naroda postoji svijest o određenom identitetu i zajedničkim vrednotama koju se hoće sačuvati. Jer u okviru procesa globalizacije ona donekle biva ugrožena. Za to je vjerojatno najbolji primjer film kao jedna od značajnih umjetnosti moderne. Europski film postaje ugrožen od američkog i onih filmskih industrija koje imaju veliki novac na raspolaganju. S druge strane, film je dobar primjer kojim Europska unija pokušava podržati tu specifičnost europske kulture i tako ju očuvati od velikog utjecaja američkog tržišta. Dakle, kroz tu postojeću svijest o europskoj kulturi i postojanje zajedničkih europskih institucija koje podržavaju ono što se zove različiti doprinosi europskoj kulturi kao takvoj. Međutim, to ni na koji način ne znači negiranje ili dovođenje u pitanje nacionalne kulture.

Jedino pitanje kad je riječ o kulturi jest sudbina složenog pitanja o nacionalnom jeziku. Naime, kako će se u Europskoj uniji kao skupu država (a pogotovo kad bude proširena na zemlje jugoistočne i istočne Europe) komunicirati s tim mnoštvom nacionalnih jezika. Ipak, ne vidim da bi stvaranje jedne takve supranacionalne zajednice, odnosno odricanje od dijela nacionalnog suvereniteta, ugrožavalo nacionalnu kulturu.

Uloga kulture

S jedne strane postoji nada da će ujedinjena Europa htjeti održavati specifičnosti nacionalne kulture i da će u to ulagati, dok s druge strane postoji strah od globalizacije koji poručuje da će novca biti sve manje, da će doći do slabljenja socijalne države, odnosno države blagostanja. Sugerira li takva slika budućnosti i nestanak novca za kulturu?

– Postoji puna svijest u okviru do sada konstituirane Europske unije o potrebi piticanja i njegovanja kulturnog i znanstvenog potencijala. U osnovi ne postoji

TEMA

IDEJA EUROPE

opasnost da ujedinjena Europa dovede u opasnost nacionalne kulture i tradicije, jer to proizlazi iz smisla ideje Europe kao takve. Ona je sastavljena iz više konstitutivnih elemenata. Ponajprije je to radanje filozofije i znanosti, ali i određenog tipa političkog ustrojstva u Grčkoj, zatim židovsko-kršćanska tradicija i određena sinteza tih dvaju konstitutivnih elemenata. Nadalje, kroz cijelu europsku povijest snažan je i utjecaj arapske civilizacije koja nam je tradirala na određeni način i grčku kulturu i znanost. Pokazuje se da se u velikim europskim razdobljima (Rim, renesansa, prosvjetiteljstvo) konstituirao niz elemenata koji je stvarao nešto zajedničko europsko što se pokazivalo kao duh Europe. Ona je uvijek u sebe uključivala ono drugo jer ona sama nije jedinstvo. Stoga smatram da bi Europa gubila svoj povijesni smisao ako bi se shvaćala samo na osnovi jednog određenja.

Nada europskog ljudstva

Danas brojne škole raspravljaju o različitim pitanjima i na različite načine kad su u pitanju integracije, uključivanja, globalizacija. Naravno, mnogo je i onih koje pretresaju ponajprije brojna ekonomska pitanja. Međutim, postoji li nešto što bi bilo moguće nazvati nadom, dobrotom čovječanstva što takve integracije uključuju upoznavanja, približavanja koja su evidentno i poziv da se ostane kod sebe i bude s drugom? Što je ono što u svemu tome dokida strah, a promovira nadu?

– Odgovorio bih dijelom iz onih tema kojima sam se bavio u tekstu *Etičko pravno utemeljenje mira i kozmopolitske republike* pripremljenom upravo za skup u Dubrovniku. Kao neobičnu činjenicu u zapadnjačkoj povijesti ideja ili filozofije označio bih onu da pitanje mira, uvjeta i mogućnosti njegova ostvarenja nije zadobilo status temeljnog pojma sve do Kanta, dakle do konca 18. stoljeća. To je tim čudnije s obzirom da je želja za prestankom ratova jedna od najstarijih tema čovječanstva. Navlastitost Kantove koncepcije očituje se u njegovoj nakani utemeljenja obuhvatnog tj. univerzalnog i trajnog odnosno vječnog mira. To je tema njegova mišljenja, a to je egzistencijalna zadaća moralnoga karaktera čovječanstva. ☒

Goran Gretić rođen je u Zagrebu 1945. Studirao je filozofiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a od 1970. do 1975. boravio je na poslijediplomskim studijima u Kölnu, gdje je i doktorirao na problemu Hegelove Fenomenologije duha. Po povratku u Zagreb radi na Institutu za filozofiju, a trenutno je profesor na katedri za etiku i antropologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Objavio je knjige *Duša i um: Franjo Petrić između platonizma i aristotelizma (1989)*, *Samosvijest i apsolutno (1980)*, *Tradicija metafizike (1989)*. Voditelj je četiriju međunarodnih projekata u sklopu IUC-a Dubrovnika. ☒

Evropski kulturni identitet između univerzalizma i partikularizma

Sulejman Bosto

Polazne pretpostavke:

1. Postoji li uopće homogen i jednoznačan pojam evropske kulture? Ako da, što su njezini temelji? Jesu li to – nazovimo to tako – evropske kulturnopovijesne «univerzalije»: tradicija logosa (u različitim modusima njezinih povijesnih transformacija), vjera u univerzalnost uma, antropocentrizam, ideja humanizma, evropski povijesno-teološki koncept...? S druge strane: što su i gdje leže njezine unutarnje diferencije (simbolički, jezični, umjetnički, mitološki, religijski, običajni ... obrasci tumačenja svijeta)

2. Je li kulturni horizont ono polje igre razlikovanja i polje kolektivnoga i individualnog oblikovanja «identiteta» koje se daje razumjeti kao protuteža tendencijama niveliranja što ga sa sobom nose znanstvenotehnički, politički i ekonomski trendovi globaliziranja?

3. U kojoj mjeri i na kojim se pretpostavkama «evropska kultura» može misliti kao jednoznačan i homogen pojam, i u kojoj je mjeri «evropska kultura» *ekskluzivna*, odnosno *inkluzivna* – ako prihvatimo načelo da se nikakav ljudski (bilo individualni bilo kolektivni) «identitet» na oblikuje u nekom spontanitetu samozasnivanja, takođerći sam od sebe i samo iz sebe, nego tek u matrici razlikovanja, to jest u *diferenciji*. Time se i u polju evropskih kulturnih i političkih realnosti otvara pitanje Drugog i Različitog, njegova priznavanja, odnosno, otvara se poznata dijalektika priznavanja (drugog) i onog biti-priznat (od Drugog).

4. Naličje ove dijalektike priznavanja u *realnom* (evropskom) političkom prostoru su *sporovi oko identiteta* ili drugim

riječima *borba za identitet(e)*, što, kao što dobro znamo, podliježe opasnim ideološkim i političkim instrumentalizacijama. U njima se kultura i kulturno samorazumijevanje vlastitih zajednica i razumijevanje drugih zajednica i individua reducira na goli politički kalkil, pri čemu se kultura svodi na pitanje *nacionalno-etničkog, kolektivnog identiteta*. U takvom kalkilu kultura se svodi na pitanje isključivo tradicionalističkih legitimacija, na političku borbu za («bolju», «stariju», «važniju», «ekskluzivniju», «temeljniju»), prošlost, u borbu za vlasništvo nad poviješću – s jasnim dnevno-političkim motivacijama: upotreba kulture kao instrumenta političke mobilizacije, uz korištenje kolektivističkih predodžbi identiteta, apsolutiziranjem etničkih kriterija identifikacije, manipuliranjem idejom identiteta kao mehanizmom ograđivanja, izoliranja, autoreferencijalnog samopotvrđivanja, samodovoljnosti, samodopadnosti, homogenosti, «čistoće» - društava i zajednica.

5. Na ovoj pozadini propituje se nosivost i mogući doseg važenja nekih kulturnoteorijskih pojmova (koji s jedne strane fingiraju kao interpretacijski modeli kulturne zbilje, a s druge strane predstavljaju normativne pojmove kulturno-političke strategije). To su pojmovi: *monokulturalnosti*, *multikulturalnosti*, *interkulturalnosti* i *transkulturalnosti*.

Monokulturalnost, predstavlja one koncepte kulture koji kulturu vide kao u sebi zatvorene, posve homogene, jednoznačne, komunikativno nesposobne, autistične svjetove, koji su na unutarnjem planu *statični*, a prema vani su *fobični* i, posljedično, agresivni.

Multikulturalnost - kao jedan od najkonjunktivnijih pojmova javnoga političkoga govora – premda promovira normu *tolerancije*, pa je prema tome poželjan i prihvatljiv - ima svoja ograničenja u tome što u kompleksnim kulturnim svjetovima, iako dopušta postojanje različitih kulturnih svjetova te svjetove samo *tolerira* (u minimalnom kapacitetu pojma «tolerancije» koja se svodi na puko «dopuštanje» ili «podnošenje») - a u osnovi te svjetove ostavlja u jednom pukom supostojanju, u pukom paralelizmu postojanja jednog-pokraj drugog, bez doticaja i bitne komunikacije, da ne govorimo o izostanku uzajamnog *razumijevanja*.

Interkulturalnost pomiče ove statične granice kulturnih svjetova u pravcu međusobnog doticaja koji podrazumijeva korak otvaranja prema Drugom i Različitom, na razini primarne komunikacije. Ali, pritom se nužno ne mora raditi o aktivnoj *interakciji* i *razmjeni* ako takva «multikulturalna razmjena» ostaje na razini neke vrste «političke kurtoazije», «političkog bontona» ili, ako hoćemo, na razini puke *political correctness*. Ako se, naime, interkulturalnost svode na neku vrstu političke ujednosti, a da se pritom iz takvih vanjskih susreta (na razini dobrosusjedske politike «nemiješanja» i na razini prikladnih «uzajamnih gostovanja» folklornih trupa i sajamskih prezentacija), ne ulazi u pokušaj uzajamnog oplodivanja i istinske razmjene koja iziskuje *napor znanja* i *razumijevanja* (koji načelno nikad ne može biti okončan), onda «interkulturalnost» zapravo uvijek rekurira na svoj sigurni monokulturni teritorij kao jedinu i posljednju osnovu «kulturnog

identiteta».

Transkulturalnost (koja napušta tradicionalističke pojmove velikih, monolitnih, zatvorenih kultura, kao i općenito ideju monokulture, koja je vezana za kolektivističke predodžbe ili za zatvorene autistične partikularitete) operira s modernim stanjem svijeta, s trendovima globalizacije znanstvenotehničke civilizacije, suvremenoga komunikacijskog, medijsko-informatičkog pogona, etc., - koji ne može ostati bez posljedica za razumijevanje kulturnih svjetova i njihove *bitne transformacije*. Transkulturalnost u tom slučaju znači radikalno pomicanje ili ukidanje granica monokulturne paradigme, ukidanje onoga pukog paralelnog postojanja jednog-pokraj drugog te – na temelju radikalne promjene *stanja znanja* i *formi znanja*, njihova transfera, ukrštanja i umrežavanja - u području pluralizma kultura ne samo da povećava stupanj osjetljivosti za različite kulturne svjetove i stupanj znanja i poznavanja Drugog, ne samo da povećava kvantitetu i intenzitet komunikacije kulturnih svjetova nego – *stvora novi tip kulture* i *novi tip kulturnih identiteta*, (kao rezultata *pluralnosti* iskustava i znanja koja se sedimentiraju i oblikuju kao *složeni kulturni identitet*, ili kao rezultanta mnoštva iskustava, znanja ili tumačenja svijeta), - opirući se jakim kolektivističkim i tradicionalističkim kulturnim konceptima. U debati o mogućnostima ove projekcije za očekivati je, naravno, jaki otpor tradicionalista, kolektivista i kulturnih monista, odnosno kulturnog puritanizma, čiji se otpor izražava prigovorom protiv (nepoželjnog) sinkretizma, relativizma i ugrožavanja tradicionalno oblikova-

nih identiteta u takozvanom globalističkom loncu za topljenje razlika.

Predmet rasprave su, dakle, lica i naličja ovih modela.

6. Motivacijski sklop za raspravu o ovom kompleksu pitanja predstavlja napetost u evropskom političkom i kulturnom prostoru, napetost između procesa integracije i procesa disolucije. Ta se napetost očita i u raspravi o kulturnim identitetima i o kulturnom identitetu Evrope (u singularu?). U ključu politički radikaliziranih i politički instrumentaliziranih pitanja «kulturnih identiteta» - predodžbe o kulturi i o identitetu stavljen su u službu etnokratskih političkih koncepata, uz prateću industriju političke manipulacije strahom, ksenofobijom, izolacionizmom, hegemonijskim retorikama, proizvodnjom mržnje, nesporazuma, pažljivo kalkuliranom i manipuliranom ekonomijom predrasuda itd. U tom je smislu kultura – kao zona duha i sinonim slobode – pretvorena u golo političko sredstvo i pogonsko gorivo ratnih oruđa.

7. Središnja dilema: univerzalnost - partikularnost (kulture/kultura) u (evropskom) svijetu, zapravo je lažna dilema. Umjesto pitanja *ili* univerzalnost *ili* partikularnost - kao isključujuća alternativa, prihvatljiv bi odgovor mogao biti: univerzalnost i partikularnost (ako univerzalnost ne znači statični i jednolični monizam, nego dinamično jedinstvo različitosti, i ako partikularizam ne znači autistični partikularizam i lošu relativističku beskonačnost, već individualnu različitost koja se *nenasilno* posreduje s univerzumom drugih individualnih različitosti, u univerzumu ljudskoga svijeta. U pitanju je norma komunikacije između kulturnih i životnih svjetova, koja je u stanju sačuvati i trenutak univerzalnog/zajedničkog i trenutak partikularnog/diferencijalnog u Evropi, kao zajedničkom životnom prostoru. ▣

Dva paradoksa ujedinjenja Europe

Tarik Haverić

Političko ujedinjenje Europe izaziva realističku sumnju i moralističku dvojbu. Sumnju, zato što je teško povjerovati u održivost ako već ne i izvodivost mastodontskog projekta europske super-nacije sa svim ustanovama i instancama koje modernost zahtijeva od političkih jedinica. Dvojbu, zato što je inicijativa, u formalnom pogledu, potekla od političkih klasa europskih nacija koje i vode cijeli projekt, i što Europa, navodno, pati od "demokratskog deficita" – budući da za to ne postoji jedinstven evropski javni prostor u kojem bi se mogli artikulirati argumenti i stajališta individualnih subjekata kao nosilaca demokracije.

Javni politički um liberalnih demokracija zahtijeva *normativno opravdanje* za svaku akciju vlasti. Kako je demokracija neupitna norma, nužnije je is-

pitati prigovor o "demokratskom deficitu" nego sumnje u tehničku izvodivost...

S izuzetkom ponovnog ujedinjenja Njemačke, koje je skorašnjeg datuma, politička ujedinjenja na europskom kontinentu *nikad nisu bila*, ni konceptualno ni historijski, *rezultat demokratskih projekata*. Konceptualno, zato što su se ujediniteljski pokreti (npr. u Njemačkoj i Italiji) neosnovano pozivali na opću volju koju su zapravo tek namjeravali uspostaviti, kao projekti "djelatnih manjina" (*minorités agissantes*) što su tek retrospektivno zadovali masovni pristanak. Historijski, zato što su socijalne granice budućih političkih jedinica ocrtavali nepredvidivi ishodi ratova, osvajanja, etničkih čišćenja i dinastičkih brakova te su one zapravo utvrđene kontingentnim aktima apsolutne ili autoritarne vlasti kojima je tek "nacionalno osvještavanje", stoljećima kasnije, podarilo aureo-

lu organskog ili sudbinskog.

U tome je prvi paradoks projekta europskoga političkog ujedinjenja: budući da demokracija ne osigurava sama svoju osnovicu, i da svaka historijska demokracija vuče podrijetlo iz nekoga inicijalnog autoritarnog čina, ujedinjenje europskih nacija u *jedinstvenu političku demokratsku jedinicu* najlakše bi bilo osigurati na "autoritaran" način, akcijom (otudeni?) nacionalnih političko-ekonomskih elita. Programirano europsko "nacionalno osvještavanje" moglo bi tu akciju retrospektivno predstaviti kao izraz opće volje, popunjavajući na taj način demokratski deficit; a institucije jedinstvene Europe inducirale bi, nakon nekoliko naraštaja, osjećaj pripadnosti *europskoj političkoj kulturi*, koja nije u opreci s tradicionalnim socijalnim kulturama...

Ako je vjerovati Carlu Schmittu, razlikovanje prijatelj-neprijatelj temeljni je kriterij

za prosuđivanje političkih pobuda i postupaka. Historijski gledano, kolektivna opasnost i izloženost nasilnoj smrti učvršćivali su europske političke za-

Ako je vjerovati Carlu Schmittu, razlikovanje prijatelj-neprijatelj temeljni je kriterij za prosuđivanje političkih pobuda i postupaka

jednice u jednakoj mjeri kao i kulturni projekti, ako ne i više.

U Evropi, svi napori u posljednjih pedeset i pet godina bili su usmjereni ka eliminiranju rata kao sredstva nacionalnog širenja, k otklanjanju opasnosti od termonuklearnog i, konačno, klasičnoga vojnog sukoba.

Čini se da su ti napori okrunjeni uspjehom. No "nestanak neprijatelja" u Evropi ne mora nužno imati za posljedicu njezino političko ujedinjenje; naprotiv, mogu se – na dugi rok – rastočiti neke europske države što obuhvaćaju više kulturno-jezičnih zajednica koje vanjska opasnost i strah od susjeda više ne drži na okupu. U tome leži drugi paradoks ujedinjene Europe:

a) ona je zamišljena kao politički i socijalni prostor unutar kojeg je neprijateljstvo zamijenjeno suradnjom, razmjeno i lojalnom konkurencijom – što za posljedicu može imati njezinu kulturnu razjedinjenost;

b) tako zamišljena Europa, upravo zbog imperativa što ih diktira njezina vlastita politička kultura, nastojati će da s drugim svjetskim geopolitičkim cjelinama uspostavi odnose suradnje, razmjene i lojalne konkurencije – dok bi, paradoksalno, odnosi "programiranog neprijateljstva" znatno ubrzali njezino političko ujedinjenje... ▣

* Izvaci iz predavanja

ćemo li s tim prijedlogom i uspjeti, da inspekcija može izdavati mandatne kazne. Znači da to više ne rješava prekršajni sud, jer je do sada praksa pokazala da oko 60%

– Namjera novog zakona o zaštiti prirode je, prije svega, da bude provedljiviji, da osigura bolje sudjelovanje javnosti u odlučivanju o zaštićenim prostorima po-

otpadnih voda. Imamo vrlo lošu situaciju na tom polju – u gradovima nema pročišćivača, ne postoje uređena odlagališta ni spalionice. Krajem ovog mjeseca održat će se donatorska konferencija koju organizira Svjetska banka, a na kojoj ćemo predstaviti projekte koji proizlaze iz *Strategije*. Ulaganja u okoliš teoretski bi mogla iznositi oko sedam milijardi dolara u sljedećih nekoliko godina, i svjesni smo da toliko novaca nemamo. Međutim, jedan od primjera kako se to rješava je INA koja je dobila oko 36 milijuna eura kredita od Europske investicijske banke za sanaciju rafinerija. U *Strategiji* vodimo računa i o problemu otoka – mali broj stanovnika zimi, veliki broj turista i puno smeća ljeti.

Uskoro imate sastanke sa slovenskom i mađarskom delegacijom. O kojim ćete temama s njima razgovarati i hoće li sa Slovincima ipak biti riječi o nuklearnoj elektrani Krško, budući da ona ne spada pod vašu nadležnost nego pod nadležnost Ministarstva gospodarstva?

– Sastanci koje smo i do sada imali sa Slovenijom bili su vezani uz zaštitu okoliša, prekograničnu suradnju, s obzirom da su oni korak dalje od nas razgovarali smo i o ulasku u Europsku uniju, njihovim iskustvima i savjetima.

Što se tiče NE Krško, naše je ministarstvo zainteresirano u onom dijelu koji se tiče otpada. Mislim da trenutačno ne bismo trebali žuriti s bilo kakvim potpisivanjem obveza prema NE Krško dok se točno ne definiraju obaveze hrvatske i slovenske strane, jer se radi o vrlo velikim financijskim sredstvima za zbrinjavanje otpada. Nije dobro da se bilo kakav sporazum potpisuje načelno.

Što jedemo?

U Hrvatskoj postoji velik broj nevladinih udruga za zaštitu okoliša – njih oko 250. Suradujete li s njima i NVU-ima u inozemstvu?

– Svake godine organiziramo sastanak s nevladinim udrugama, pozovemo njihove predstavnike, saslušamo primjedbe, prijedloge, koje nastojimo u granicama zakona i mogućnosti uvažiti. Isto tako, svake godine, nevladine udruge daju prijedloge za financiranje svojih projekata. Ove godine Ministarstvo iz budžeta financira oko 30 projekata nevladinih udruga. Uskoro se otvara Sajam ekologije i zdrave hrane u Čakovcu, kojeg organiziraju nevladine udruge, dok je Ministarstvo pokrovitelj sajma.

Hrvatska je članica Konvencije o biološkoj raznolikosti i potpisnica Kartagenskog protokola o biološkoj sigurnosti. On, međutim, još nije ratificiran. Kada će biti i hoće li uz njega biti potrebno donijeti još i lex specialis o GMO-ima? Je li javnost o ovoj tematici dovoljno informirana, odnosno znaju li naši građani uopće što jedu?

– U ovom času ne znamo što jedemo, to je sigurno. U postupku je poseban zakon kojeg će donijeti Ministarstvo zdravstva u suradnji s Ministarstvom poljoprivrede, Ministarstvom znanosti i našim ministarstvom koji će se tičati genetski modificiranih organizama. Što se tiče Kartagenskog protokola, zaista ne mogu reći kada će on biti ratificiran, a činjenica da su ga ratificirale samo dvije zemlje govori o koliko se osjetljivoj temi radi.

Pitanje velikih zagađivača poput rafinerija, termoelektrana i cementara u Hrvatskoj još nije u potpunosti riješen. Koje se akcije u tom pogledu poduzimaju?

– Postoje zakoni koji određuju koje su dopuštene emisije štetnih tvari u okoliš te su neke tvrtke već poodmakle u modifikaciji opreme. Pozitivan primjer je cementara Koromačno u Istri. Dalmacijacement koji je velik zagađivač isto tako intenzivno radi na sanaciji svojih cementara. Stvari se kreću u pozitivnom smjeru, a činjenica je da su potrebna velika financijska sredstva kako bi se većina zagađivača dovela u sklad sa zakonskim standardom. Proces je dugotrajan i iziskuje novac stoga je to još jedan razlog radi kojeg je važno osnovati Fond za zaštitu okoliša i energetske efikasnosti. ☐

Roland Žuvanić, zamjenik ministra zaštite okoliša i prostornog uređenja

Zabetonirana hrvatska obala

Zakon o fondu za okoliš jedan je od važnijih zakona, a Hrvatska je jedina tranzicijska zemlja koja ga još nije donijela

Zora Bjelousov

Koliko su hrvatski građani ekološki svjesni, vode li računa o važnosti simbioze s prirodom i utjecaju ekoloških standarda na suvremeni život te je li im uopće važno kakav ih životni prostor okružuje? Iz podatka da je u Hrvatskoj registrirano čak 250 nevladinih udruga koje se bave zaštitom okoliša čini se kako na to pitanje imamo pozitivan odgovor. Rad nevladinih udruga i lokalnih vlasti bio bi nepotpun, kada službena politika ne bi imala cjelovit, detaljno smišljen i razrađen plan očuvanja bogate prirodne baštine naše zemlje te racionalnog planiranja i uređenja prostora.

Jednostavno do dozvole

U pripremi je novi Zakon o prostornom uređenju te izmjene Zakona o gradnji. Koja će nova rješenja ti zakoni sadržavati?

– Prvi zakon koji je otišao u Vladinu proceduru i koji će ubrzo biti i na Saboru, jest Zakon o prostornom uređenju. U njemu će biti nekoliko vrlo bitnih novosti. Prije svega, kako smo godinu dana rađeci na tom zakonu i najavljevali, on će biti mnogo jednostavniji u primjeni i provedbi. Ukinut ćemo lokacijsku dozvolu i ona više, kao upravni akt, neće postojati. Zatim, uvodimo pojam urbane komasacije koja do sada nije postojala ni u jednom zakonu o prostornom uređenju, a radi se o postupku bez kojega je jednostavno nemoguće raditi detaljne prostorne planove. Kao što uvodimo kazne za nepoštivanje zakona, isto smo tako predložili uvođenje kazni i za one koji ih provode, znači za državne službenike i činovnike, ako u njihovu radu dođe do nepravilnosti. Također, nastojali smo izradu prostornih planova pojednostaviti za ona područja (ne obalna nego ostala), odnosno općine, koje nisu u stanju financirati prostorni plan. Dajemo im mogućnost da donesu građevinski red, akt koji donosi općinska skupština, a propisuje samo neke opće uvjete i gabarite, što predstavlja znatno pojednostavljenje čitavog postupka.

I naravno, izrada prostornih planova prepustit će se tržištu. Dakle, to više neće raditi županijski zavodi, već će oni propisati isključivo što pojedini plan treba sadržavati te dati osnovne smjernice, a detaljne prostorne planove onda će izraditi trgovačka društva koja su ovlaštena za izradu prostornih planova.

Za mjesec dana u proceduru idu izmjene i dopune Zakona o građenju, koji se, dakako, prilagođava ovom novom Zakonu o prostornom uređenju, pa će se pojednostaviti procedura dobivanja građevinske dozvole, skratiti rokovi i prenijeti veća odgovornost na ovlaštenog projektanta koji mora jamčiti da je projekt u skladu s planom. Pokušat ćemo izmjenama i dopunama tog zakona pojednostaviti i rad inspekcije. Namjera nam je bila, a ne znamo ho-

prekršajnih prijava zastarijeva.

Ministarstvo se osobito oštro ubrvalo u koštac s rješavanjem problema bespravne gradnje te je do sada uklonjen čak 141 bespravno izgrađeni objekt. Kako se trenutačno odvija sanacija bespravne gradnje?

– U pripremi je poseban zakon o sanaciji bespravne gradnje. Ideja je jednostavna – htjeli bismo do konca godine zajedno sa svim gradovima i županijama napraviti spisak svih bespravno izgrađenih objekata te da se nakon određenog roka oni gradovi i županije koji na svojim područjima imaju bespravno izgrađene objekte izjasne što se može legalizirati, a ono što se ne može legalizirati bit će uklonjeno. Na koncu, ove smo godine već krenuli s akcijom kojom smo pokušali bespravnu gradnju zaustaviti u korijenu. Djelomično smo u tome uspjeli. Kroz izvještaje županijskih ureda koji izdaju građevinske dozvole, vidi se kako su se počele tražiti i građevinske i lokacijske dozvole. Ponovno moram spomenuti pravosuđe koje je, bar što se nas tiče, i na ovom polju, na žalost, potpuno zakazalo i potpuno je neefikasno.

Obala u betonu

Za nastanak bespravne gradnje, a takvih primjera još uvijek ima, nije odgovorno Ministarstvo, niti inspekcija. Prije svega, tvrdim da lokalna uprava i samouprava nije vodila računa o planiranju i nije izradila planove. Situacija je, primjerice na otoku Rabu, katastrofalna, čitava je obala zabetonirana, skoro ni jedna kuća nema riješenu kanalizaciju, a sve septičke jame praktički idu ravno u more. Pokušali smo riješiti tako da bi po novom Zakonu o komunalnom gospodarstvu Vlada raspustila općinske, gradske ili županijske skupštine na naš prijedlog, ako ta lokalna jedinica u određenom roku ne donese prostorni plan.

Ono što je za nas još izuzetno važno je usklađenje katastra zemljišnih knjiga, budući da je Državna geodetska uprava također u našoj nadležnosti. Tu smo napravili dosta i već je u Saboru usvojen petogodišnji plan rada Državne geodetske uprave, koji je izuzetno važan dokument i nije mu posvećena dovoljna medijska pažnja. Dokaz vlasništva je neophodan, jer ako se vlasništvo ne može dokazati, svaka trgovina nekretninom i investicija je onemogućena.

Pripremate paket novih zakona – zakon o zaštiti prirode i zakon o fondu za okoliš te izmjene i dopune Zakona o otpadu. Kakva će oni nova zakonska rješenja sadržavati i koliko su ona u skladu s propisima zemalja Europske Unije, koje ovoj materiji pridaju osobitu pozornost?

put nacionalnih parkova i sl. Tim će se zakonom dati mogućnost koncesije u nacionalnim parkovima i parkovima prirode, što znači razdvajanje komercijalne djelatnosti i djelatnosti koja se tiče isključivo zaštite prirode.

Zakon o fondu za okoliš je jedan od važnijih zakona iz jednostavnog razloga što je Hrvatska jedina od svih tranzicijskih zemalja koja još nije osnovala taj fond. Napravili smo *Nacionalnu strategiju zaštite okoliša* također među zadnjima, koja je sad u proceduri. Iz te strategije nužno proizlazi potreba osnivanja fonda za zaštitu okoliša. Primjerice, slovenski Fond za zaštitu okoliša je respektabilna institucija koja raspolaže sa oko 200 milijuna maraka. Postavlja se, dakako, pitanje na koji se način taj fond puni. Predlažemo da se ne puni iz proračuna nego iz raznih dijelova poreza koje plaćaju oni koji na bilo koji način zagađuju okoliš. Cilj fonda je, prvenstveno, poticanje upotrebe obnovljivih izvora energije – solarne energije, energije vjetra, bioenergije, biomase. Iz fonda bi se, ponekad i zajedno s bankama, davali poticaji za kupovinu solarnih ploča, izgradnju vjetrenjača i sve ono što smanjuje zagađenje. Do sada je, vezano uz taj zakon, bilo malih nesuglasica s Ministarstvom gospodarstva koje je u svojim energetskim zakonima predvidjelo osnivanje Fonda za energetiku, no uspjeli smo naći kompromis i vjerojatno će se osnovati fond pod nazivom *Fond zaštite okoliša i energetske efikasnosti*.

Otoci zatrpani smećem

Vezano uz promjene u Zakonu o otpadu, važno je napomenuti da u Hrvatskoj ne postoji sustavno skupljanje ambalaže velikih proizvođača poput *Jamnice*, *Coca-Cole*, *Uljare* i sl. U državama EU-a takve tvrtke plaćaju jedan dio za zbrinjavanje ambalaže, a kod nas imaju cijene veće nego u Europi, a odbijaju plaćati bilo kakve naknade. Trenutačno radimo na pravilniku koji bi riješio takve probleme – morat ćemo ih prisiliti da sami ili zajedno zbrinjavaju ambalažu (osobito recikliranjem) a ne da ona ide u komunalni otpad.

Ono što nas i naše nasljednike očekuje sljedećih godina opsežan je zadatak usklađivanja našeg zakonodavstva sa zakonodavstvom Europske unije. Na tome se, dakako, već odavno ozbiljno radi i imamo učestale sastanke s Ministarstvom europskih integracija vezano uz Pakt o pridruživanju. Oko 35% europskoga zakonodavstva vezano je uz zaštitu okoliša.

Koji su prioriteti Nacionalne strategije zaštite okoliša, s obzirom na hrvatske potrebe, i kada će on konačno biti dovršen?

– Prioriteti su zbrinjavanje otpada i

Roland Žuvanić rođen je 1956. u Ivanić Gradu, Fakultet građevinskih znanosti završio je u Zagrebu, od 1981. do 1984. radi u zagrebačkom građevinskom poduzeću Hidroelektra, a od 1984. zastupnik je američkih tvrtki National-Oilwell, Baroid i Dreco za istočnu Europu. Od 1987. suvlasnik je njemačke trgovačke tvrtke RMN GmbH u Münchenu, Grazu i Zagrebu. Član je HSLA-a. ☐

n a j a v . e

hov rad zaslužuje veće priznanje javnosti, a Ford Motor Company, kao glavna globalna organizacija, posebno predana zaštiti okoliša,

S novčanom pomoći od dodjeljene joj «Nagrade tvrtke Ford Motor Company za očuvanje prirodne i kulturne baštine», Daniela

Pokrovitelj fundacije je HRH Kraljevska princeza Anne, a cijeli događaj odvijao se u kraljevskom Geografskom Društvu u Londonu. Uz pomoć dobivenih sredstava projekt «Zaštite dugonogog šišmiša» još uvijek je u tijeku, ali mu i dalje prijete opasnost od nedovršenja zbog manjka novca.

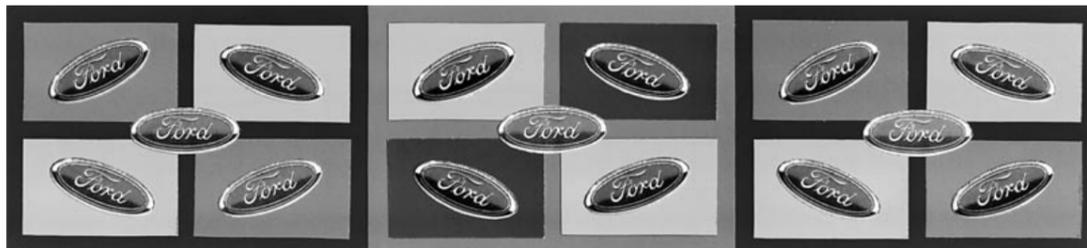
četiriju predstavnika relevantnih institucija (Ministarstvo zaštite i okoliša – Odjel za prostorno planske mjere zaštite, Ministarstvo prosvjete i športa, Institut za energetiku i zaštitu okoliša). Dobitnik ovogodišnje Nagrade bit će nagrađen sa 7.000 dolara. Svi projekti koji odgovaraju zadanim uvjetima mogu se prijaviti u već standardne četiri kategorije, a prilikom odlučivanja o najboljem, ocjenjivački sud će se voditi sljedećim kriterijima – iskoristivost i praktičnost; predanost; financijska potreba; originalnost; međunarodna važnost. Sve dodatne informacije i uvjete sudjelovanja u programu potražite od 16. listopada u tvrtki «Auto 2000», gene-

Program na ekološki pogon

Donacijski program tvrtke Ford Motor Company i ove godine u Hrvatskoj

Globalna ekologija

Nagrada tvrtke Ford Motor Company za očuvanje prirodne i kulturne baštine jedan je od najvažnijih donacijskih programa, koji se održava u 34 zemlje širom svijeta i u sklopu kojeg se dodjeljuje godišnja novčana nagrada u ukupnom iznosu od pola milijuna dolara. Program Nagrade utemeljen je 1983. kao «Europska nagrada Henry Ford» budući da je izvorno održavan u europskim zemljama. Imenovana je u čast osnivača tvrtke, poznatog zaštitnika prirode, kojom danas predsjedava njegov praunuk William Clay Ford Jr., predsjedatelj Udruge za zaštitu okoliša pri Fordu. Od prve dodjele pa do danas, u programu je sudjelovalo više od 110.000 osoba s više od 15.000 projekata u četiri kategori-

Romana Petrinec, kolaž Ford 3, 1994.

ponosna je da može nagraditi takve značajne pothvate. Nagrada odražava međuovisnost između prirodnog okoliša, čovjekove kulturne baštine i tehnologije.

Lokalni pristup

I Hrvatska je, kao država u kojoj djeluje generalni uvoznik i distributer za «Ford Motor Company» (Auto 2000. d.o.o.), ove godine, po treći put (nakon 1997. i 2000.) domaćin donacijskog programa. U prvoj godini održavanja programa (1997.) od ukupno prijavljena 52 projekta, stručni ocjenjivački sud izabrao je projekt pod nazivom «Javni plan», organizacije za zaštitu i očuvanje

je kupila potrebnu opremu – uređaje za mjerenje temperature i relativne vlage u špilji Miljacka II. Budući da kao «samostalni znanstvenik» nije vezana ni za jednu instituciju, a još nema titulu doktora, njezini se projekti po zakonu ne mogu tretirati kao znanstveni pa tako ne mogu biti potpomognuti sredstvima Ministarstva znanosti i tehnologije. Jedine mogućnosti dobivanja novčane pomoći u ovakvim se slučajevima mogu pronaći u sklopu raznih donacijskih programa domaćih ili stranih organizacija/tvrtki. Veći dio projekta financirala je osvojivši, u veljači 2000. Nagradu Rufford (20.000 GBP) Zaklade Whitley (<<http://www.whitleyaward.org>>), koja dodjeljuje godišnje nagrade za projekte zaštite i održivog razvoja širom svijeta.

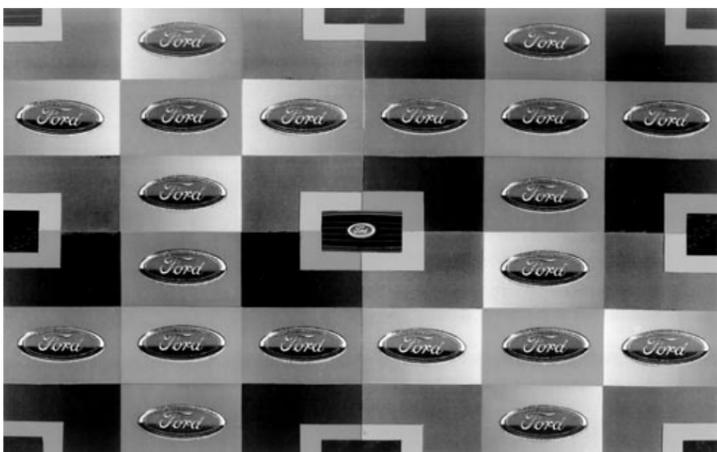
Nagrada tvrtke Ford Motor Company za očuvanje prirodne i kulturne baštine jedan je od najvažnijih donacijskih programa, koji se održava u 34 zemlje širom svijeta i u sklopu kojeg se dodjeljuje godišnja novčana nagrada u ukupnom iznosu od pola milijuna dolara

Novi ekološki projekt

Ovogodišnji donacijski program «Nagrada tvrtke Ford Motor Company za očuvanje prirodne i kulturne baštine» (16.10. – 16.12. 2001.) organiziran je u Hrvatskoj pod pokroviteljstvom Ministarstva za zaštitu okoliša i prostornog uređenja. Ministar Božo Kovačević predsjedava ocjenjivačkim sudom, koji je sastavljen od

ralnom uvozniku i distributeru Ford Motor Companyja za Hrvatsku, kao i na adresama:

www.iskon.hr <<http://www.iskon.hr>>
www.ekologija.net <<http://www.ekologija.net>>
www.mzopu.hr <<http://www.mzopu.hr>>
www.mzt.hr <<http://www.mzt.hr>>. ☐

Romana Petrinec, kolaž Ford 6, 1994.

je – prirodni okoliš, povijesno i kulturno naslijeđe, stručni projekti te projekti djece i mladeži. Osim financijske potpore, prijavljeni projekti ulaze u komunikacijsku mrežu koja služi kao paneuropska platforma za njihove poruke. Program sjedinjuje međunarodne vladine stručnjake i pojedince uz podršku Vijeća Europe, Svjetskog centra za očuvanje kulturne baštine pri UNESCO-u i Zaklade za očuvanje i zaštitu, koja je ujedno i osnivač.

S vremenom se program proširio na neeuropske zemlje. Godine 1997. slična inicijativa pokrenuta je u Brazilu, a 2001. se širi i na Tajland, Maleziju, Filipine, Vijetnam, Indiju, Kinu i Meksiko. Time je program dobio globalnu važnost, pa je shodno tome došlo i do promjene naziva. S obzirom da Ford nastoji u svim granama poslovanja smanjiti negativan učinak svojih automobila na okoliš – od dizajna do upotrebe komponenti koje se recikliraju, preko korištenja vozila do njegova konačnog odlaganja na kraju životnog ciklusa, program Nagrade samo je logičan slijed širokog pristupa tvrtke Ford Motor Company očuvanju prirodnog okoliša,

W. Clay Ford Jr. objasnio je inicijativu Nagrade sljedećim riječima: »Svakoga dana tisuće nepoznatih heroja posvećuje svoje vrijeme i snagu očuvanju ugroženih vrsta, zaštiti prirodnog okoliša te očuvanju povijesnih zdanja koja su oslonac europskog naslijeđa. Nji-

tradicionalne arhitekture «Kontrafor». Prošlogodišnja dobitnica Daniela Hamidović, dipl. inž. biologije, nagrađena je novčanom nagradom od 5.000 američkih dolara za svoj projekt »Zaštita dugonogog šišmiša – Myotis Capaccinii u Hrvatskoj». Projekt se temelji na istraživanjima kolonije dugonogog šišmiša u špilji Miljacka II na rijeci Krki, najvećoj takvoj koloniji u Hrvatskoj i jednoj od najvećih u Europi. Cilj projekta je istraživanje rasprostranjenosti, brojnosti i ekologije vrste zbog uspostavljanja stvarne, efikasne i aktivne zaštite radi koje bi se osigurala trajna briga za opstanak te vrste. Kako ova vrsta šišmiša odgaja svoje mlade u špiljama i lovi iznad površine krša, tako njihovo preživljavanje direktno ovisi o promjenama režima krških rijeka. Svako bi onečišćenje imalo izravan i negativan utjecaj na populaciju dugonogog šišmiša. Osim toga, Hrvatska, da bi pristupila Europskoj Uniji, mora poštovati Direktivu za vode, u sklopu koje je uvjetovano definiranje bioindikatora za postojeća staništa u zemlji. Na temelju svih dosadašnjih istraživanja procjenjuje se da bi upravo dugonogi šišmiš mogao postati jedan od takvih indikatora – konkretno, za Krške vode. Drugim riječima, ako se broj dugonogog šišmiša iznenada počne smanjivati, to će biti jasan indikator da su Krške vode onečišćene. Ovaj bi projekt zato za Hrvatsku trebao biti vrlo značajan.

HRVATSKI INSTITUT ZA POKRET I PLES
 POZIVA VAS NA NASTAVAK RADIONICE
 PLESNE KRITIKE I ANALIZE "PISATI O TIJELU"
 OD 19 – 22. listopada 2001. Cankarjev dom, Ljubljana,
 TEATAR EXIT, Zagreb

Voditeljica radionice: Nataša Govedić, teatrologinja
 Gost predavač: Emil Hrvatini, redatelj i plesni teoretičar, Ljubljana
 Koordinacija projekta: Iva Nerina Gattin

Cilj radionice:

Radionica je namijenjena svima koje zanima kako i zašto pisati o plesnim predstavama – koji žele produbiti svoje analitičko i kritičko oko
 – koji žele komparirati, kontekstualizirati, prodiskutirati i promisliti tijelo, pokret, plesne predstave, izraze, ideje, koreografije, dramaturgije, kompozicije, izvedbe
 – koji se žele aktivno uključiti u sve zanimljiviju hrvatsku plesnu scenu
 – koje zanima plesna teorija i analiza,
 – koji misle da je važno pisati o plesu
 – koji žele razgovarati s umjetnicima
 – koji žele da se njihova kritika i mišljenje čita

RASPORED

19.10. 2001. (petak)

– zajednički odlazak u Ljubljano i gledanje predstave **POHUJŠANJE**, Matjaža Fariča u Cankarjevu domu. Predstava počinje u 19 sati, polazak i način prijevoza po dogovoru. Nakon predstave razgovor s autorima predstave. Zajednički povratak.

20.10. 2001. (subota)

Razgovor o predstavi, voditeljica Nataša Govedić Teatar Exit, od 11 do 14 sati

21.10. 2001. (nedjelja)

Samostalno pisanje tekstova o predstavi

22. 10. 2002. (ponedjeljak)

predavanje Emila Hrvatina
 Razgovor i diskusija nakon predavanja.
 Teatar Exit, od 17 do 20 sati.

Cijena seminara: **100 kn** plus putni trošak do Ljubljane i ulaznica za predstavu (s popustom).

Informacije i prijave:

Hrvatski institut za pokret i ples, Biankinijeva 5, 10 000 Zagreb;
 tel/fax: **4641154**, e-mail: **HIPP-TSP@softhome.net** <<mailto:HIPP-TSP@softhome.net>>
 Dodatne informacije: Iva Nerina Gattin, **091 537 6116**

glazba

Mužikalije

Tetina gitara

Kad sam počinjao htio sam svirati rock&roll, ali vremenom sam se zaljubio u klasiku

Karlo Nikolić

Poznanstva sa zanimljivim ljudima događaju se često posve slučajno. Moj frend Željko, dobar i samozatajan blues-rock gitarist imao je dobru prijateljicu (koja mu je kasnije postala jednako dobrom djevojkom) koja je živjela u Studentskom domu na Savi. Ponekad smo znali navratiti do nje na kavu i cigaretu. Prije otprilike godinu dana nas troje sjedili smo u njezinoj zadimljenoj studentskoj sobici suznih očiju i budni, kao tinejdžeri privedeni na kasnonoćni informativni razgovor, kad je na vrata zakucao Pedro. Željko mi je već pričao da se sasvim slučajno sprijateljio s nekim osobenjakom iz Portugala koji također živi u domu, studira gitaru na zagrebačkoj Muzičkoj akademiji i povremeno vježba u kuhinji što me otprve zainteresiralo. Naravno, bilo mi je drago što sam ga imao priliku upoznati. Tom prilikom Pedro i ja pričali smo o Saramagu (koji se navodno prilično umislio otkad je čapio Nobela za bradu) i instituciji Katoličke crkve, nešto smo malo i svirali, no o glazbi gotovo da i nismo razgovarali. Ipak, pišući ovaj niz žanrovski nesvrstanih tekstova sjetio sam se svoga staloženoga crnomanjastog poznanika (kojeg se definitivno može ubrojiti u red onih glazbenika koji imaju i "srce" i školu) i odlučio nastaviti naš razgovor ugodni.

Pedro uopće nije došao iz Portugala, već s Madeire koja, doduše, jest portugalska autonomna oblast, no zemljopisno gledano sa Saramagovom domajom nema nikakvih kopnenih veza. Madeira je, naime, otok u Atlantskom oceanu smješten jugozapadno od Portugala, preko puta čuvene Casablance.

Metallica i klasika

Pedro danas živi u kućici na brijegu iznad Britanskog trga. Dok sam stenjao i hvatao zrak pentrajući se podljemskim kozjim stazama, tješio me da su u njegovu rodnom kraju usponi mnogo strmiji od ovog. Zavidio sam mu. Njemu je ovo bila ugodna šetnja, a ja sam soptao, proklinjao

svaku popušenu cigaretu i razmišljao o (pretpostavljam žalosnom) stanju svoga krvožilnog sustava i plućnih alveola. "Nakon određene faze u životu javljaju ti se sumnje. Ponekad se pitaš bi li uopće trebao biti tu i svirati gitaru", počeo je Pedro

Mislim da onaj koji sluša doista stvara glazbu. Nažalost, ljude ponekad vodi nečiji imidž, slika koju su stvorili o osobnosti izvođača, a ne glazba sama

svoju glazbenu *life story* nakon što me onako zadihanog poslužio ledenim čajem domaće proizvodnje. "Ponekad si čak i nesretan zbog toga. A odgovor je da se treba vratiti u prošlost i pokušati otkriti što te natjeralo da počneš svirati. Kad sam bio mali moja je teta svirala gitaru. Svirala je nešto vrlo jednostavno, obično poznate ljubavne romanse, no meni je to zvučalo sjajno. Ne toliko zbog kvalitete sviranja koliko zbog duha, njezina glasa i cijelog ugođaja. Tada bih uzimao njezinu gitaru i pokušavao svirati, ali nisam znao kako, i

to me frustriralo. Možda je to bio nekakav podsvjesni početak mog bavljenja glazbom. Kasnije je guštao slušajući Rome (pogrdno-popularno Cigane), koji su običavali svirati i družiti se pred njegovom kućom na Madeiri, da bi sa šesnaest godina upisao srednju glazbenu školu. "U početku sam se furao na heavy metal. Svirao sam trash metal, *Metallicu*, takve stvari. Čak sam imao i električnu gitaru. No, vježbajući uz kazete koje sam naručivao poštom, naišao sam na mnoge primjere klasične glazbe i zainteresirao se. Kad sam počinjao htio sam svirati rock&roll, ali vremenom sam se zaljubio u klasiku."

Walking spanish

Moje znanje o Portugalu svodi se na tek nekoliko glazbeno-literarnih asocijacija. To su, već spomenuti romansijer Jose Saramago, suludo dobari poeta Fernando Pessoa, i fadom nadahnuti izvođači Misia i *Madredeus*. O Madeiri ne znam ništa. Da budem iskren, dosad jedva da sam znao da postoji. "Možda ljudi u Hrvatskoj ne znaju puno o Portugalu, no on je nekad bio površinom najveća država svijeta. Imao je svoje posjede u Americi, Africi, Indiji i Kini. Macao je bio portugalski sve do prije godinu dana, a i Brazil je nekad bio portugalska kolonija", ne bez ponosa podsjetio me Pedro na pomalo zaboravljene sred-njoškolske fakte o slavim luzitanskim danima. U tom razdoblju kolonizacije, početkom 15. stoljeća, u vrijeme kad se zbog opovrgavanja teorija o Zemlji kao ravnoj plohi još moglo zaglaviti na isprobavanju heavy-metal obuče španjolskih dizajnera, otkrivena je i Madeira. "Madeira na portugalskom znači šuma", objasnio mi je Pedro, a onda mi u svom *laid back* stilu prenio ostatak povijesne zbiljnosti. "Dvojica mornara oplovljavajući afričku obalu naišli su na, kako im se činilo, nenaseljeni otok prekriven šumom. Kad su stigli na obalu, bilo ih je strah ući u unutrašnjost zbog eventualnog postojanja domorodaca i divljih životinja, pa su ga zapalili i vratili se tek nakon nekoliko godina. Cijeli otok je spaljen. Učinili su to jer ga je zbog tako bujne vegetacije bilo nemoguće istražiti. Bila je to neka vrsta srednjovjekovnog Vijetnama. To je ustvari vrlo tužna priča."

Muha

Na svu sreću ljudi na Madeiri u to vrijeme ipak još nije bilo. Prvi stanovnici otoka postali su bogobojzni Portugalci koji su kroz nekoliko stoljeća razvili osebujnu kulturu, sličnu, a opet različitu od matice zemlje. Glazba je u životima mnogih od njih odigrala jednu od glavnih rola. "Na mene je etno glazba imala velik utjecaj. Još dok sam išao u muzičku školu prijatelj me pozvao da sviram kontrabas s grupom *Xarabanda*, koja je najvažnija grupa s Madeire koja svira etno glazbu. Prihvatio sam poziv i s njima proveo ne-

koliko godina. Osim sviranja, sudjelovao sam i u istraživačkim radovima vezanim uz etničku glazbenu baštinu, radio sam neke transkripcije tradicionalnih pjesama, aranžmane za grupu i u svemu tome naučio mnogo o glazbi. Danas, naravno, više ne mogu živjeti bez etna i planiram mu se posvetiti u budućnosti. "Grupa *Xarabanda*, s kojom je Pedro svirao, djeluje unutar udruge Xarabanda čija je svrha istraživanje i promicanje folklorne glazbe i instrumenata s Madeire. Priznajem da me, kad sam poželio saznati koji su madeiranski folklorni instrumenti, njegov odgovor ugodno iznenadio. Došao sam, naime, u dodir s dijelom tradicije njegova naroda, a da toga nisam ni bio svjestan. "Znaš, ukulele s Havaja, taj ti instrument vuče porijeklo od dva instrumenta s Madeire. Zovu se rajão i braguinha," uz osmijeh mi kaže Pedro. "Prvi ima pet, drugi četiri žice, no objema je ukulele vrlo sličan. Priča ide ovako: Jedan je čovjek kao portugalski mornar krajem 19. stoljeća išao na Havaje. Sa sobom je ponio ta dva instrumenta i kad je stigao na Havaje, sretan što je nakon tolikog putovanja uopće ostao živ, sjeo je i počeo svirati, a domoroci su se skupili oko njega i gledali ga. Njegova ruka tako se brzo kretala da im je izgledala kao muha. A muha se na Havajima kaže ukulele." Tako je nastao havajski zaštitni znak ukulele, zapravo spoj braguinha koja se koristi u cijelom Portugalu i rajão koji je karakterističan samo za Madeiru.

Predanost i pretvaranje

Kad smo već kod etno glazbe i instrumenata nisam mogao odoljeti a da ne upitam Pedra je li slušao ponešto od hrvatske korijenske glazbe. "Hm, slušao sam glazbu iz Dalmacije, one pjevače koji pjevaju *a capella* i to mi se sviđjelo. Nije to ništa toliko jedinstveno, ali ima neku posebnost. Slušao sam i tamburaške orkestre, što je možda neka hrvatska verzija mandolinskih orkestara koje imamo i mi na Madeiri. Jako mi se sviđjela i neka vrsta etno jazza grupe iz Istre sa ženom koja je pjevala (Tamara Obrovac, op.a.). Ona me oduševila. To možda i nije bilo toliko originalno, ali vidio sam predanost i iskrenost. Tu nije bilo pretvaranja. S druge strane, ispričat ću ti priču o jednom ovdje vrlo popularnom pop rock pjevaču, čiji sam nastup gledao na televiziji. Ne znam kako se zove, ima dugu crnu kosu koju veže u rep. On je tada otpjevao ne posebno zahtijevnu dionicu, nešto posve obično, ali izgledalo je kao da mu je za to trebala sva njegova fizička snaga i emotivni angažman. Kad je završio, niz njegovo lice tekao je znoj i publika je klicala. A zapravo nije otpjevao ništa vrijedno divljenja. Pretvarao se. Mislim da onaj koji sluša doista stvara glazbu. Nažalost, ljude ponekad vodi nečiji imidž, slika koju su stvorili o osobnosti izvođača, a ne glazba sama." □

APEL Igra + kritika = Radionica kulturalne konfrontacije

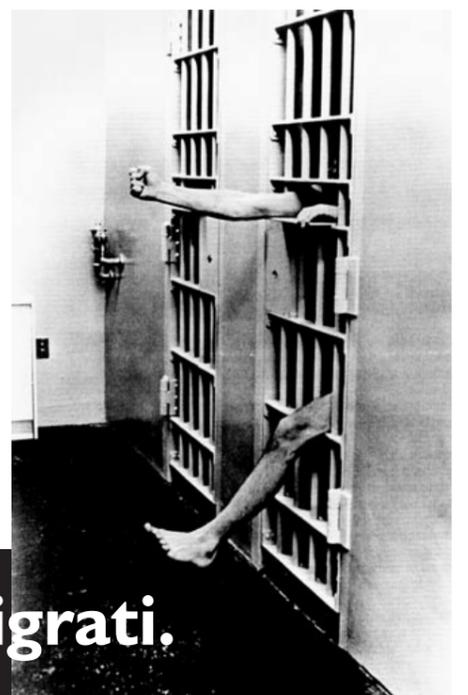
Prva javna izvedba građansko/političko/kazališnog foruma, napravljenog po modelu Augusta Boala, održat će se **15. listopada 2001. u 18 sati u Teatru Exit** u Zagrebu. Sve koji u Radionici žele sudjelovati **igrom i maštom** molim da se jave na mail: zarez@zg.tel.hr (s oznakom: ZA BOALA) ili da nazovu broj 01/48 55 451 (uredništvo *Zareza*) te ostave broj telefona ili adresu na kojemu ih možemo kontaktirati. SVI KOJI ŽELE IZRAVNO KONTAKTIRATI U ODABIRU I PRIPREMI TEMA, MOGU SE PRIDRUŽITI I PRIJE JAVNE IZVEDBE. POZIVAMO IH DA DOĐU U SUBOTU, 13. listopada u 12. sati u TEATAR EXIT I SA SOBOM DONESU 5 PREDMETA KOJI SU IM VAŽNI, ALI KOJE MOGU OSTAVITI ZA JAVNU IZVEDBU. Između ostalog, bavit ćemo se **političkim** pitanjima:

- * **Koliko aktivizma treba za mir i demokraciju?**
- * **Zašto povjerovati stavu ili emociji koja nas reducira ili ušutkava?**
- * **Od koga ste naučili što je sramotno?**
- * **Ne skriva li sram nekakav dublji konformizam?**
- * **Kako izboriti pravo na javno izricanje vlastitog mišljenja?**

Nataša Govedić, voditeljica projekta

Svatko je dobrodošao.

Dodite se igrati.

Stvaranje kulture otpora

Propagandna mašinerija medija najjača je i najmoćnija onda kada se radi o pozivima na mržnju, genocid i rat

Iva Kraljević

«**U**domeni informacija, monopol je uljudna riječ za uniformnost, a ona je pak lijepa riječ za virtualnu cenzuru – cenzuru ne kao posljedicu političkog izbora, već kao posljedicu nefleksibilnog tržišta, okrutne kompeticije i ekonomske hijerarhije – zahtjev da se jedan proizvod u vlasništvu jednog vlasnika prodaje doslovno svakoj duši na planetu.» Benjamin R. Barber, Jihad vs. McWorld (Ballantine Books, 1995.)

Globalna hipnoza medija

Noam Chomsky je u svojem kratkom govoru What Makes Mainstream Media Mainstream (Zmedia Institute, 1997.) predstavio dva teorijska modela na kojima se zasniva uloga medija. Prvi, Jeffersonov, tradicionalan model medija podrazumijeva medijski aparat kao protutežu i balans vladajućem aparatu. «Propaganda» model, s druge strane, medijsku mašineriju i novinare vidi kao agente i pristalice vladajućih struktura. Povezna točka ova dva modela je što oba drže da postoji jedan, centralizirani izvor moći – država, odnosno vladajuća struktura. Ljudi za cijelu priču i nisu toliko bitni. Činjenica je da je danas ovo žarište moći sve više pomaknuto u ruke korporacija i političkih elita. Uloga ovih elita kreiranje je iluzija kako bi se kontrolirala masa, koja nije u mogućnosti donositi racionalne odluke. Upravo pod okriljem ovog «Propaganda» modela, mainstream mediji će nastojati stvarati i održavati iluziju koja će korporacijskim elitama omogućiti sve veću moć i kontrolu. Ovaj model postao je fin i perfidan način zauzimanja kontrole nad vjerovanjima i stavovima ljudi, utjelovljen u javni imidž objektivnosti, (ne)pristranosti i profesionalnosti.

Tako je u SAD-u pedesetih postojalo više od osamsto manjih, radničkih novina koje su dolazile do 30 milijuna ljudi tjedno. Ako pogledamo situaciju u zadnjih dvadesetak godina vidjet ćemo da je ona potpuno drukčija. Naime, kao posljedica jačanja moći korporacija, svjedoci smo reduciranja globalnih medija na doslovno nekoliko mega-korporacija.

Glavni sektor ovog propagandnog modela jesu elitni mediji, mediji koji postavljaju agendu i pravila ponašanja po kojoj se ravnaju svi koji žele biti «in the big game». The New York Times, CNN ili CBS, samo su dio privilegirane elite na vrhu strukture moći pod kabanicom tiranskih korporacija. Korporacijski mainstream mediji koji čine vezivno tkivo globalne ekonomije, samo su dio sistema koji organizira način na koji ljudi razmišljaju, djeluju i žive.

Razotkrivanje tvornice laži

Jačanje konglomerata laži i pokorne poslušnosti tek je početak kreativnog i snažnog otpora koji se potihom razvijao i jačao daleko izvan dosega prljavog novca korporacija i sveprisutne kulture nasilja i netolerancije. Ova je priča iznikla iz ideja «malih» ljudi koji su imali i imaju snage reći dosta jednoumlju i prepotenciji moćnika. Navest ću samo neke primjere koji su u desetak godina bili izvori inspiracije aktivistima i aktivistkinjama koji su bili odvažni krenuti u jedan novi oblik elektronskog građanskog neposlušna. Mbanna Kantako, nezaposleni, slijepi afrički Amerikanac, započeo je s emitiranjem vijesti i muzike crnačke zajednice, šest sati tjedno, na jednowat-

tnom, neregistriranom transiteru iz svoje dnevne sobe. Njegov je signal imao doseg od svega jednu milju. U to vrijeme nije bio interesantan lokalnim i državnim vlastima, ali dvije godine poslije, nakon što je emitirao vijesti o policijskoj brutalnosti nad obojenim građanima, šef policije prijavio je njegove aktivnosti federalnim vlastima. Bio je kažnjen plaćanjem novčane odštete nakon što je odbio prekinuti emitiranje, te tako stigao na federalni sud. Odbijajući da se pojavi na suđenju slučaj je automatski izgubio. Represija lokalnih i državnih vlasti na Kantaku i njegovu obitelj od tada nije prestajala; nakon što je za dlaku izbjegao hitac, njegova je žena konstantno odvođena na ispitivanja u policijsku postaju, pa je neko vrijeme provela i u zatvoru. Njegov je otpor, međutim, postajao sve glasniji. Nastavio je s beskompromisnim izvještavanjem o nasilju i genocidu nad crnim dijelom populacije, pozivao u svoje programe vodeće kritičare i protivnike nasilnog državnog aparata. Njegov je odgovor na sve veći pritisak bio još predaniji rad na ostvarenju svojih ciljeva. Od onda, Kantako emitira

Otvoreni medij istine

«Independent Media Centar čini mnogo više od razbijanja monopola korporacijskih medija u izvještavanju, oni kreiraju i ostvaruju novi medijske modele koji su jedinstveni u svom reflektiranju raznolike prirode jednog novog pokreta. Independent Media Centar je medij koji prelazi granice kao niti jedan medijski network prije.» Naomi Klein

Događaji u Seattlu, u studenom 1999., bitno su promijenili odnos nekih ljudi prema kapitalističkoj državi kao majci štice i o propagiranoj viziji države blagostanja koja ima razumijevanja i mjesta za sve nas, ma koliko razmetni i nemirni bili. <<http://seattle.indymedia.org/>>, this is what democracy looks like! Internet stranica s objavljenim fotografijama policijskog nasilja nad prosvjednicima koji su izašli na ulice iskazati svoje negodovanje prema politici Svjetske trgovinske organizacije (WTO), koja je tih dana u Seattlu imala zakazan sastanak. Eto, ova-ko vam, deca draga, izgleda demokracija, a IMC je bio ne prvi, ali dotad najorganiziraniji i najuspješniji u iznošenju «nove» istine o demokraciji i svim njezinim lici-

24 sata dnevno, sedam dana u tjednu sa svog mobilnog transiteru. Inspiriran Kantakovim uspjehom, anarho-aktivist Stephen Dunifer započeo je s trosatnim dnevnim emitiranjem s malog 15-wattnog transiteru kućne proizvodnje. Programska koncepcija Free Radio Berkeley sastojala se od vijesti o borbi običnih ljudi cijelog svijeta protiv svih oblika represije, izvješća o raznim lokalnim inicijativama i akcijama, reportova o raznim institucionalnim i korporacijskim kršenjima ljudskih i radničkih prava, sindikalnim aktivnostima, diskriminaciji imigranata, siromašnih, beskućnika, političkih zatvorenika, te govore Ramona Africa, Malcoma X, Noama Chomskog i Mumie Abu-Jamala. Dunifer je u vrlo kratkom vremenskom razdoblju, kroz organiziranje raznih radionica o izradi vlastitih pokretnih micro power radio stanica, uspio okupiti snažan kolektiv koji je utemeljen na slobodi izražavanja i nehijerarhijskoj osnovi postao prototip funkcioniranja medijskih projekata koji su sve više u stanju oponirati samovolji i jednoobraznosti mainstream medija. Ovo su samo neki od gotovo pionirskih pothvata preuzimanja odgovornosti za vlastiti život, koji su poslužili kao polazište mnogima kao što su, na primjer, A-Infos Internet servis, MicroRadio.Net, kojima je cilj razbijanje medijske blokade i edukacija aktivista kroz praktične savjete o tome kako je, recimo, vrlo jednostavno napraviti vlastitu radio stanicu. Nije slučajno da je represivni aparat brutalniji što su ove ideje moćnije i raširenije.

ma. Independent Media Centar (IMC) pokrenut je u suradnji raznih nezavisnih i alternativnih medijskih organizacija i aktivista kako bi se jednim drukčijim medijskim pristupom popratili prosvjedi. Ovo je bio jedan od prvih projekata koji je trebao omogućiti praćenje događaja na ulicama, direktno od samih ljudi koji su sudjelovali u ovoj akciji. Tako je stvorena web-baza podataka, updatanih izvješća, fotografija i video materijala za novinare, aktiviste i sve one koje se nisu zadovoljavali senzacionalističkim pristupom jednostranih televizijskih giganata, kojima je jedini cilj prodati dobro upakiranu priču. Uz Internet verziju IMC je objavljivao svoje novine, te aktivirao Internet i kratkodometnu radio stanicu. Zainteresiranost i potreba za ovakvim medijskim osvježnjem vidljiva je iz podatka da je od 29. studenog 1999. do danas zabilježeno dva milijuna ulaza u svrhu objavljivanja materijala na stranice IMC-a. Posebnost ovoga projekta je ta što jednostavno svatko, iz bilo kojeg dijela svijeta, može sudjelovati u njegovu održavanju. Naime, otvoreni pristup, bez cenzure i filtriranja, omogućuje doslovno svim zainteresiranima da objave svoju vijest, priču, fotografiju ili video zapis, a sve bez ograničenja i «preporuka» uredničke politike.

Pozitivna lančana reakcija

The Independent Media Centar je grassroots organizacija predana korištenju medijske produkcije i distribucije kao oruđa promicanja i poticanja na društvenu promjenu, socijalnu i ekonomsku pravdu. Ne čudi činjenica da su

ja se zovem
ANARHIJA

ovakvi centri od početka bili meta kako policije, tako i državnih vlasti. Spomenut ću samo nedavni primjer iz Genove. Za vrijeme održavanja sastanka zemalja članica G8 u tom gradu, te organiziranih prosvjeda koji su u tri dana okupili više od 150 000 ljudi iz cijelog svijeta, izvršena je akcija karabinjera kojoj je glavna meta bio sjedište IMC-a smještena u prostorijama škole Diaz. Uz objašnjenje da se radi o «leglu terorista» i «skladištu oružja black bloca» brutalno su napali sve koji su se tamo zatekli. No, fotografije krvavih zidova i demolirane opreme obišli su globus upravo najviše zahvaljujući aktivistima Independent Media Centra, u čijim izvještajima su se nalazile najkrvavije pojedinosti i opisi fizički zlostavljenih i zatvorenih ljudi. Danas je IMC primjer zaista ujedinjenih napora stotine nezavisnih medijskih centara po cijelom svijetu koji misle i povezuju globalno, ali djeluju i mijenjaju lokalno.

Sa zadovoljstvom mogu reći da je ova pozitivna lančana reakcija rezultirala i idejom pokretanja takvog medijskog centra u Hrvatskoj. Riječ je o kritičnoj masi ljudi koji imaju potencijala razvijati nove oblike medijskog prostora koji više neće biti ekskluzivna mogućnost privilegirane manjine, već baza za informiranje, osnaživanje i podršku svima onima koji žele stvarati kreativni odgovor na sve bolnije posljedice ekonomske globalizacije u ovoj zemlji. Negativni efekti koje proizvode «novi» ekonomski trendovi sve su vidljiviji i prisutniji u Hrvatskoj. Stvaranje Independent Media Centra omogućio bi svima zainteresiranima da se uključe u stvaranje novih alternativa globalnom kapitalizmu, podizanje potrošačke svijesti, informiranje o postojećim problemima i pronalaženje efikasnih rješenja. Problem Hrvatske je utoliko kompleksniji što ljudi jednostavno nisu «naučeni» reagirati na problem, već ga bez previše pitanja prihvaćaju kao neminovnost. Jedan od dugoročnih ciljeva trebao bi biti stvaranje kulture otpora uz zahtijev da imamo pravo odlučivati u kakvim uvjetima želimo živjeti.

Potreba drukčijeg koncepta

Independent Media Centar pravi je primjer onoga što se tako često zloupotrebljava – slobode medija. Tim se idealom prikrivaju medijski nasilnici kao što su CNN i razne druge televizijske kuće, ali njihov «objektivan i profesionalan» pristup ne izlazi iz okvira njihovih osobnih interesa. Pitam se je li slučajnost da je propagandna mašinerija medija najjača i najmoćnija onda kada se radi o pozivima na mržnju, genocid i rat. Zastrašujuća je ustrajnost i uvjerljivost kojom nas mogu «natjerati» da se ubijamo.

Za početak, probajmo zamisliti kako bi izgledala nešto drukčija koncepcija. Koncepcija koja bi od nas zahtijevala da aktivno sudjelujemo i svojim idejama gradimo medije koji će pozivati na mir, promjenu, slobodu i jednakost... ☒

Razgovor: Marko Strpić, urednik zbornika *Anarhija i nasilje*

Odgovornost je temelj slobode

Boris Beck

U uvodu svojeg zbornika kažeš da je svaki autoritet nasilje, odnosno da ima monopol nad nasiljem. Jesu li anarhisti za nasilje?

– To je čudno pitanje, jesu li anarhisti za nešto. Anarhisti nisu jedna partija, nisu čvrsta cjelina koja dijeli potpuno identične stavove o svemu. Većina će anarhista reći za nasilje: da, u slučaju da je to obrambeno nasilje, ako postoji smisao, ako se nešto može postići – ako baš i većina ne bi posegnula za nasiljem, odobravlala bi ga. Međutim, tanka je linija između onoga što je smisljeno i onoga što je besmisleno nasilje – već posegnuti za nasiljem znači uvući se u spiralu nasilja, a to je besmisleno.

U kojem bi slučaju anarhisti posegnuli za nasiljem?

– U zadnje je vrijeme sasvim jasno da se ništa neće postići revolucijom, da su promjene proces koji traje, da je to r/evolucija, i da će se postići nenasilnim putem. Do nasilja je dolazilo u zadnje vrijeme pri napadima na simbole poput banaka ili multinacionalnih korporacija, za vrijeme sastanaka na kojima su se neki ljudi dogovarali o sudbini svijeta kada nije bilo nikakve komunikacije između demonstranata, ljudi koji su opozicija cijeloj toj priči, i onih u centru moći. Kolektivni je zaključak, barem jednog dijela pokreta, da je udarac po džepu, ekonomska šteta, jedino što te kompanije, kao i kapitalizam uostalom, priznaju i osjećaju.

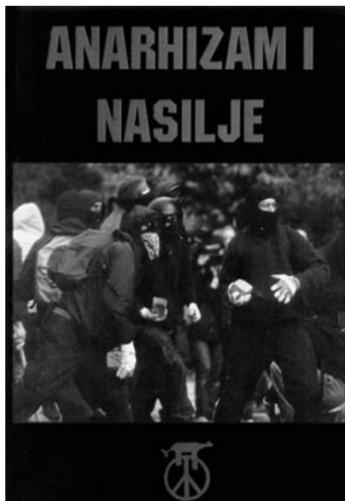
Nasilje i spektakl

Anarhističko se društvo zamišlja kao društvo nenasilja, razvopravnosti i slobode. Proturječje je očito, o njemu piše i Dražen Šimleša u zborniku: kako nasiljem do nenasilja?

– Primjena nasilja ne znači da će se doći bilo do kakva rješenja, ili da će to promijeniti nešto u svijetu, to je jednostavno udarac na simbol. Tu se može špekulirati koliko je to dobro ili loše, postiže li se time što ili ne, stječu li se simpatije za pokret ili koliko se jasno time izražava poruka. Po meni, a i po mnogim drugim ljudima koji su anarhisti, problem je nastao, u tome što se prikazuje isključivo nasilje; ne prikazuje se smisao. Ne prikazuje se poruka koja stoji iza toga i što se time zapravo želi reći. Naravno da je to nasilje neka vrsta spektakla koja privlači pažnju, ali možda je to i nejasno određeno, možda je i krivo prikazano, možda je to zlonamjerno prikazano, i onda sve to skupa ispada da je to besmisleno nasilje. Mnogi će tvrditi da je nasilje u svakom slučaju besmisleno, ali to je stvar individualnog stava.

Tvoja je knjiga izašla dva dana nakon Genove, u kojoj su za nasilje okrivljeni upravo anarhisti. Je li black bloc prekoračio određenu količinu nasilja ili je njihovo nasilje posve besmisleno?

– Mislim da je besmisleno. Iako bih se možda nekad mogao i

složiti s nekim stvarima, pogotovo s onim teorijskim stavovima što stoje iza svega toga, mislim da je došlo u gomili slučajeva do one vrste nasilja u kojem čovjeka povuče masa, i kada od nekog bijesa i nemoći da promijeni, učini nešto, poseže za nasiljem koje nema smisla i gdje prekoračuje onu granicu onoga što je bio prvobitni smisao. Mislim da su udarali na javnu imovinu, na autobusne stanice, na telefonske govornice. Zapaliti banku iznad koje su stanovi, to je baš ludo.

Druga je stvar što se u mnogo slučajeva dogodilo da je policija bila infiltrirana unutar black blo-

ca. Talijanski ministar unutarnjih poslova, koji je dao ostavku, rekao je da je policija znala da će čak šest stotina fašista djelovati unutar black blocka. Ondje su svi zamaskirani, ne može se znati o kome je riječ. Mislim da je dosta tog nasilja možda isprovocirano. Black bloc je nastao unutar anarhista, ali je sam sebi dopustio da bude izmanipuliran i da se poveže s desničarima.

Protok kapitala, a ne ljudi

Ali kad su u Genovi anarhisti demonstrirali s antiglobalistima, časnim sestrama i ekolozima – stvarno je lako pomiješati desne i lijeve...

– U Genovi je bilo između dvjesto i tristo tisuća demonstranata, što je puno ljudi, a unutar te grupe ljudi su govorili o različitim stvarima i različitim alternativama. Problem je u tome što su i anarhisti i desničari protivnici globalizacije. Takvo je miješanje nedopustivo jer ako i jesmo na isti način protivnici globalizacije, pitanje je zbog čega smo protivnici. Ja nisam protivnik globalizacije. To je, zapravo, krivi termin. Zagovaram globalizaciju, ali slobode, solidarnosti i komunikacije, ekonomske i kulturne razmjene, samo ne pod uvjetima pod kojima to žele sada raditi velike ekonomske institucije i ne tako da se kompletan planet globalizira za protok kapitala, ali ne i za protok ljudi. Nitko nije ilegalan u svijetu. Ono što desnica zagovara jest zatvaranje zemalja, stvaranje malih nacionalnih zajednica i izolacija.

Black bloc nose maske, ne samo zbog policije nego i zbog jednakosti. Postoje li unutar anarhizma čvršće organizacije?

– Kada bi pitao tipičnog anarhista što je anarhizam, rekao bi da je anarhizam najsavršeniji oblik organizacije. S druge strane, imamo individualiste. Individualizam zagovara da jedna osoba samu sebe razvija do nekog stupnja, a ako se za to ukaže potreba, može se organizirati s ostalim ljudima. Individualisti gledaju da do toga ne dođe prečesto zato što organiziranjem dolazi do kolektivnog mišljenja i kolektivnog djelovanja, što dovodi do zatiranja identiteta. Individualizam je bio važniji u prošlosti, kada se teorija razvijala, a kasnije nije uхватio korijena. Iako je u svakoj anarhističkoj teoriji uvijek bilo prisutno mišljenje da je osoba, pojedinac ili pojedinka, glavni temelj svega i da je bez obzira na organiziranost i strukturiranost svaka osoba jednako važna za cijeli pokret.

Konstantna pobuna

Sindikalisti su klasičan primjer, možda čak najklasičniji primjer anarhista. Oni se okreću radnicima, radničkom pokretu, pričaju o osvještavanju prolaterijata što je, zapravo, donekle i smiješno u današnje vrijeme kada je djelomično izgubljena klasična klasna podjela. Oni zagovaraju klasičan oblik organizacije kroz sindikate, anarhiju preko delegata, horizontalnu organizaciju ko-

ja malo naginje piramidalnom obliku – postoji zastupanje, ali izravno, nema indirektnog zastupanja kao u parlamentarnoj demokraciji. Oni su možda najjači u Francuskoj i Italiji, a prilično su jaki i u Španjolskoj jer vuku jaku tradiciju još od početka 20. stoljeća, a pogotovo iz tridesetih godina, iz vremena španjolskoga Građanskog rata ili španjolske revolucije, kako je anarhisti najčešće nazivaju.

Veliko je poglavlje tvog zbornika posvećeno urbanoj gerili u Italiji i insurekcionistima. Koliko je ostvarivo njihovo stanje trajne pobune?

– Oni vuku korijene iz '68. i sedamdesetih godina, a glavni im je teoretičar zadnjih dvadesetak godina Alfredo Bonanno. Njegovu zagovaranje konstantnog stanja pobune protiv autoriteta, protiv institucija, protiv tradicije spoj je nekog čudnog hedonizma i nasilja, ali opet ne organiziranog nasilja. Ono što je možda najzanimljivije kod insurekcionizma princip je organizacije, a to su grupe afiniteta i interesne grupe. Organizacija s grupama afiniteta i interesnim grupama dobro se nadovezuje na priču kako se anarhistički mogu preklapati s grupama koje ne moraju nužno biti anarhističke. Insurekcionisti se nekako drže anarhističke priče, ali su u praksi, više nego u teoriji, skloni kompromisima u konkretnim stvarima. Ono za što ih najviše okrivljuju, što ih čini važnima u zadnjih deset godina, jest to što su često zatvarani. Bonanno je u zadnjih deset godina proveo pet godina u zatvoru zbog svojih predavanja i knjiga u kojima je zagovarao insurekcionizam u Italiji. Mislim da je čak i trenutačno na odluzenju kazne od osamnaest mjeseci pod optužbom za organiziranje oružane bande. Poznajući situaciju i kako se sve to odvijalo, vjerujem da je optužba na klimavim nogama.

Prodaja i dijeljenje znanja

Dok smo dogovarali ovaj razgovor, spomenuo si da si bio među skvoterima. Zar se i oni ubrajaju među anarhiste?

– Skvoterstvo je krenulo kao protest zbog problema stanovanja i kao njegovo rješavanje, ali uključuje i razne anarhističke grupe koje tako rješavaju i svoje stambeno pitanje, otvaraju svoje centre, stvaraju autonomne zone u napuštenim prostorima i na neki način oživljavaju mrtve dijelove grada. Ja sam bio u Leipzigu gdje je cijeli kvart skvotiran, oni imaju svoje knjižare, odjeću, muzičke dućane, svoju hranu, kafiće, koncertne prostore, prostor za život. To je mala zajednica koja funkcionira savršeno, a u njoj živi između sto i dvjesto ljudi. Vrlo je inspirativno vidjeti da lju-

di mogu tako živjeti. Postoji knjižara u kojoj se može pojesti sendvič, popiti kava ili čaj, a u kojoj nitko ne pazi na to. Ja sam sjedio tamo dva sata, za to vrijeme ušlo je dosta ljudi, uzeli su sendvič, ubacili jednu marku, uzeli su kavu, ubacili jednu marku, a nitko ih nije kontrolirao. Osjećaj odgovornosti je temelj slobode: nema kontrole, nema prisile, nije potreban autoritet da bi čovjek bio odgovoran, da bi znao što je dobro, a što loše. Sa skvoterima je povezan i pokret *reclaim the streets*. To je čudan spoj anarhizma, ekologije i nenasilja, a opet, na neki način, i nasilja. Spajaju se ulične zabave i protesti, okreću se problemima svakodnevnog života unutar gradova, prenapučenosti, borbi protiv automobila, promicanju biciklizma i slično. To je jedna ne baš čvrsta skupina koja najviše slična '68., na onaj čudan spoj ideja iz koga je danas nastao pokret antiglobalista.

Čini mi se da je baš taj osjećaj solidarnosti, koji si tako dobro opisao, upravo ono što ljude privlači anarhizmu. Sve se anarhističke knjige smatraju kolektivnim stvarima, često se ne potpisuju imenom, nema copyrighta...

– Da bih ja uspio, moram prepoznati nekog drugog, nema podrške, nema solidarnosti. To je suludo. Isto je i s *copyrightom*, intelektualnim vlasništvom i svim ostalim. Cilj je podijeliti znanje. S tim je u vezi i pitanje tehnologije: zašto se tehnologija predstavlja kao zla? Nije tehnologija sama po sebi zla, nego njezina upotreba. Isto je i s *copyrightom*: koliko koristimo sve što imamo? Toliko da to možemo prodati, da to možemo nekome nametnuti.

Nasilni i nenasilni

John Zerzan zagovara potpuno odbacivanje tehnologije. Koliko je to u anarhističkom duhu?

– Zerzan je predstavnik specifičnog dijela anarhizma, anar-

hoprimitivizma, koji negira svu tehnologiju i zagovara napuštanje gradova i svojevrsan povratak u prehistorijsko doba, doba skupljanja hrane i primitivnih plemenskih društava. Može se diskutirati koliko je to dobro ili ne, ali njegova je priča zanimljiva utoliko što donosi dobru kritiku tehnologije i potrošačkog društva, cijelog postojećeg sustava.

Mislim da je njegov stav teško prihvatljiv: prelazak iz jednog društvenog uređenja u neko drugo ne može značiti potpuno napuštanje svega onoga na što smo naučili, načina života, tehnologije koja se može pozitivno koristiti. To što se ona danas koristi negativno, to je sad drugi problem.

Zagovaram globalizaciju, ali slobode, solidarnosti i komunikacije, ekonomske i kulturne razmjene, samo ne pod uvjetima pod kojima to žele sada raditi velike ekonomske institucije

I Zerzan je na Internetu. Dakle, i on se služi tehnologijom.

– On tvrdi da se on ne služi Internetom nego da to drugi rade nakon što razgovaraju s njim. To je zgodan izgovor.

Zerzan, međutim, opravdava nasilje, Unabombera, primjerice...

– Njega su čak i optuživali da je dosta puta povukao neke mlade ljude da naprave neke stvari. Koliko znam, i on je bio na nekim demonstracijama, ali neće priznati u kojoj je mjeri u njima

sudjelovao.

Jedini koji su doista udaljeni od black bloca dio je pokreta koji je okrenut baš pacifizmu i isključivom nenasilju, iako i tu postoje specifične situacije, recimo tijekom demonstracija u Quebecu. Ondje je došlo do vrlo uske suradnje nenasilnog i nasilnog dijela demonstranata, bilo je sasvim jasno podijeljeno tko će što napraviti. I sve je savršeno funkcioniralo – nitko nikoga nije osuđivao, nitko nikoga nije dovodio u situaciju u koju ta osoba nije htjela doći, što je sve pokazalo koliko je sve to skupa izbalansirano unutar pokreta i kolike su tu razlike, koliko su one jasne i koliko se poštuje ta različitost, ali da se opet ide prema istome cilju, samo različitim metodama.

Promicati princip solidarnosti

Kojem cilju?

– Cilj je anarhija, zar ne? Znači, anarhističko idealno društvo, kakvo je prikazano i u romanu Grahama Purchasea koji smo nedavno izdali. Naravno, ne mislim da postoji krajnji cilj, on je uvijek onaj jedan korak dalje koji možemo napraviti. A tko zna koliko koraka možemo napraviti nakon što se postigne takvo društvo: to bi bilo predaleko razmišljati.

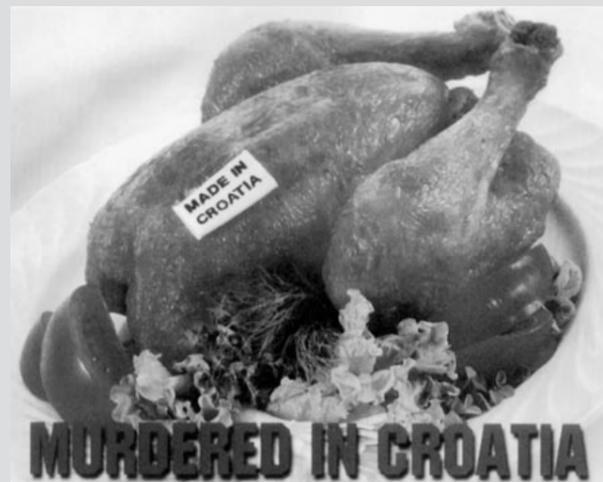
Meni je važno, kada gledam stvari kako danas funkcioniraju, napraviti svaki mali korak naprijed, poboljšati kvalitetu života, promicati princip solidarnosti, vidjeti ga da funkcionira u stvarnosti. Problematizirati i kapitalizam, potrošačko društvo i način proizvodnje, što to znači slobodna trgovina, koliko se zapravo špekulira na tržištu, koliko se nagomilavaju zalihe ovoga i onoga i koliko tu ima stvarne trgovine i stvarne raspodjele. To su pitanja koja su meni trenutno cilj. Ne čekam da dođe trenutak da mijenjamo društvo iz korijena, to se ipak ne događa preko noći. Cilj je pokretanje procesa, biti dio tog procesa. ☒

Anarhistički trag u Hrvatskoj

Zagrebački anarhistički pokret, osnovan 1991., jedina je grupa koja kontinuirano postoji deset godina

Marko Strpić

straživati povijest anarhizma u Hrvatskoj skoro je nemoguće: iako anarhizam u Hrvatskoj ima povijest, nema kontinuitet. Što se pisane povijesti anarhizma tiče, najstariji je podatak iz 1875. godine kada nastaje prva anarhistička grupa u Osijeku. Ona je nastala iz jedne radničke organizacije i, u suradnji sa sličnim mađarskim grupama, djeluje par godina, a potom joj se gubi trag. Početkom 20. stoljeća u Splitu postoji nogometni klub *Anarhos*, nastao iz jednoga radničkog društva usko povezanog s anarhistima, a zanimljivo je da postoji i danas, pod imenom NK *Split*. Koncem prvog desetljeća prošlog stoljeća Miloš Krpan, mjesni učitelj, pokušao je u Duboviku kraj Slavenskog Broda osnovati anarhističku komunu. Iako on u njoj na kraju nije sudjelovao, u njoj su živjeli ljudi iz Njemačke, Švicarske, Češke, a komuna je postojala sve do 1945. godine. U to je doba i sarajevska izdavačka kuća *Oslobodenje* izdala anarhističke naslove: krajem 19. stoljeća izašao je prvi prijevod Kropotkina i Proudhona te još nekih anarhističkih izdanja. Iako nema o svemu tome baš previše podataka, vidi se da je bilo riječ o živoj anarhističkoj sceni.

Anarhizam u nečem drugom

Sasvim je jasno da za vrijeme Jugoslavije anarhističko djelovanje nije bilo moguće, osim u nekim slučajevima kada je interes za anarhizmom potjecao iz akademskih krugova te se unutar njih razvijao više na teorijskoj razini nego na praktičnoj. ZAP, Zagrebački anarhistički pokret, osnovan je 1991. i još uvijek postoji, što je jedina grupa koja postoji kontinuirano deset godina. ZAP stalno nešto producira, izvodi akcije i sudjeluje u njima.

Meni je danas zanimljivije u pogledu anarhizma to što je prisutan u svim neformalnim, pa i formalnim grupama koje postoje; nevladine organizacije koje poznajem strukturirane su dijelom anarhistički, u svima je njima trag anarhizma i priče o nehijerarhijskoj organiziranosti, o određenom odupiranju autoritetu. Ne u potpunosti, ali anarhistički način odlučivanja konsenzusom, vrijednosti koje zastupaju, sve to živi unutar raznih scena. Anarhizam i anarhisti uvijek su nalazili sebe unutar raznih grupa na civilnoj sceni, dijelili su interese. Ja sam, recimo, dugo radio u *Antiratnoj kampanji*: u njoj sam vidio nešto što je i moja vrijednost.

S druge strane, postoji i velika povezanost s ekološkim grupama ili grupama za prava životinja. U zadnje vrijeme razvio se IPEG, Inicijativa protiv ekonomske globalizacije, koja je dobrim dijelom anarhistička, ali nije se nikad takvom predstavljala. To bi donijelo negativne konotacije i ljudi se ne bi ugodno osjećali, iako uredno prihvaćaju sve vrijednosti koje dolaze iz anarhizma. Mislim da je anarhizam uvijek zatvoren u nešto drugo: funkcionira kao praksa, funkcionira kao vrijednost, funkcionira kao teorija, ali kad dođe do toga da se anarhizmom nazove i tako definira, onda se to jednostavno ne dogodi – jednostavnije je djelovati bez toga. Naravno, ne mislim da se treba skrivati ili da ne treba govoriti o tome.

Bauk anarhizma

Početkom devedesetih počeli smo s fanzinima, s malim pamfletima, s fotokopiranim materijalima, s letcima – promicali smo anarhizam, iako nismo imali ni iskustva ni novaca. Onda smo prije godinu dana pokrenuli izdavanje knjiga da bi cijela stvar dobila malo jaču teorijsku podlogu, kako bismo razjasnili i sebi i drugima gdje stojimo, kamo se stvari kreću, da bi se pokrenula neka javna diskusija, da bi se eventualno razjasnio bauk anarhizma.

Centar je započeo s izdavanjem svega što je vezano uz anarhiju u zadnjih trideset godina i mislim da sve dovodi na ozbiljniji nivo, a izdavaštvo je upravo nedostajalo kada je pokrenut ZAP, kada se ono malo anarhizma iz osamdesetih negdje izgubilo i nestalo, kada su se ljudi razišli i nije ostalo gotovo nikakva traga. Zato se nadam da će naše izdavaštvo značiti trag lokalne teorije, prilagođenije ovom društvu od teorija koja se prevodi i to, uglavnom, sa Zapada. ☒

Zar '68 nije prošla

ili zašto black block neće uspjeti?

Dijelovi teksta prenesenog iz zbornika *Anarhizam i nasilje*, uredio Marko Strpić, ŠTO ČITAŠ?, Zagreb, 2001.

Dražen Šimleša

Gotovo da nema pojma koji se češće veže za anarhiju i anarhizam od nasilja. Nametanje anarhizmu stigme nasilnosti je prilično čudno jer kao ideja i metoda počiva na temelju da je uživanje slobode moguće samo u društvu slobodnih ljudi. Uživanje u slobodi za sve, moguće je unutar odnosa koji su i sami razvlašteni. Tu dolazimo do temeljnog problema – kako nasiljem doći do slobode, do slobode svakog/e pojedinca/ke? Nasilje je u svojoj biti vrlo isključivo i neegalitarno, ono nam zapravo govori da su neki ljudi slobodniji od drugih.

Unabomber i Zerzan

Također se, s druge strane, često postavlja i pitanje – a kako mislite srušiti sistem koji se temelji na nasilju i represiji osim samim nasiljem (i represijom)? Ili se ide još vizionarskije pa se kaže – idemo mi prvo zamijeniti ove nasilne (nasiljem) pa ćemo onda kada dođe sloboda (pa nema nasilja) raspredati o našem nasilju (o čemu?).

Propagandna djelom je trebala završiti očajničkim krikom, prikazati odlučnost dna društvene piramide i poručiti represivnom sistemu da može dobiti udarac iza ograda koje je podizao sve više oko sebe, odnosno da je ranjiv u svojoj intimi i osobnosti. Samo je osobnost sistema krivo (da ne kažem naivno) tražena u osoba-ma koje su zauzimale određene pozicije.

Na svu sreću, *propagandna djelom* je danas napuštena kao metoda unutar anarhizma, uz ogradu da se svako toliko javi poneko teoretsko piskaralo koje zagovara takve metode iz topline svojeg doma, pa poneki samotnjak i poslušna takve instruk-

cije. Čak je i famozni Ted Kaczynski, poznatiji kao Unabomber, doživio pravu lavinu kritika zbog svojih bombaških metoda od strane većine anarhističkih grupa i organizacija, kao i od pojedinaca i pojedinki. Naime, Unabomber je vidio najveće zlo našeg svijeta u tehnologiji, odnosno šire u samoj civilizaciji, stoga je sastavio svoj Manifest u kojem najavljuje rat svim slugama tehnofilije i pripadajućeg joj sistema. Tako je iz svoje usamljene šumske kućice slao pisma ili pakete bombe na adrese osoba koje je smatrao odgovornima za takvo stanje u društvu. Od njegovih pošiljaka ranjeno je i usmrćeno nekoliko ljudi. Jedan od njih je bio i poslovođa trgovine kompjuterima (!) – nema što, zaista herojski odabir odgovorne osobe za društveno zlo. Jedan od najpoznatijih teoretičara anarhizma, točnije anarhoprimitivizma John Zerzan, u nedavnom intervjuu za časopis *Sun* zauzeo je stav kako je Unabomber "odlučio ubijati ljude da bi otvorio prostor za potisnuta pitanja i prisilno ih objavio". Misli se na pitanja monopola na istinu, slobode u društvu, načina odnošenja jednih prema drugima, prema prirodi te uopće svijesti o pitanjima bitnima za društvo. Smatrajući odgovore na ta pitanja presudno važnima za budućnost pokreta (o problemu taktike i sredstava raspravljat ćemo poslije toga, ističe Zerzan), Zerzan zaključuje kako "opravdanost ili neopravdanost njegovih postupaka (misli se na Unabombera, op. aut.) ovdje nije bitna; ključno je razotkrivanje stanja poricanja". Kakva glupost, dragi Zerzane!

Sinonim za anarhiste

Unabomberov pokušaj da se ušulja pod skute anarhizma odbačen je gotovo konsenzusom. Čak i pojedinci/ke te grupe i organizacije koje ga smatraju političkim zarobljenikom te simpatiziraju njegovu antitehnološku poziciju, što je struja unutar anarhizma koja posebno uba u zadnjih desetak godina, odbacile su ubilačke metode kao poželjan oblik borbe.

Nenasilni oblik otpora traži poslije Drugog svjetskog rata svoju inspiraciju u istočnjačkim religijama (pa čak i u ranom kršćanstvu), radovima Lava Tolstoja i ostalim *precima* pacifizma kao načina i cilja življenja koji s vrhuncem u kasnim šezdesetim obavlja mnoga anarhistička srca. Priča iz šezdesetih je već na više mjesta problematizirana i analizirana pa se neću ovdje previše zadržavati na njoj, tek bih konstatirao da je jedan dio pokreta završio u *dugom maršu kroz institucije*, jedan manji dio (barem što se anarhista/kinja tiče) u *gerilskom etatizmu*, a jedan je dio pacifističkog poslijeratnog booma završio u mantričnoj samodopadnosti i izolaciji. Osjetno manji dio aktivista/kinja je nastao raditi na pacifističkim osnovama kroz raznolike edukativne, kazališne, mirovne, antikorporacijske, ekološke i druge grupe i organizacije koje vežemo uz anarhizam.

No, upravo u to vrijeme rađa se jedan novi pokret, zapravo bi bilo točnije reći taktika koja je odbijala prihvatiti otpor kroz ubijanja, ali isto tako je odbijala prihvatiti i "cvrkutanje nenasilnih reformistica/kinja koji/e zapravo koriste sistemom". Stvara se black bloc koji je zapravo djelovao kao ad-hoc koalicija za najmilitantniji oblik otpora nalazeći svoje uporište u skvoterskom i antifašističkom pokretu. Prepoznatljivi (prepoznatljivije?) po crnom uniformiranom odijevanju i skijaškim maskama ili motorističkim kacigama koje nose preko lica (sve u cilju anonimnosti i jednakosti) u anarhističkoj tradiciji razlikovanja osobne i privatne svojine smatraju ovu potonju legitimnim ciljem za napad. Jednostavnije rečeno državna i korporacijska imovina smatraju se poželjnim i legitimnim metama za uništavanje, prema konačnom uništenju, a pogotovo onih institucija koje su izravno odgovorne za devastirajući utjecaj na prirodu i ljude. Pritom se izričito u komunikacijama black bloca navodi kako je ugrožavanje bilo čijeg života isključeno kao i uništavanje imovine običnih ljudi. Naravno, unutar black bloca ne zaziru od sukoba s policijom, pogotovo ako treba uzvratiti na pendrečenje ili nekoga/u spasiti od hapše-

nja. Od demonstracija protiv WTO-a u Seattleu 2000. godine kada je par stotina zamaskiranih osoba uništavalo imovinu određenih korporacija, black bloc postaje u medijima sinonim za anarhiste/kinje.

Dan bez maski

Kada bismo pitali socijalne, ekološke, političke, humanitarne i ostale aktiviste/kinje što osjećaju prema ogromnoj ekonomskoj moći koju imaju današnje korporacije, budite uvjereni/e da bi velika većina izrazila stav kako je ona nedopustiva te kako ju je potrebno preusmjeriti, odnosno vratiti u projekte i procese od kojih imaju koristi obični mali ljudi. Uostalom takav stav već dugi niz godina izražavaju upravo ti isti obični mali ljudi u godišnjoj anketi *Bussines Weeka*. Kada biste zatim upitali sve one ljude koji su proživljavali (bilo kada) različite oblike policijskog izjvljavanja i torture prilikom hapšenja, također bi velika većina smatrala apsolutno potrebnim zaštititi identitet pred policijom, jer policija ne bira kada krenu hapšenja, a posebice ne bira kada krenu optužbe i kazne. Pa u čemu je onda problem – black bloc radi upravo to, ekonomski kažnjavaju određene korporacije koje guše radnička i općeljudska prava te uništavaju prirodu čineći im materijalnu štetu, pritom štiteći vlastiti identitet kao pojedinačnih osoba. Dapače u izvaji za medije ističu kako im nikada ne bi palo na pamet uništavati *mom & pop businesses* i osobnu imovinu radničke klase ili običnih ljudi, već dakle samo imovinu korporacija koje uništavaju prirodu i unesrećuju ljude te imovinu države koja to sve štiti. Identitet svakog/e od njih se krije, ističu također, zbog namještenih optužbi što je dio odnošenja vladinih institucija s nepoćudnim elementima. Dakle, maske ne nose zbog zastrašivanja, već zbog vlastite sigurnosti te "u svrhu solidarnosti jednih sa drugima kao jednakima" (!). Poput Zapatista/kinja, nadaju se danu kada se maske neće morati nositi. Ipak, black bloc često ne uspijeva ostaviti dojam dosljednosti kada na ulici provode praksu svojih principa.

Džaba poslije izjave black bloca kako oni ne diraju imovinu običnih ljudi te kako se i osobe s drugačijim političkim stavovima oblače u crno i maskiraju, pa je tako nedugo nakon Göteborga na aktivističkim elektronskim listama frcalo od osobnog razočaranja sudionika/ca zbog rušilačkog divljanja pripadnika/ca maoističkih i lenjinističkih grupa (!). Daleko od toga da u tom orkanskom pohodu nije bilo i anarhističkog black bloca. I daleko od toga, što su svi hrvatski mediji prešutjeli da je policija započela cijelo ulično nevrijeme, nenajavljeno opkolivši jednu od škola gdje su bili/e smješteni/e prosvjednici/e uz obilno hapšenje kako se koga stigne. Medije to jednostavno ne brine i ne zanima. Bilo je dovoljno pričati s nekima od organizatora, a ne besmisleno zaključivati kao što je pisalo u komentaru u Jutarnjem listu kako je policija demokratska institucija (ha?) te kako se prosvjednicima/ama isplati nasilje, jer mediji samo to prikazuju, a ne onih mirnih 25000 ljudi što je demonstriralo drugi dan. Upravo suprotno, svo to nasilje na ulicama samo skreće pažnju s glavnim problema zbog čega se i prosvjeduje.

black bloc

Mi, članovi i članice Anti državno-ga crnog bloka (ADCB; u originalu ASBB – Anti – Statist Black Bloc) dajemo sljedeću izjavu kako bi demantirali dezinformacije filadelfijske policije i izvještaje korporacijskih medija usmjerenih protiv nas.

ADCB poziva na stvaranje organiziranog pokreta protiv korporacijske i državne tiranije u Americi. Prepoznajemo probleme zbog kojih su siromašan i radnički sloj društva izgubili kontrolu nad svojim zajednicama, kao i nad svojim osobnih životima. Demokratska i republikanska stranka sasvim jasno podržavaju društvene odnose u kojima se to nastavlja. Podržavajući smrtnu kaznu, militarizam, korporacije i smanjujući javnu potrošnju, između ostalog, ove stranke su dokazale, baš kao i sve ostale stranke, da stavljaju profit iznad ljudi. Organizirajući crne blokove i koristeći direktnu akciju kao metodu, mi se suprotstavljamo ovom netolerantnom i neprihvatljivom sistemu.

Kao anarhisti i anarhistkinje vjerujemo da je privatno vlasništvo krađa, a državno vlasništvo sredstvo za zaštitu korporacijskih interesa te da oboje mora biti uništeno zbog stvaranja društva temeljenog na međusobnoj pomoći i osobnoj slobodi.

Sprejanjem zidova bojom mi transformiramo svoj stav o njima iz koncepta baziranog na novčanoj vrijednosti u praktičan koncept. U sistemu čija je jedina briga profit, naš najdjelotvorniji protest udariti je ugnjetače po džepu. Nanošenje ekonomske štete kroz povredu vlasništva, kao jedan oblik strategije direktne akcije, je vrlo djelotvoran način postizanja ovog cilja. Ovo nije samo teorija... ovo je činjenica. Od akcija Crnog bloka u Seattleu protiv WTO-a, diskusija o globalnom kapitalizmu i demokraciji napokon je ušla u javni diskurs. Na rubu smo nove društvene revolucije.

Na jučerašnjem protestu, članovi i članice ADCB-a isključivo su napadali/e policijsku i drugu državnu imovinu. ADCB nije napadao male dućane ili bilo koji drugi oblik osobnog vlasništva. Bitno je naglasiti da postoje i druge organizacije i udruženja koja djeluju potpuno autonomno koristeći sličnu

taktiku. Možemo biti odgovorni i odgovorne isključivo za NAŠE akcije. ADCB ne preuzima nikakvu odgovornost za štetu nanесenu malim dućanima ili vlasništvu radnika i radnica.

Druga, također krivo prezentirana taktika ADCB-a je nošenje crnih maski. Od kad je javnosti otkriveno postojanje projekta COINTELPRO sasvim je jasno da mnoge državne organizacije prate i ometaju rad radikalnih grupa. To predstavlja prijetnju našoj osobnoj sigurnosti i našim slobodama. Zbog toga nosimo maske da bi smo se zaštitili. Ne nosimo maske da bi zastrašili javnost ili joj nanosili štetu. Također, nošenjem maski šaljemo poruku o našoj međusobnoj solidarnosti i jednakosti. Željno čekamo dan kada ćemo živjeti u društvu u kojemu nećemo morati nositi maske.

Solidarni smo i s ostalom braćom i sestrama koji i koje su jučer bili/e na protestu. Mi NISMO teroristi i nismo izolirana grupa. Predstavljamo koaliciju između različitih rasnih, klasnih, rodničkih i političkih grupa koje su uistinu zainteresirane za stvaranje mislene demokracije i borbu protiv stvarnih terorista: korporacijske Amerike i policijske države. Mi nismo ti koji su bombardirali cijeli kvart uništavajući kuće i nebrojene uspomene. Nismo mi pucali u Roberta Browna ili tukli Thomasa Jonesa do smrti. Sve su to djela branitelja privatnog vlasništva – filadelfijske policije. Dajemo podršku svim potlačenim narodima da organiziraju otpor protiv moći i privilegija. Naprijed u anarhističku društvenu revoluciju!!! Z

Plišani medvjedići

Dvije grupe koje su u travnju 2001. godine organizirale prosvjede za vrijeme, to jest protiv sastanka o *Free Trade Agreements of Americas* (FTAA – Ugovor o slobodnoj trgovini Amerika) u Quebecu uspjele su premostiti vječita prepucavanja između onih koje se optužuje da su liberalni reformisti, jer im eto smeta razbijen McDonald'sov izlog, i onih koje se optužuje da su pomahnitali luđaci, jer im je eto za zadovoljavanje pubertetskih hormonalnih poremećaja umjesto loših erotskih filmova na RTL-u potrebno prštanje adrenalina i miris krvi. Koalicija dviju grupa, la *Convergence des luttes Anti-Capitalistes* iz Montreala i le *Comité d'Accueil du Sommet des Ameriques* iz Quebeca, nabrojala je u svojim temeljima za zajedništvo principe njihovih organizacija: na prvom mjestu je istaknuto suprotstavljanje kapitalizmu uz dopunu kako to suprotstavljanje ne zaustavlja na pukom postojanju privatnog vlasništva ili slobodnog tržišta, već se tiče i hijerarhije, autoritarnosti i patrijarhata (kojima se diče i nekapitalistički režimi). Time je i koalicija CLAC/CASA ušla u krug grupa, organizacija i koalicija koje usvajaju suprotstavljajuću politiku, odnosno odbijaju pregovarati s vodećim svjetskim financijskim i političkim institucijama jer ne vjeruju u mogućnost njihove reforme. Naravno, lista principa bila bi nepotpuna bez prihvatanja decentralizacije i direktne demokracije kao poželjnih oblika organiziranja, te direktne akcije kao poželjnog oblika neposlušnosti i protestiranja.

Ono gdje se *različitost taktike* pokazala je sav onaj organizacijski i edukacijski rad prije protesta. Pretvarajući misao *Misli globalno, djeluj lokalno* u praksu CLAC/CASA ekipa je organizirala mnoga predavanja prije samog glavnog događanja na kojima je, uz sveprisutni Internet, objasnila svoje pozicije i namjere. Bez ikakve namjere da se organizira samo zabavan vikend u obliku protesta i onda svatko svojoj kući s još jednim plusićem u biografiji, organizatori/ce su zapravo uspjeli na najtežoj stvari – doveli/e su antikapitalizam i antiautoritarnost doma, u svoje zajednice gdje žive i rade, u svoje kvartove, u svoj grad Quebec, svijesni/e da se borba nastavlja i nakon što se ugase reflektori medija i razide se dim. To je ono što u dokumentarnom filmu iz Praga *Crowd Bites Wolf* ne shvaća jedan od prosvjednika kada zapjenjeno zaključuje kako se revolucija dobija na ulici ili kada u jednom od brojnih izvjava za medije iz black bloca izade misao kako smo na pragu socijalne revolucije. U Quebecu je puno rađeno na demistifikaciji slike o anarhistima/kinjama kao o osobama koje će doći razoriti grad. Štampane su lokalne zidne novine i podijeljeni su nebrojeni leci te su provedeni dani i dani uz izravne razgovore sa stanovništvom, pogotovo onim koje živi blizu samog događanja. Stoga je s lokalnim stanovništvom dogovorena *zona bez hapšenja* upravo gdje samo lokalno stanovništvo živi kako bi dobilo na osjećaju sigurnosti. Sveučilište Laval osiguralo je u svojim prostorijama spavanje za preko 2500 ljudi, mnogi/e su stanovnici/e Quebeca opskrbljivali/e prosvjednike/ce vodom i mogućom upotrebom WC (ovo nisam vjerovo kad sam pročitao – prekrasno), a u lokalnim trgovinama istaknut je natpis *Mi vas podržavamo*. Treba li nas na kraju čuditi što su aktivisti/kinje poslije samog događanja zajedno s lokalnim stanovništvom čistili parkove od suzavca i ostalog otpada. U Quebecu je zaista otplesan festival protiv kapitalizma i čak kad sam već pomislio da je s inovacijama na samim protestima gotovo, odnosno da imamo red pjesmica pa red razbijenih izloga, ekipa u Quebecu me na najmaštovitiji mogući način demantirala bacavši na policajce iza ograde medvjediće i slična plišana stvorenja pomoću *uradi sam* katapulta.

WC i čaša vode

Na kraju kao početak zaključka, jedno nam treba biti jasno: black bloc će izgubiti. Ne zbog toga što razbijaju McDonaldsove izloge. Uostalom, sada

već najpoznatiji farmer na svijetu, Jose Bove, zbog iste je stvari postao planetarno popularni heroj, lik kojeg bi po jednoj anketi jedna trećina Francuza/skinja izabralo za predsjednika, čiji se tekstovi često objavljuju u *Le Monde Diplomatique*, a sve to frca u slavljenju Bakunjinia i anarhosindikalizma. Black bloc i oni/e koji/e se nađu na ulici kada *demokratska policija* krene dobivaju nešto drugačiji tretman po zatvorima, ali to je samo dio ukorijenjene priče o licemjernosti ovog našeg sistema, medija pa i javnosti. Black bloc će izgubiti zato što će se uvući u zatvoreni krug nasilja, obožavanju nasilja kao principa moći i sekretarenju pravovaljanih. Neki od odgovora na tekst *Stick it to the Manarchy*, koji su napisali/e aktivisti/kinje *Rock Bloc Collectiva* idu upravo u tom smjeru (vidi u knjizi dotični tekst i odgovore na njega). Također i to posebno napominjem, black bloc neće moći izdržati pritisak za sve većim nasiljem, pogotovo namještenim od strane raznih provokatora iz policije ili slično. Ovo nisu nikakve teorije zavjere, takvi slučajevi se odavno događaju, poslije Praga su češke *Lidove Noviny* objavile snimke na kojima osobe koje razbijaju izloge McDonald'a poslije normalno prolaze kroz kordon policije i gube se u uniformama. Slična stvar se primijetila, pa čak i medijski popratila na nedavnim prosvjedima protiv neodržanog sastanka Svjetske banke u Barceloni. Možemo samo nagađati koliko je takvih slučajeva ostalo neotkriveno, barem za sada. No, bez obzira na očekivano pokvareno provokacije od strane policije i tajnih službi, ostaje nas zaista čuditi glupavost i naivnost nekih pripadnika/ca black bloca kada vjeruju da razbijanje izloga korporacija ili banaka ili čega već doprinosi uništenju kapitalizma. Više doprinosi uništenju kapitalizma ona osoba koja nepoznatim i stigmatiziranim ljudima nudi svoj WC i čašu vode. I kao da se ništa nije naučilo iz povijesti *Autonomen* pokreta ili *Class War* kolektiva, koji također pod represijom države nisu jednim dijelom ostali imuni na elitizam, nihilističko opravdavanje nasilja i mačističko heroiziranje suboraca, odnosno samih sebe.

Protesti su potrebni

Država, najmoćnije svjetske institucije i poslušni mediji su već odavno krenuli s kriminalizacijom protesta. No, to jednostavno ne smijemo dopustiti. Dovoljna nam je bila jedna '68-a i sve ono što se događalo poslije. Vijesti iz naših novina kako je policiji u Salzburgu bilo odobreno da puca na demonstrante te kako je talijanska vlast naručila dvjesto mrtvačkih vreća što je objavio BBC, tjeraju nas na pomisao da bi zapravo bilo najbolje niti ne ići u Genovu ili općenito da bi najbolje bilo zaštititi i sjediti doma. Ali protesti su prijeko potrebni, bez njih bi bilo puno manje pažnje na sve probleme koji muče naš svijet. Zato je i bilo divno što je onih 25 do 30 tisuća ljudi odlučilo prosvjedovati ulicama Barcelone, bez obzira što je Svjetska banka u strahu od prosvjednika otkazala svoj sastanak i prebacila ga u virtualni svijet. Pritisak na institucije odgovorne za ovakvo stanje se mora nastaviti kroz prosvjede na ulicama, ali se također mora nastaviti i kroz praktična rješenja u smjeru međusobnog poštivanja, ekološki (p)održivog ponašanja i zadovoljavanja osnovnih životnih potreba za svakoga. To dvoje nije u sukobu ili konkurenciji, već se finim ispreplitanjem po potrebi nadopunjuje. Potrebno je istovremeno imati na umu da "tamo gdje je vlast, nema slobode", ali i da "revolucija počinje u sudoperu". Tako da možemo zaključiti da je vlast sudoper pa ako ga dobro ispraznimo i pustimo vodu, približit ćemo se širenju slobode i revoluciji. Samo tako zaista dajemo alternativu kulturi moći koja nameće ideju da je ovaj svijet samo nasilje i ništa više, u što je često tako lako povjerovati. Dobro, nakupilo se suđa pa idem ja malo do sudopera i... ☒

Autoritet razjaruje anarhiste

Sklonost autonomiji u svim aspektima društvenog života; borba za utopiju

Dražen Šimleša, *Snaga utopije, Anarhističke ideje i akcije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća*, ZAP, Zagreb, 2000.

Vanja Ivančić

Snaga utopije pravi je priručnik za svakoga tko se želi posvetiti proučavanju anarhizma. U najkraćim crtama i zanimljivo izložene su najbitnije ideje anarhističkih teoretičara, najvažnije akcije i pokreti, iako izabrani po vlastitu afinitetu. Štošta se promijenilo od izlaska knjige, no to je ne čini ništa manje korisnom malom enciklopedijom.

Dvije su predrasude o anarhizmu, u koje je svaki čovjek sklon povjerovati, jer ga nadležno tijelo uvjerava u njihovu istinitost, a to su: *anarhizam je nepraktičan, premda prekrasan ideal, no zalaže se za nasilje i destrukciju, pa ga treba odbaciti kao lošeg i opasnog*. (Goldman). Prava je istina drukčija – jest, zacijelo bi bio nepraktičan u početku, kao što je i uvođenje svake nove politike koja zamjenjuje neku drugu. Tko bi to znao bolje od nas? A što se tiče one, *zalaže se za nasilje*, ekstremisti postoje oduvijek, oko svake ideje koja je možda i dobra sama po sebi, ali definitivno ne želim u nju zaviriti bolje ako me netko na to tjera prislonivši mi pištolj uz glavu. Moram, ali ne želim.

Predaja suvereniteta

Postoje dvije vrste anarhista: skloni pacifizmu – koji vjeruju da će se svijet promijeniti sam po sebi razvijajući se vremenom te oni koji opravdavaju nasilje. Međutim, svi se oni slažu oko potrebe za samo-organiziranjem i direktnom akcijom. *Direktna akcija nije nekakva nestrukturirana dinamičnost ili poziv na akciju po svaku cijenu; to je odbijanje strukture kontrole i sklonost autonomiji u svim aspektima društvenog života; borba za utopiju*. Ona nije anarhistička taktika koja se može prihvatiti ili odbiti s obzirom na njezinu efektivnost ili popularnost; to je moralni princip, ideal, osjećaj.

Anarhisti direktnu akciju vide kao *nadabnuće za svaki aspekt našeg života, ponašanja i ciljeva*. To je nukleus slobodarske borbe. Jedno je od anarhističkih načela anarhospacijalizam. Anarhisti zemlju ne doživljavaju kao predviđenu za vlasništvo, već za obrađivanje i uporabu, za svakog. Netko bi možda takvu ideju doživio kao komunističku (i to ne bi bio prvi put), međutim, anarhizam i komunizam imaju vrlo malo dodirnih točaka. Anarhizam ne osporava pravo privatnog vlasništva, za razliku od komunista koji se zalažu za kolektiv u kojem bi se dobra dijelila po principu svakome jednako. To pomalo podsjeća na onu Orwellovu *Sve su životinje jednake, ali su neke jednake od drugih*. Čim postoji netko tko bi preuzeo dužnost dijeljenja, to bi neminovno dovelo do stvaranja svojevrsnog autoriteta. A autoritet je ono što razjaruje anarhiste, kao i svakog spremnog da se neograničeno razvija kao čovjek.

Kod anarhizma je prisutna težnja da se autoritet demistificira, uzevši u obzir da se vlast uvijek poziva na svoj autoritet koji joj je dan od boga, tradicije i naroda – licemjeri jedni. Da postoji kakva anarhistička stranka, na izborima bih zacijelo glasala za nju, dopustila da malo reformiraju svijet i zatim se povuku u anonimnost sretnog svijeta slobodnih ljudi, a ova-ko nema nikakve pojave za koju bih htjela da dođe na vlast i sputava me. Anarhisti upozoravaju da je tu zamka – teorija

Snaga utopije

Anarhističke ideje i akcije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća

narodnog suvereniteta u sebi samoj sadrži negaciju, jer čim je narod suveren, nisu potrebni ni vlada ni podanici. Anarhisti se protive predaji svakog suvereniteta – odgovornosti političarima i potvrđivanju istog svakih nekoliko godina, jer u tome vide gubitak vlastite slobode i podvalu vladajuće klase.

Zašto je anarhija samo san?

Kroz vrijeme očitivalo se mnogo borbi protiv vladajućih slojeva. Ne dovoljno, očito, jer vladajući slojevi još uvijek postoje, bez obzira na to kako se zovu.

Svejedno mi je guše li me demokrati ili komunisti ili liberali ili tkogod, dok ne mogu u miru živjeti bez straha od neke izmišljotine koju su izmislili *Oni*, a koja služi da se meni i svim ostalim civilima utjera strah u kosti. O jedinstvenom anarhističkom pokretu ili ideji može se govoriti samo u sklopu prve polovice 20. stoljeća, do Španjolske revolucije. Nakon toga anarhistička se ideja disperzirala u više njih – razne feminističke, antirasističke, fašističke ili radničke grupe i organizacije koje se ne brinu o cjelokupnom čovječanstvu, već se bave svojim afinitetima.

Da bi se anarhizam ostvario kao što treba, čovjek bi trebao dostići određeno stanje svijesti, koje će ga natjerati da, kad se jednom nađe bez kontrole, ne čini zlo, za koje zna da neće biti kažnjen, već da radi za ukupan dobitak društva. Netko bi nas trebao naučiti tome da smo ljudi, da smo vrijedni i zaslužni i da nam ne treba nitko tko bi nama upravljao. To će biti teško, jer nama upravljaju još od špilja. S kojim se pravom netko postavlja iznad nekog drugog? Jači je? Bogatiji? Brže trči? Nisu to dovoljno dobri razlozi. ☒

ja se zovem
ANARHIJA

Trka za prazninom; propast simboličkne misli

Kultura nas je dovela do izdaje vlastitog drevnog duha i cjelovitosti, u sve gori svijet umjetnog, izolirajućeg, iscrpljujućeg otuđenja. Sto ne znači da i dalje ne postoje svakodnevna zadovoljstva, bez kojih bismo izgubili svoju ljudskost

John Zerzan

"Ako ne 'dođemo k svijesti' uskoro, zauvijek ćemo izgubiti šansu za stvaranje bilo kakve smislene alternative za pseudo-egzistenciju koja protječe cijelim životom u našoj postojećoj 'Civilizaciji slika'

David Howes

Možemo li reći da stvarno živimo? S obzirom da se čini kako sadržaj kulture smanjuje i nudi sve manje lijeka za nesretne živote, to nas navodi da pogledamo dublje u naša jala vremena i na mjesto same kulture u tome. Razlučeni Ted Sloan pita: "Što je problem s modernitetom? Zašto moderna društva imaju tako mnogo teškoća u proizvodnji odraslih sposobnih za intimnost, posao, uživanje i etički život? Zašto su znakovi uništena života tako rašireni?" Prema Davidu Morrisu "Kronična bol i depresija, često povezane, a povremeno i promatrane kao jedan poremećaj, tvore neizmjernu krizu u središtu postmodernog života." Imamo *cyberspace* i virtualnu stvarnost, trenutačnu računalnu komunikaciju u globalnom selu; pa, ipak, jesmo li se ikada osjećali tako osiromašeno i izolirano? Kao što je Freud predvidio da će obilje civilizacije značiti univerzalnu neurotičnu nesreću, protucivilizacijski ispadi sve su češći kao odgovor na psihičke jade koji nas okružuju. Tako simbolički život, bit civilizacije, sada dolazi na udar.

Život među simbolima
Čini se da proživljavamo pad u opisivanje, čije dubine i posljedice tek sada potpuno shvaćamo. U doslovnoj vrsti falsifikacije, simboli su prvo posredovali stvarnosti i onda je zamijenili. Danas živimo više među simbolima negoli unutar vlastita tijela ili direktno jedni s drugima.

Što je ovaj unutarnji sistem opisivanja prepleteniji, udaljeniji smo od stvarnosti koja nas okružuje. Druge veze, druge spoznajne perspektive sputane su, u najboljem slučaju, kao što su simbolična komunikacija i njezini nebrojeni načini opisivanja ostvarili otuđenje od stvarnosti i njezinu izdaju.

Kultura je nastala i procvala pomoću dominacije nad prirodom, njezin je rast mjera progresivne nadmoći koja se razvila sa sve većom podjelom rada. Malinowski je shvaćao simbolizam kao dušu civilizacije, uglavnom u formi jezika kao sredstva koordinacije akcije ili standardizirajuće tehnike, omogućavajući pravila za društveno, ritualno i indus-

trijsko ponašanje.

Pad iz jednostavnosti i punoće izravno proživljenih života, iz osjetilnog trenutka saznanja, ostavlja prazninu koja se simbolički nikad ne može premostiti. Ta je praznina oduvijek bila prekrivena slojevima civilizacijske utjehe, civilizirane zaobilaznice koja nikad ne obnavlja izgublenu cjelinu. U jednom smislu, simbolizirano je samo ono što je potisnuto, jer samo ono što je potisnuto treba simbolizaciju. Magnituda simbolizacije svjedoči o tome koliko je toga potisnuto, pokopano, ali još uvijek obnovljivo.

Nije stoga čudo da pitanje podrijetla simboličke misli, sam duh civilizacije, nastaje s nekom snagom. Zašto kultura uopće treba postojati, čini se da je prikladniji način toga pitanja. Osobito uzmemo li u obzir starost ljudske inteligencije kakva je danas, uglavnom prema tumačenju Thomasa Wynna koji pokazuje što je bilo potrebno da se proizvede kameno oruđe prije otprilike milijun godina. Postoji ogromna i očita praznina između uspostavljanja ljudskih sposobnosti i inicijacije simboličke kulture preko tisuća generacija koje su djelovale između tih dviju pojava.

Nestanak nježnosti

Kultura se pojavila relativno nedavno. Najstarija pećinska umjetnost, primjerice, stara je oko 30.000 godina, a poljoprivreda samo 10.000 godina. Element koji nedostaje u intervalu između vremena kada je kvocijent inteligencije omogućio simbolizaciju i njezine realizacije, bio je preokret u našem odnosu prema prirodi. Moguće je u ovom intervalu vidjeti, u određenom stupnju koji se ne može izmjeriti, odbijanje želje za vlašću nad prirodom. Moguće je da je tek kada se želja za vlašću pojavila, vjerojatno nesvjesno, na postupnom putu do podjele rada, započelo simboliziranje iskustava.

No, kako se često raspravlja, nasilje primitivnih zajednica – ljudske žrtve, kanibalizam, lov na ljude, ropstvo itd. – može se ukrotiti samo simboličkom kulturom. Jednostavan odgovor na ovaj stereotip o primitivnim zajednicama jest da organizirano nasilje nije dokinuto kulturom, već je zapravo njome započelo. William J. Perry proučavao je različite narode Novog svijeta i zapazio zapanjujući kontrast između poljoprivrednih i nedomesticiranih zajednica. Utvrdio je da su potonje "mnogo inferiornije u kulturi, no nedostaju im 'bivši' grozni običaji." Dok je praktički svako društvo koje je

usvojilo domesticiran odnos s prirodom, po cijeloj zemaljskoj kugli, postalo subjektom nasilnih postupaka, ne-poljoprivredna društva nisu poznavala organizirano nasilje. Antropolozi su dugo promatrali Indijance na sjeverozapadnoj obali kao izuzetak od ovoga praktičnog pravila. Premda uglavnom ribari, u određenom trenutku usvojili su ropstvo i stvorili vrlo hijerarhizirano društvo. No, i ovdje je bila prisutna domesticifikacija, u obliku pripitomljenih pasa i uzgoja duhana u malim količinama.

Svi podliježemo objektifikaciji i dopuštamo da nas tkivo kulture kontrolira i određuje nam kako da živimo, kao da je to prirodan razvoj. To je sve drugo negoli prirodan razvoj i moramo jasno razgraničiti što nam je kultura pružila, a što oduzela.

Simbolična kultura onemogućava ljudsku komunikaciju blokiranjem i drugim represivnim metodama osjetilne svijesti. Rastuća tehnološka egzistencija osuđuje nas na isključivanje većine onoga što bismo mogli iskusiti. Izjava Williama Blakea pada nam na pamet: "Kada bi vrata percepcije bila očišćena, čovjeku bi se sve činilo kao što jest, beskonačno. No čovjek se zatvorio sam u sebe i vidi sve oko sebe kroz uske pukotine svoje pećine."

Osjetilna iskustva ili radnje drugo su osjetilno područje kojeg se moramo odreći u korist simboličkih nadomjestaka. Osjet dodira zapravo je oslabljen u sintetičkoj, prezaposlenoj i udaljenoj egzistenciji. Imamo premalo vremena za naglašavanje taktilne stimulacije ili komunikacije, premda takvo uskraćivanje ima jasno negativne rezultate. Nijanse osjetljivosti i nježnosti nestaju, iako je dobro poznato da se mala djeca koju rijetko dodiruju, nose i miluju često razvijaju u ljude s emocionalnim problemima.

Freud, Marcuse i ostali shvaćali su civilizacijske zahtjeve za potiskivanjem ili represijom užitaka bliskosti osjeta da bi tako pojedinac mogao biti pretvoren u instrument rada. Društvena kontrola, pomoću mreža simboličkoga namjerno oslabljuju tijelo. Otuđen protu-svijet, usmjeren k još većem otuđenju sve većom podjelom rada, ponižava naše tjelesne osjete i temeljno odvraća pažnju od osnovnih ritmova života.

Jezik nije nužan

Konačna podjela duha i tijela, pripisana dekartovskim sedamnaestostoljetnim formulacijama, jest prava oznaka modernog društva. Ono što je nazivano velikom "kartezijanskom anksioznošću" zbog sablasti intelektualnog i moralnog kaosa, riješeno je u korist potiskivanja osjetilne i strastvene dimenzije ljudskog postojanja. Ponovno vidimo potrebu za domesticifikacijom ispod kulture, strah od nemogućnosti kontroliranja, koji sada ukazuje na osjećaje osvete. Zbog toga znanost i tehnologija imaju teorijsku dozvolu da idu naprijed bez ograničenja, a osjetilno znanje efikasno je iskorijenjeno u potrazi za istinom i razumijevanjem. Shvaćajući što je takva

nagodba proizvela, pojavljuje se duboko usađena reakcija protiv ogromnog simboličkog prostranstva koje nas vuče na dno i obuzima svaki naš dio. "Ako uskoro ne 'dođemo k svijesti'", kako procjenjuje David Howes, "zauvijek ćemo izgubiti šansu za stvaranje bilo kakve smislene alternative za pseudo-egzistenciju koja protječe cijelim životom u našoj postojećoj 'Civilizaciji slika'".

Kao što je Hegel negdje rekao, propitivati jezik znači propitivati postojanje. Vrlo je važno, međutim, oduprijeti se takvim pretjeranim izjavama i uvidjeti razliku, kao prvo, između kulturalne važnosti jezika i njemu svojstvenih ograničenja. Tvrditi da mi sami i svijet nismo ništa drugo doli jezične kreacije znači, drugim riječima, govoriti koliko simbolička kultura sve više raste i kontrolira. No, Hegelova tvrdnja ide mnogo dalje, i George Herbert Mead dokazuje kako je tvrdnja koja kaže da čovjek mora imati jezik da bi imao mozak hiperbolična i lažna. Jezik transformira značenje i komunikaciju, ali nije sinonim za te riječi. Studije pacijenata kojima nedostaje svaki aspekt govora i jezika pokazuju da intelekt ostaje snažan čak i u odsutnosti tih elemenata. Tvrdnja da jezik uvelike olakšava mišljenje jednako je upitna, budući da ju eksperimentima s djecom i odraslima nisu dokazali. Jezik jednostavno nije nužan uvjet za mišljenje.

Verbalna komunikacija dio je odmaka od društvene stvarnosti licem-u lice, i omogućava fizičku odvojenost. Riječ uvijek stoji između ljudi koji se žele međusobno povezati, olakšavajući smanjivanje onoga što se ne mora reći da bi bilo izrečeno. Stoga postaje razumno vjerovati da smo odbacili ne-jezično stanje. Možda takva intuicija stoji iza ocjene

ja se zovem
ANARHIJA

Georgea W. Morgana iz 1968. godine po kojoj "ništa, zapravo, nije više subjektom propadanja i sumnje u vlastiti razočaravajući svijet doli riječ."

Komunikacija izvan civilizacije uključuje sva osjetila, uvjet povezan s jednim od glavnih obilježja skupljača-lovaca: otvorenosti i dijeljenja. Pismenost nas je uvela u društvo podijeljenih i reduciranih osjeta, a mi takvo uskraćivanje osjeta shvaćamo kao normalno stanje, jednako kao što shvaćamo i pismenost.

Kultura i tehnologija postoje zbog jezika. Zauzvrat, mnogi su govor shvaćali kao sredstvo koordinacije rada, to jest kao esencijalni dio tehnike proizvodnje. Jezik je presudan za formiranje pravila rada, kao i za razmjenu koja ih prati, sa specijalizacijama i standardizacijama u novonastaloj ekonomiji, a koje odgovaraju onima u jeziku. Sada prevladava nov način razmišljanja, predvođen simbolizacijom, koji sebe pronalazi u kulturi i civilizaciji. Međusobna ovisnost jezika i tehnologije očita je barem utoliko koliko je očita ovisnost jezika i kulture, a rezultira sve većom nadmoći nad prirodnim svijetom i srodna je kontroli nad nekad autonomnim i osjetilnim pojedincem.

Umjetnost nastala iz nemira

Noam Chomsky, vodeći teoretičar jezika, počinio je tešku i reakcionarnu grešku portretira-

jući jezik kao "prirodni" aspekt "esencijalne ljudske prirode", urođen i nezavisan od kulture Njegova kartezijanska perspektiva vidi um kao apstraktni stroj koji je jednostavno nužan za ispoljavanje niza simbola i manipulaciju njima. Lieberman daje konciznu i fundamentalnu ispravku: "Ljudski jezik mogao se razviti samo u odnosu s cjelovitim stanjem ljudskog roda."

Prvobitni smisao riječi "definirati" na latinskom znači ograničiti ili završiti. Jezik čini se, često zatvara iskustvo a ne pomaže nam da budemo otvoreni iskustvima. Kada sanjamo, ono što se događa nije izraženo riječima, kao što i zaljubljeni međusobno komuniciraju bez verbalne simbolizacije. Što smo dobili razvojem jezika, a da je zaista obogatilo ljudski duh? Godine 1976. Von Glasersfeld pitao se "hoće li se, u neko buduće vrijeme, još uvijek činiti očitim da je jezik olakšao opstanak života na ovom planetu."

Numerički simbolizam također je vrlo važan za razvoj kulturnog svijeta. U mnogim primitivnim društvima vjerovalo se i još se uvijek vjeruje da je nesreća brojati živa bića, stav povezan s uobičajenom primitivnom predodžbom da imenovati osobu znači imati vlast nad njom. Brojenje je, kao i imenovanje, dio procesa domestikacije. Podjela rada vezana je s kvantitativnim, kao suprotnost onome što je cijelo u sebi, jedinstveno, nefragmentirano. Broj je također nužan za apstrakciju koja je karakteristična za razmjenu dobara i predstavlja preduvjet za uzlet znanosti i tehnologije. Potreba za mjerenjem uključuje deformiranu vrstu znanja koje želi kontrolirati objekt, a ne razumjeti ga.

Osjećaj da je "jedini način na koji možemo zaista shvatiti stvari pomoću umjetnosti" predstavlja uvriježeno mišljenje, koje naglašava našu ovisnost o simbolima i predstavljanju. "Činjenica da je prvobitno sva umjetnost bila sveta" (Eliade) to jest da pripada odvojenoj sferi, svjedoči o njezinu prvobitnom statusu i funkciji.

Umjetnost je jedan od najstarijih oblika ideološkoga i ritualnog izražavanja, razvijena zajedno s religijskim običajima koji su nastali da bi održali život zajednice koji se počeo fragmentirati. Bilo je to glavno sredstvo koje je omogućilo društvenu integraciju i ekonomsku diferencijaciju (Dickson), vjerojatno kodiranjem informacija za popisivanje članstva, statusa i položaja (Lumsden i Wilson). Prije toga vremena, u gornjem paleolitu, sredstva društvene kohezije bila su nepotrebna; podjela rada, odvojene uloge i teritorijalnost, čini se, nisu postojali. Kako su se počele pojavljivati tenzije i tjeskobe u društvenom životu, umjetnost i ostatak kulture nastali su zajedno s njima, kao odgovor na njihovu uznemirujuću prisutnost.

Umjetnost je, kao i religija, nastala iz prvobitnog osjećaja nemira, nesumnjivo suptilno, ali snažno ometajući svojom svježinom i prevladavajućom postupnošću. Godine 1900. Hirn je pisao o prvobitnom nezadovoljstvu koje je potaklo umjetničke potrage za "punijom i dubljom ekspresijom" kao "kompenzacijom za nove nedostatke života."

Kulturna rješenja, međutim, ne rješavaju dublje dislokacije čija kulturna "rješenja" su dijelom. Nasuprot tome, međusobno različiti tumači kao što su Henry Miller i Theodor Adorno zaključili su da nema potrebe za umjetnošću u neotudnom svijetu. Ono što umjetnost ne osobito uspješno, pokušava uhvatiti i izraziti ponovno će biti stvarnost, lažan protuotrov zaboravljene kulture.

Izdaja vlastitog duha

Često se kaže da je funkcija simbola prikazati strukture stvarnoga koje su nedostupne empirijskom promatranju. No, bliže je istini, u smislu procesa kulture i civilizacije, ipak rasprava Abnera Cohena o simbolizmu i ritualnom maskiranju koje mistificira i posvećuje mrske poslove i uloge pretvarajući ih na taj način u poželjne. Ili, kako je to rekao David Parkin prisilna priroda rituala otupljuje prirodnu autonomiju pojedinca stavljajući ih na raspolaganje autoritetu.

Religija je, kao i umjetnost, pridonijela zajedničkoj simboličkoj gramatici koja je potrebna novom društvenom poretku i njezinim pukotinama i tjeskobama. Riječ religija dolazi od latinskog *religare*, vezati ili sputati, i od grčkoga glagola koji označava posvećenost ritualima, vjernost pravilima. Integracija društva, potrebna po prvi put, očito je početak religije.

Ona je odgovor na nesigurnosti i napetosti, obećava odriješene i vrsnost pomoću simboličkog. Religija nema temelja za egzistenciju prije pogrešnog zavoja prema kulturi i civiliziranom. Američki filozof George Santayana kaže da je "drugi svijet za život ono što razumijevamo pod religijom."

Danas je moderno, ako ne i obavezno, smatrati da je kultura oduvijek postojala i da će postojati zauvijek. Premda je očito da je postojalo izuzetno dugo nesimboličko ljudsko razdoblje, možda stotinu puta duže od civilizacije, i da se kultura razvila na štetu prirode, svuda se čini da je simbolično – baš kao i otuđenje – vječno. Tako pitanja o podrijetlu i ciljevima postaju besmislena. Uhvaćeni smo u kulturnu logiku objektivizacije i objektivizirajuću logiku kulture, toliko da oni koji zagovaraju novi ritual i druge predstavljачke oblike kao put u ponovno začaranu egzistenciju, potpuno promašuju cilj. Ono što je izgubljeno već toliko dugo teško da može biti odgovor. Lévi-Strauss (1978.) misli na "vrstu mudrosti koju su (primitivni narodi) koristili i čije se reakcije, u modernom svijetu, promatraju kao pravo ludilo."

Ili ne-simboličko zdravlje koje je jednom postojalo, u svim svojim dimenzijama, ili, ludilo i smrt. Kultura nas je dovela do izdaje vlastitog drevnog duha i cjelovitosti, u sve gori svijet umjetnog, izolirajućeg, iscrpljujućeg otuđenja. Što ne znači da i dalje ne postoje svakodnevna zadovoljstva, bez kojih bismo izgubili svoju ljudskost. No kako je naš položaj sve gori, ponekad uvidamo koliko toga mora biti izbrisano za naše iskupljenje. ▣

S engleskoga prevela
Lovorka Kozole

Reciklirano imanje; zajednica u nastajanju

Udruga ZMAG, Projekt
"Reciklirano imanje",
Vukomeričke gorice

Matko Šišak

Reciklirano imanje je petogodišnji pilot projekt praktične edukacije pokrenut u ožujku 2000. godine. Osmislilo ga je desetak aktivista/ca zagrebačke zelene-anarhističke scene. Cilj je u tih pet godina stvoriti ogledno ekološko poljoprivredno gospodarstvo čije funkcioniranje podrazumijeva potpuni sklad prirode, životinja i ljudi. Svjesni neodrživosti squatiranih prostora u Hrvatskoj, a vođeni potrebom za kreiranjem zajedničkog prostora u prirodi, gdje bi se ljudi mogli nesputano izražavati, angažirali smo se i dobili na korištenje zemljište veličine 2050 čhv u Vukomeričkim goricama. Crpeći inspiraciju iz gomile realiziranih samodostatnih projekata u svijetu, odlučili

rih prozora i pet ambalaže, apartmane za posjetitelje od starih kombija...itd.

Vrt će uz autohtone sorte voća i povrća sadržavati kompostne hrpe i manje vodene površine (ptičja kupališta). Kišnica i vode koje će se slijevati kroz drenažne kanale u slivnike tretirat će se biorazgradivim sredstvima kako bi se kao nezagađene tehnološke vode vratile u prirodni tok. Imanje će se održavati organskom poljoprivredom i donacijama. Namjeravamo imati nekoliko proizvoda po kojima bi ta samoodrživa strana bila prepoznatljiva i koje bi distribuirali di-

Nastojat ćemo postići balans između rascijepljenih dimenzija, grada i sela. Zadovoljiti urbanu rulju kojoj je potrebna rehabilitacija i pružiti razne kulturne sadržaje zapuštenim seoskim sredinama. Ono anarhično u koncepciji ovog projekta upravo je želja za neovisnim, cjelovitim životom. Npr. kada tvoj životni prostor nije prikopčan na HEP-ov dalekovod i struju dobivaš od vjetra i sunca, prednost toga nije samo u nezagađivanju i ekonomskoj neovisnosti (što je već sasvim dosta) već i u slatkom osjećaju da si u savezništvu s prirodom uspio jedan kompletan sistem prikazati nepotrebnim.

Trajan uspjeh na putu ka samodostatnosti vidimo u alternativnom ekonomskom sustavu trampe. Dakle, bez novca. A da bi taj "sklop" zaživio u Hrvatskoj, pa barem na eksperimentalnoj razini, nužno je pokretanje sličnih projekata i programa, te prepoznavanje i povezivanje individua/ki koji su voljni ili već briju po tim načelima, a takvih je svakim danom sve više i više.

smo imanje stvoriti reciklažom odbačenih glomaznih predmeta koji prenamjenom ne bi opterećivali okoliš. Prve su skice imanja uključivale stare autobuse, kontejnere, tračnice, telefonske govornice i vešmašine da bi nakon što smo tako nešto odlučili sljedećim projektom pokloniti metropoli i odbacili takve nacрте (nazvavši ih nasiljem nad lokalnom ruralnom sredinom), smislili da centralni objekt bude jedna od autohtonih turopoljskih prenosivih kuća kojima prijeti uništenje. Samo po pitanju održivog graditeljstva koji implicira zdraviji život postoje gomile jeftinijih (dostupnijih) i prirodnijih (netoksičnih) materijala koji "žude" da se opet koriste. Tako izgradnju podruma planiramo izvesti rasprostranjenom tehnikom kombinacije auto guma i pijeska, staklenik/plastenik od sta-

rektno ljudima.

Reciklirano imanje osmišljeno je kao autonomna zona civilnog društva otvorena za pojedince/ke, udruge i inicijative koje povremeno trebaju fizički prostor za planiranja, sastanke, radionice ili piknike. Znači, mjesto gdje će korisnici moći dobiti i sami stvoriti razne sadržaje.

Želja nam je u svezi s provođenjem sustava edukacije naći srednji put teoriji i praksi, formalnom i neformalnom učenju, što je u čovjekovoj prirodi neodvojivo, s krajnjim ciljem uspostave komunikacije, prijenosom informacija i jasno, širenjem priče. Edukacije će se sastojati od konkretnih radionica/seminara kojima bi korisnici stekli primjenjive vještine preko teorija civilnog društva sve do osnaživanja pojedinaca/ki i rada na ustroju sljedećih samoodrživih projekata.

Da kompletne zajednice uspješno razmjenjuju hranu, znanja i vještine, u prilog govore brojke. U Velikoj Britaniji u takvim «aktivnostima lokalne zajednice» sudjeluje više od milijun i pol ljudi, u Brazilu je «okućeno» više od 200.000 obitelji okupiranjem zemljišta koja se nisu koristila, u Tajlandu više od pola milijuna seljaka sudjeluje u takvoj ekonomskoj i socijalnoj priči kroz razmjenu svojih proizvoda...i priča ide dalje. Dakle, ovaj i slični projekti rade na direktnom osnaživanju lokalne zajednice.

Mislim da bi Imanje svojim primjerom i sustavnim programom edukacija nužno moralo poslužiti kao fitilj za iniciranje sličnih projekata koji su realna i zdrava alternativa beskrupuloznom sustavu koji za sve nas kreira elitna šačica na vrhu piramide. ▣

što čitaš?

Razgovor: Mario Kovač, kazališni aktivist

Anarhija je moja estetika

Nikad nismo naplaćivali nastupe, jer smo odabrali non-profit rad, a gostovali smo svugdje gdje god su nas zvali, od kluba hardkoraša Barake u Kutini do Donjeg Miholjca

Milan Pavlinović

Već od kraja 1993., u pionirskim danima aktiviranja građanskoga neposluga, počinje tvoj angažman. Poznato je da su pokretači imali velikih problema s tadašnjom vlašću i javnošću. Kako je to tada izgledalo, kako se razvijala priča sa Schmrta teatrom, jesi li osobno imao problema, neugodnosti?

– Ja sam tada bio ful klinac kada sam ušao u to. Problema su imali voditelji Antiratne kampanje – Vesna Janković, Vesna Kesić. Za njih sam i tada čuo da su dobivali prijeteće telefonske pozive, upozoravajuće poruke, nazivali su ih jugonostalgičarima, Srbima, antihrvatima... Ja sam kao klinac radio onaj dio posla tipa lijepljenje plakata po ulicama i nisam toliko organizacijski sudjelovao, sve do 1995. Tada je nastao Schmrta teatar i onda sam se aktivirao, a kasnije, 1997., kada je počela priča oko *Attacka!*, bio sam skroz unutra. Počeli smo sa Zelenom akcijom, izvodili performanse za Dan planeta Zemlje. Da, tada je bilo dosta "čupavo". Na primjer, dođe ti tip u vojničkom odijelu unutra, urla, poruši stvari, prevrne stol... Tada su bili počeci priče oko "Unije 47", civilnog služenja vojnog roka. Pa onda čuješ: "kakvo civilno, neće služiti vojsku, kakvi su to ljudi, tko nije za vojsku nije ni za ženiđu". Doma nisam imao problema, imam totalno liberalne roditelje. Otac mi je bio hrvatski branitelj, ali mu je Antiratna kampanja bila O.K. i imao sam konstantnu podršku. Kada smo imali performans za petogodišnjicu Antiratne kampanje na Zrinjercu, otac je došao da nas eventualno fizički zaštiti, pa je dofurao i spomenicu i uniformu i sve ostalo. Policija je tada prekinula nastup, ne službeno, nego su isključili struju uz ispriku tipa "ugrožavamo javni red i mir, da smo prijavili predstavu, a ovo izlazi iz prostora paviljona." Bila je dosta mučna situacija, no vremenom smo potpuno oguglali i navikli.

Odredi za obranu događanja

Tuče su tada bile prilično česte, pogotovo na nekim gostovanjima. Ljudi koji su nas pozivali bili su slični nama, no uvijek dođe netko sa strane, vidi nastup i napravi sranje. Imao sam jako puno problema, čak se i nekoliko puta potukao, nakon gostovanja u Beogradu. Schmrta teatar je bila prva kazališna skupina i band koji je posjetio Beograd još 1998., par godina prije ovih novogodišnjih cajki. Gostovanje nije bilo samo naž koncert, već cijeli susret nazvan Škola mira, gdje sam vodio kazališnu radionicu. Kako je to kod nas bilo prilično medij-

ski pokriveno, desilo se da me sretnu dva tipa i pitaju "jesi li ti onaj što je bio u Beogradu?" – pa DUM! I mlati se, nema druge. Onda su počela ona događanja sa skinheadsima, koji su 1997. – 98. intenzivno ulijetali u *Attacka!*, i tuče su tada bile vrlo česte. Onda smo organizirali nekakve "odrede za obranu događanja", koji su na našim predstavama i u *Attacku!* bili svojevrsni zaštitari, što je bilo nužno.

Također, postoji i druga strana priče koja je uzburkala neke druge vode, od dnevnopolitičkih do kazališnoteorijskih. Naime, Schmrta teatar među prvim kazališnim grupama gostovao je i u Vukovaru.

– To je bio početak 1997., kada je Vukovar još bio zajedničko područje, to jest ničija zemlja. Nastupili smo u Srpskom kulturnom centru, koji je dana Hrvatski dom kulture, iako je ista zgrada. (Smijeh.) Nastupili smo zajedno s grupom *XXL* iz Beograda, družili se i to je tada bio jasan politički čin. Prošlo je nešto više od godinu dana nakon Oluje, još su bili nesređeni odnosi između država, a mi smo jasno pokazali: nas zanima što rade mladi ljudi u Srbiji, mi smo njihova potencijalna publika i suradnici i obratno. Osim toga, iako je bilo dogovoreno da prespavamo, nakon nastupa su nam organizatori rekli da bi bilo bolje da svi odemo jer je "dovoljna samo jedna budala, a bombe tu padaju i za manje stvari". Mnogo ljudi je i bojkotiralo nastup, jer je i Hrvate i Srbe u gradu smetalo što zajedno nastupaju srpska i hrvatska grupa.

Ne glumim malog boga

U javnosti si pretežno poznat s radom u Schmrta teatru, osnovalo si nekoliko kazališnih festivala, FAKI, TEST, K.R.A.D.U. Osim toga, jedan si od utemeljitelja klubova poput Močvare, *Attacka!*, Mame, pisao si za Frakciju, Arkzin, u najboljim danima Nomada. Za koje tvoje subkulturne aktivnosti se može

reći da su imale najviše anarhističkog duha i najdosljednije propagirale tu ideju? Na koji način je to utjecalo na tvoje teatarske projekte?

– Anarhistom se smatram u većem dijelu svoga rada, pa čak i u sadašnjem profesionalnom djelovanju u kazalištu. Način rada koji sam imao u Schmrta i sada s *Novom Grupom* samo je preslika na nečemu što je mainstream kazalište. I dalje u svome radu ne glumim malog boga, tekstove odabirem samostalno, ali nikada one na kojima inzistira kazališna kuća. Ako se slažemo oko mojih uvjeta, onda stvar funkcionira. U predstave pozivam ljude s nezavisne kazališne scene, Anicu Tomić, Maju Kovač, glazbu mi radi *Kukuriku street*. U ovoj sezoni gostovat će mi dvoje ljudi s nezavisne scene u profesionalnim predstavama, i tako nastojim u taj dio rada unijeti utjecaj off-off teatra. Također, ne radim

Kada smo imali performans za petogodišnjicu Antiratne kampanje na Zrinjercu, otac je došao da nas eventualno fizički zaštiti, pa je dofurao i spomenicu i uniformu i sve ostalo

Shakespearea, Moliérea, klasike dramske književnosti iz glavne struje dramskog teksta, već se trudim raditi autore poput Davida Ivesa, Žanine Mirčevske. Na primjer, ove sezone radim dva teksta Radovana Ivšića, jedan u HNK Rijeka, a drugo s *Novom Grupom*. Ono sve što si spomenuo, aktivizam preko mnogih udruga, je nešto što je dio mene, iz čega sam izišao, iz čega je izrasla moja kazališna estetika. Ako neki naši performansi svojim sadržajem i nisu bili društveno angažirani, a znali smo raditi čisto larpurlatistički, cijela je ideja oko *Schmrta* i sada *Nove Grupe* anarhistička. Nikad nismo naplaćivali nastupe, jer smo odabrali non-profit rad, a gostovali smo svugdje gdje god su nas zvali, od kluba hardkoraša Barake u Kutini do Donjeg Miholjca. Nikad nismo tražili novac od države, nismo bili registrirani, a ni sada s *Novom Grupom*. Od Sorosa nismo tražili ništa, iako smo gostovali na par festivala koje je financiralo Otvoreno društvo.

Prije nekoliko mjeseci Schmrta nakon petogodišnjeg djelovanja Prve (ne)kulturne petoljetke. Bili ste poznati po retro-konceptuali, reeksploataciji avangarde, pop-arta, apsurda, punka, javnih prosvjeda... Čini mi se da je taj otvoreni odmak od strukturalnih okvira izvedbe bio orga-

nizirani poziv na anarhiju.

– Sve je to bilo poput znanstvenog eksperimenta s kojeg ne znamo kakav će biti konačan rezultat. Znali smo koje smjese unosimo, kakvu glazbu, koje ljude, imali smo kostime i parole unaprijed pripremljene, ali je stvar bila u tome da je dramaturgija nastupa uvijek bila jako otvorena. Imali smo koncept od kojeg bismo krenuli, ali ga se nismo dosljedni držali, jer su reakcije publike odvodile izvedbu negdje drugdje. Nastupi su bili nalik na futuristički teatar, dadističke večeri, i glazba je bila vrlo bitan dio. Uvijek su bili štandovi na kojima bi se dijelila ili prodavala literatura, CD-i, ekološki ili feministički propagandni letci, flajeri za slična događanja... Da, u većini slučajeva bilo je nepredvidivo i to je bio dio nas.

Tri Marka i ekipa

Što se događa danas na domaćoj anarho-sceni, je li bolje ili lošije nego prije? Mnogo ljudi koji su je pokrenuli više nema, i izgleda da je svatko krenula drugim smjerom. Tko trenutčno vodi scenu, kakvi su sadašnji ciljevi? Došlo je do novosti u tvom kazališnom radu.

– Danas je stvar puno više isprofilirana. Prije smo bili gusta masa ljudi s različitim željama i idejama koja je bila u sličnom aktivističkom "diru". Tada je bilo puno jasnije jer smo imali jasnog neprijatelja, tadašnja vlast, čisti ultradesni režim. Nakon promjene vlasti, ne mogu reći da se neke stvari nisu promijenile. Na primjer, suradnja na području bivše Jugoslavije više nije toliki bauk, iako ima još glava kojima to smeta. Zašto smo raspustili Schmrta i pokrenuli *Novu Grupu*? U pitanju je edukacija, pokušaj da se širem krugu ljudi objasne dijelovi te aktivističke priče. Zagrebački anarhistički pokret (ZAP), u kojem su aktivni Nikolina Majdak, Dražen Šimleša, Marko Strpić, Marko Vuković, Marko Tokić, i još mnogo drugih pokrenuo je ono što je nedostajalo: objavljivanje anarhističke literature. Projekt pokriva klasike anarhističke teorije od Proudhona, Goldman, Malateste pa do Chomskog i suvremenih slobodarskih teoretičara. Što se tiče kazališta dio grupe preživio je taj FAKI val kada ih je bilo hrpa. I iz Schmrta je otišlo dosta ljudi, ili su "odrasli", ili ih je to prestalo zanimati. Skušili smo da se pretvaramo u karikaturu samih sebe, da se ponavljamo i transformirali smo se, osnovali grupu s puno manje članova. Sada je naglasak na novim performansima, ali način rada ostaje isti: nepostojanje hijerarhije ili redatelj. Uvijek je to bio timski rad, a u Schmrta samo se potpisivali kao Juraj Krušlin, koji je sada šestogodišnji sin jedne naše prijateljice. On je čak dobio nagradu za režiju na jednom SKAZ-u i mi smo mu uredno uručili diplomu, iako je tada imao tri ili četiri godine. Što se tiče kazališne edukacije na nezavisnim festivalima *Uštek*, *Humphrey Bogart*, FAKI počeli smo raditi besplatne radionice. Gomila grupa ima veliku želju i entuzijizam, a nema tehničko kazališno znanje koje smo mi stekli, bilo kao članovi radionice ZKM-a, Schmrta ili radeći na profesionalnoj sceni. U radionicama podučavamo osnovne glumačke tehnike, od fizičkih vježbi pa do vježbi imaginacije, za koje ni mi nismo stručnjaci, ali su to naša iskustva

ja se zovem
ANARHIJA

koja pokušavamo prenijeti.

Kakvo je trenutno stanje s domaćom nezavisnom kazališnom scenom nakon onoga prvog vala i eksplozije na FAKI-ju, kada se pojavila gomila grupa?

– Od veterana i pitomaca scene naravno da su neizostavni D.B.Indoš, *Daska*, Robert Franciszty, Vlasta Delimar... Danas je dosta jak i aktualan *Nezavisni teatar "Barake"* iz Kutine, od starijih je tu Slaven Tolj koji vodi u Lazaretima festival *Karantena*. Tu je *Le Cheval*, koji su bili korak radikalniji i od Schmrta premda su dosta neredovito nastupali i nisu dobili zasluženo priznanje. Iz sedamdesetih i dalje funkcionira *Inat* iz Pule, djelujući kroz festival *PUF*, pa *Pinklec* iz Čakovca, koji žestoko slijedi Artauda. Iz *Pinkleca* je izrasla i mlada grupa *Trn*, a bave se i izravnim ekološkim aktivizmom. Upravo smo ovu sezonu KUM-a, *Kazališta u Močvari*, što se održava svakog drugog utorka, posvetili takvom teatru. *Fractal Falus Teatar* iz Splita gostuje 17. listopada, na Halloween gostuje Robert Franciszty, 28. studenog *Nezavisni teatar Barake*.

Pomjerene krajnosti

U programskim objavama *Nove Grupe* kazivaš da je "za razliku od često sirovog i nedorađenog stila koji je njegovao Schmrta *Nova Grupa* zadala visoke umjetničke standarde i kriterije za svoj rad, to jest, nastavila je rad unutar polja izvedbenih umjetnosti sličnim sadržajima no različitom formom." Također, pomalo si se institucionalizirao, imaš dvije repertoarne predstave u *Gavelli* i *ITD-u*. Je li sve to nevjerojatno prvobitnih anarhističkih načela i odbacivanje kazališnih "poroda od tmine"?

– Moj prijašnji rad nešto je iza čega stojim, i on je oplemenio i stvorio moju sadašnju kazališnu estetiku, neovisno o tome radim li u profesionalnom ili neprofesionalnom kazalištu. Završio sam kazališnu akademiju i moja je životna profesija kazališni redatelj. Čini mi se da se, ako želim napredovati, moram oprobati u tom profesionalnom kazalištu, vidjeti što se događa s mojom estetikom kad je stavim u nekakve kazališne konvencije. Moji idoli su i Psicator i Mejehold, dakle političko kazalište. Ako pogledate te dvije predstave, to su moji prvi koraci u takvom kazalištu, još pomalo nespretni i ja sam toga svjestan. Jasno mi je da je to neka vrsta izdaje, ali radikalizam u ničemu, lijevi ili desni, ne vodi nigdje već samo u lošu krajnost. Korist ima moja kazališna estetika jer crpim znanje iz dva izvora. Čini mi se, također, da moja pozicija daje i kredibilitet nezavisnoj sceni i tako dobiva smisao i prema van i prema unutra. ☐

LIKOVNOST

Artertainment

Tirana Biennale, u organizaciji Giancarla Politia i Edia Muke, okuplja više od dvije stotine umjetnika iz pedesetak zemalja

Tirana Biennale, 15 rujna – 15 listopada 2001, Tirana, Albanija

Foto: Ivana Vučić

Iva R. Janković

U Tirani se od 15. rujna do 15. listopada održao prvi Biennale na kojemu je sudjelovalo više od 200 suvremenih umjetnika iz pedesetak zemalja. Organizirao ga je Giancarlo Politi, direktor jednoga od najpoznatijih časopisa za suvremenu umjetnost Flash Art, u suradnji s Edi Mukom, kustosom, predavačem i umjetnikom, koji je prije otprilike dvije godine dobio otkaz u Centru za suvremenu umjetnost Pyramide. On je u Tirani nesumnjivo napravio najviše što se moglo za promociju suvremene umjetnosti. No, zgradu u kojoj se nalazio Centar Pyramide, jednostavno su odlučili pretvoriti u neko tržišno profitabilnije mjesto, s obzirom da se suvremena umjetnost nikomu nije činila suviše neophodnom. Iako su na vijest o otpuštanju s radnog mjesta voditelja reagirali peticijom albanske ministarstvu kulture intelektualci iz cijeloga svijeta, djelatnost Centra je ugašena, a Muka je premješten u Nacionalnu galeriju.

Na pitanje zašto Biennale u Tirani, Politi je odgovorio da se nalazimo u razdoblju kada se umjetnost kreće prema razdoblju novog siromaštva. S vrlo malim novcima, tvrdi Politi, može se u potpunosti energiju i inteligenciju umjetnika, dodavši da je došlo vrijeme kada se umjetnost sa Zapada mora pomaknuti prema Istoku. Izložba je ostvarena s malim budžetom (30 000 američkih dolara) i tu je činjenicu Politi uzeo kao moto cijele manifestacije spretno odabравši temu 'Bijeg' kao najintranjantniju problematiku novoga milenija. Svi bježimo od nečeg - samih sebe, iz jedne zemlje u drugu, iz jedne religije u drugu... Bijeg je odraz tjeskobne situacije današnjice, zaključuje Politi. Zbog premalog budžeta, glavni je organizator obavijestio trideset kustosa, kojima se obratio za pomoć, da se pobrinu za putne troškove i prijevoz radova te napomenuo umjetnicima da ne upotrebljavaju nikakvu sofisticiranu tehniku. U posljednji su trenutak nabavljeni TV prijammnici za video radove, ali ne i video projektori, a umjetnici koji su željeli pokazati radove na računalu, morali su ih donijeti sa sobom.

Poriv za bijegom

Situacija 'bijega' osobito je evidentna kod albanskih umjetnika, upozorio je Edi Muka. Mnogi su zbog loših uvjeta napustili Albaniju, poput, primjerice, Anria Sale koji odlazi u Pariz, ili Sisleja Xhaife koji se odlučuje trajno nastaniti u New Yorku. Adrian Paci, umjetnik koji također živi i radi u inozemstvu, na Biennalu je izložio fotografije s portretima albanskih obitelji nastanjenim u Italiji. Za fotografiranje svake pojedine obitelji umjetnik je naslikao scenografiju s prikazima eksterijera ili interijera njihovih domova u Albaniji.

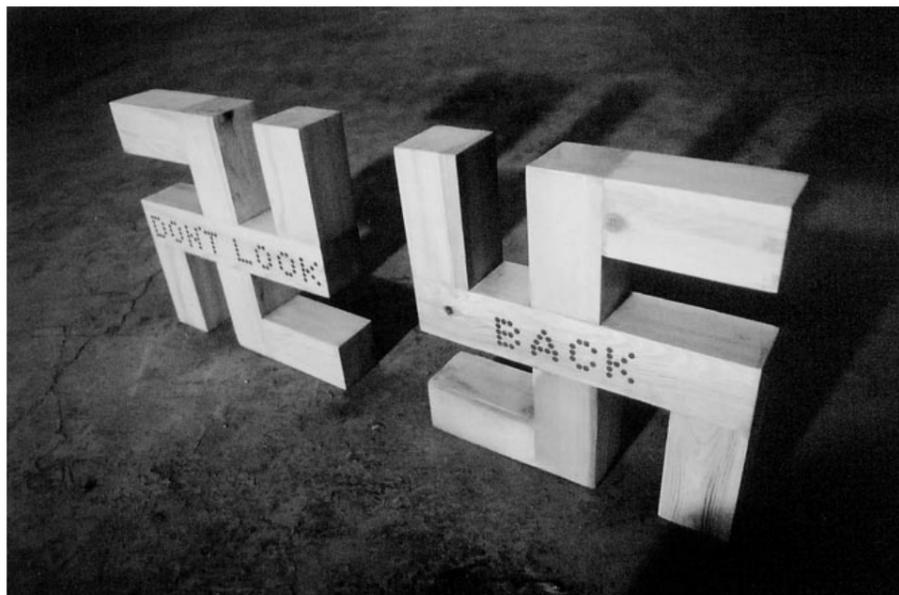
Porivi za bijegom postaju jasni već nakon prvoga površnog susreta s gradom. Šetnja ulicama predstavlja pravu avanturu jer su prenapučene rupama, vjetar nosi guste oblake prašine koja se u vrijeme kiša pretvara u blato. Male zanatske radnje, ispred kojih su vrlo često hrpe otpada, nalaze se uz sve veći broj, nerijetko vrlo os-

kudno opremljenih trgovina s inozemnom robom. Muka je postojeću situaciju protumačio kao izvrstan inspirativni *input* te je razlaganje uzroka i ciljeva ovog

dišnjeg venecijanskog Biennala. Bio je vrlo dobrohotno raspoložen prema onom što je vidio, naglašavajući da je jedna od prednosti upravo siromašni karakter izložbe u kojoj je izbjegnut glomazni birokratski aparat prisutan kod pripremanja velikih biennala. Komentirao je da bi umjesto naziva 'Bijeg' jednako dobro pristajao naziv 'Hrabrost', zbog pokušaja umjetničkih iskoraka iz

Prizor s ulice u Tirani

Rad kineskog umjetnika Yuan Shuna

Performance tajvanske umjetnice Hsia Fei

Biennala zaključio nadom da će se na taj način ponovno povratiti izgubljeni status suvremene umjetnosti u Tirani i uspjeti slomiti ne samo predrasude, koje prema novim oblicima umjetnosti vladaju u konzervativnim institucionalnim krugovima, nego potaknuti i zanimanje šire publike, a ponajviše, zaustaviti proces iseljavanja umjetnika u inozemstvo.

Izložba je otvorena svečanim govorom Edija Rame, gradonačelnika Tirane, koji je i sam kao umjetnik prije četiri godine predstavljao Albaniju na Biennalu u Veneciji. Na ne osobito posjećenom otvorenju mogla su se zapaziti neka slavna lica iz svijeta umjetnosti. Tiranu je posljetio Harald Szeeman, direktor ovogo-

jednog prostora neizvjesnosti u drugi, koji ne obećava ništa veću sigurnost.

Kritika i humor

Bilo je i u doslovnom smislu hrabrih radova. Kada je čuo za mali budžet kojim se organizira izložba, umjetnik iz Napulja Piero Golia odlučio je izbjeći 'žicanje' novaca i organizirati put tako što se ukrao u sportsku sandolinu i preplovio Jadransko more, s jedne strane obale na drugu, da bi svoje prijevozno sredstvo na kraju izložio kao umjetnički eksponat. Entuzijazma nije nedostajalo. No, manjim je dijelom potaknut turističkom znatiželjom, koliko željom da se bude dio showa kojeg potpisuje direktor *Flash Art*, utjecajni Giancarlo Politi. U tome nema ničeg neobičnog, s obzirom da časopis *Flash Art* i dalje igra važnu ulogu u kreiranju umjetničkog tržišta. Na Biennalu u Veneciji Szemanov alter ego u obliku dobrog anđela predstavljala performerica Tanja Ostojić, koja se čitavo vrijeme dok je novinarima davao intervju nije odvajala od njega. I Politi je imao svojeg pratitelja u liku umjetnika odjevenog u crno, s hitlerovskim brčićima i natpisom Politi na leđima.

Iako je organizacija bila klimava, a sredstva nevelika, izložba je obilovala zanimljivim radovima s referencama na postavljenu temu, među kojima su pojedini bili kritički, a ponekad i duhovito intonirani. Prizori iz ciklusa *Nudo novecento* 2001 izvedeni klasičnom slikarskom tehnikom ulja na platnu Gabriele di Matea podsjećaju na ilustracije iz *Feral Tribunea*. Protagonisti koji su odredili povijest 20 stoljeća svi su odreda prikazani goli. Poigravanje s ilustracijama moći karakteristično je i za nove radove Maurizia Cattelana,

s prikazom Hitlera koji kleči u crkvi, ili pak za Poljaka Piotra Uklanskog koji izlaze pronađene fotografije vojnih zapovjednika i političara diktatora.

Mnogi su radovi natopljeni ironičnim komentarima na psihološko, socijalno i kulturalno okruženje. Govore o modnoj mašineriji, pedofiliji, terorizmu, prisilnim emigracijama. U Nacionalnoj galeriji i Kineskom paviljonu, radovi vrlo često emanišu atmosferu neuroze, tuge, otuđenosti i frustracija, čak i onda kad su u njih ukomponirane 'lake note'. Tajvanska umjetnica Hsia-Fei Chang, koja živi u Parizu, iako ju je izabrao jedan od eminentnijih francuskih kustosa (Nicolas Bourriaud) nije uspjela od francuske vlade i drugih izvora u Parizu dobiti novac za put, pa ga je, uz puno odricanja, platila sama sebi. S dugom kovčavom plavom perikom samouvjereno je, unatoč upitnom sluhu, u improviziranom underground ambijentu izvela repertoar francuske šansonijerke Dalide.

Svakodnevnica i kič

U prvom performansu te večeri Sislej Xhaife, kojim je izložba otvorena, lokalni bend na terasi Nacionalne galerije oponašao je rane *Beatlese*. Kičerska poetika partyja jedan je od učestalih elemenata umjetničkog izraza Marijana Crtalića, koji je uz Ivanu Vučić predstavljao Hrvatsku na ovom biennalu. Iako je tipični reprezentant kraja devedesetih, u što se bilo moguće uvjeriti na ovoj izložbi, Marijan Crtalić kod nas još nije u potpunosti naišao na odgovarajuću recepciju. (O tome najbolje svjedoči činjenica da nije ušao u izbor Muzeja suvremene umjetnosti za devedesete). U radikalno autobiografskom, četvorosatnom video radu *Moj život* pratimo najintimnije prizore iz autorove svakodnevnice, od naturalističkih prizora iz WC-a do traženju oaza užitaka u pornografiji i vrtoglavim zabavama. Na printanim fotografijama sa scenama zabave iz raznih životnih razdoblja, od ranog djetinjstva do danas, nalaze se slova koja zajedno tvore riječ *Artertainment*. Govor u prvom licu kroz koji se bez eksplicitnog teoretiziranja provlači oštrica socijalne kritike nije bio zapažen samo među predstavnicima zemalja istočne Europe, nego i među afričkim, južnoameričkim, azijskim umjetnicima, čija se umjetnička inspiracija često fokusira oko teme dezorijentacije, stvarnim odlaskom u neku drugu sredinu/kulturu ili virtualnom pokušaju bijega iz vlastite. Takvi radovi, s temom intime i svakodnevnice umjetnika zapravo dobro ilustriraju poznatu tezu prema kojoj između osobnoga i političkog postoji znak jednakosti.

Atmosfera tjeskobe i nesklada bila je prisutna i u radovima umjetnika koji su usvojili jezik propagande i medija. Rad *Nina u Berlinu* Ivane Vučić, mlade i uspješne dizajnerice i fotografkinje, nastao je u doba nakon rata, kada mnogi mladi ljudi nezadovoljni socijalnom situacijom u drugoj polovici devedesetih odlaze u inozemstvo u potrazi za nekim normalnijim životnim standardima. Njezina prijateljica Nina, hrvatska gastarbajterica snimljena je u jednom berlinskom stanu. Na dnu fotografija su filmski titlovi koje autorica jednostavno preuzima iz jednoga ranog Fassbinderova filma ceste, u kojem likovi monotono i apatično izgovaraju rečenice ispunjene osjećajem besmisla, što na kraju u kombinaciji sa starcima iz *Muppetta* proizvodi duhovit učinak.

Meksikanac Inaki Bonillas izložio je video rad pod nazivom *Flash Art*. Vrlo jednostavno ga je opisati: iz mraka se svake minute pojavi svjetlo. Svako novo svjetlo praćeno je nazivom fotoaparata čija ga je bljeskalica proizvela.

Teoretičari koji se bave suvremenim procesom institucionalizacije i internacionalizacije suvremene umjetnosti primijetili da je sindrom nicanja biennala širom svijeta, osobito u ekonomski siromašnim krajevima, jedna od mogućnosti stvaranja hibridne situacije u kojoj nastaje raskorak između stvarnosti mjesta i moćnog mehanizma umjetničkog tržišta. On se u ovom slučaju zove *Flash Art*. □

Igra bez granica

Riječ je o jednom od rijetkih kontinentalnih pokušaja decentralizacije suvremene umjetnosti u adolescentnoj fazi kulturne scene Hrvatske

Granice 2001: SUSPENSE, Slavonski Brod, 17. rujna – 20. listopada 2001.

Silva Kalčić

Slavonskobrodske *Granice*, projekt koji supotpisuju Institut za suvremenu umjetnost Zagreb i Galerija umjetnina grada Slavenskog Broda, nudeći *periferiju kao alternativu* (prema Alexandru Malou) jedan je od rijetkih kontinentalnih pokušaja decentralizacije suvremene umjetnosti u adolescentnoj fazi kulturne scene Hrvatske. Naziv *Suspense* deriviran iz Hitchcockovih filmova *visoke napetosti*, odnosi se na stanje permanentne nestabilnosti grada, s "ratnodopskom" sekvencom kada se Korzo poput piste otvara prema miniranoj Savi, prirodnoj granici s drugom državom, a u Bosanskom Brodu ni danas noću ne gore svjetla uz obalu. Slavonski je Brod krajinjski grad pomiješanog orijentalnog i srednjoeuropskog identiteta, u koji se prije nekoliko godina slio ogroman broj izbjeglica. Događanja kroz tjedan *Granica* – video program, radionica dramske pedagogije u suradnji s Teatrom EXIT te okrugli stol na temu *Gastarbeit* – okrunjeni su izložbom na nekoliko adresa, umjetnika s *marginama Europe* (iz bivših tzv. istočnih zemalja).

U video programu prikazani su radovi Ivana Faktora, Lea Vukelića, Reference to difference i radovi studenata Vlade Zrnića na Umjetničkoj akademiji u Splitu. Prikazan je i *Bardo Thodol* Simona Bogojevića-Naratha, 'vodič kroz reinkarnaciju' populističkog *science-fiction* žanra. Zastupljeni su umjetnici koji koriste kompjutor u video-produkciji naročito na području 2D i 3D računalne animacije, infra-crveni video i ostale 'tehnološkijske proteze', modele, minijature i lutke, techno-glazbu i 'filmski', često originalni *soundtrack*.

Energija iščekivanja

Background obilaska Tvrđave na dan otvorenja, bio je zvuk automobilskih trubljii sa ciganske svadbe. Tvrđava, kompleks zgrada od uske opeke upisanih u četverokut te livada poplavljenih u nedavnoj elementarnoj nepogodi, točnije Barutana Tvrđave – scenografija je za biciklistički performans Ivana Šeremeta. Lingvistički *land art* Vlade Marteka slova su načinjena od zrcala, koja navode materijalne činjenice Tvrđave (zemlja-cigla-tvrđava). Zrcalna slika pejzaža postaje njegovim integralnim dijelom, no postava slova-zrcala nije po mjeri čovjeka, previsoko su da bi bilježila njegov odraz. Zvučna *suspens* instalacija Borisa Šinceka skida prašinu s teme rata, rekonstrukcijom priče iz crne kronike od prije nekoliko mjeseci o eksploziji kontejnera u kojemu je skladišteno oružje u Osijeku. Slovački umjetnik Roman Ondak u izlozima javnih interijera poput slastičarnica (dijelom Hrvatske masovno preimenovanih u 'slastičarne') i trgovina s cipelama, izlaže ukupno 12 narančastih čekića iz javnih gradskih autobusa, namijenjenih razbijanju prozora iznutra u slučaju opasnosti. Čekići, iako benigno statični elementi, obješeni poput ukrasa, emitiraju nevidljivu energiju iščekivanja – nešto bi se, dakle, moglo dogoditi. Leo Vukelić nakon zanimljivog projekta pisoara za pse koji se naplaćuje, intervenira na pa-

noramskom teleskopu, u koji je ugrao vedutsku sliku s brodom, rebus imena grada, potpisujući svoj rad virtualnim logotipom *Romeo view company*.

umjetnik izrezao na ploške i ispržio tvoreći igrokaz o emocijama neuzvraćene ljubavi, ili, gore, zavisti koja *izjeda srce*.

Konvertibilna marka i hrvatske kune

Vernakularan *site-specific* projekt sarajevske umjetnice Alme Suljević, transponiran je sa *Save na pijacu* u Bosanskom Brodu, te potom *tržnicu* u Slavenskom

seekers teže za potpunom integracijom u novoj sredini. *Gastarbeit* je oblik egzistencije uvjetovan granicama, ali i način kako da se one zaobiđu. Kao zemlja s dugom tradicijom emigracije imamo mnogo umjetnika koji žive u inozemstvu, iskorištavajući prednosti dvostrukoga mirovinskog fonda i socijalnog osiguranja, zaključak je Okruglog stola. Žali ih se i zavidi im se, bogate zapadne zemlje omogućuju im bolju egzistenciju nego što je imaju oni koji su ostali. Ana Peraica e-mailom je, s pozicije apartrida, komentirala problematiku *gastarbeit*a, smatrajući kako su umjetnici koji su "vani" s jedne strane zaboravljeni, dok s druge strane matična država iskorištava njihove veze i kontakte, kao i njihov rad koji nosi hrvatski *copy-right*. Peraica definira *kulturni gastarbeit* kao potragu za slobodom misli i izražavanja devedesetih, spominjući termin bugarskog umjetnika Luchezara Boyadjijeva *gastARTbeit* za umjetnike koji su "vani". Michael Koleček iz pograničnoga češkoga grada Ústí nad Labem, grada "bez memorije" iz koga su 1945. iseljeni Nijemci i useljeni jednako nesretni Česi, smatra kako je upravo češka scena ekstremno zatvorena prema Zapadu, iako s najvećim brojem stranaca koji čine značajnu internacionalnu scenu u Pragu. Ot-

Gastarbeit je oblik egzistencije uvjetovan granicama, ali i način kako da se one zaobiđu

Leo Vukelić

U Galeriji Balen izlažu Madari Varnai Gyula i Beöthy Balázs, koji je reagirao promptno poput dnevnih novina te sagrađio nove *Twin Towers* naglašeno krhke konstrukcije, rabeći *objets trouvés*, pa tako i boce mineralne vode, hrvatskog proizvoda. Iva-Matija Bitanga u prostor nedavne ruševine Atrija, prostora koji je izgubio svoju namjenu, postavlja zvučnu instalaciju, šum koji označava kraj programa. Urbani mobilijarij Tadeja Pogačara, 'direktora' P.A.R.A.S.I.T.E. Muzeja, ironični je komentar na bolju budućnost obećanu masama, propagiranu 'podobnom' umjetnošću. Stefan Haus, istarski umjetnik koji radi u Splitu, izrezao je kolumnu iz reda vožnje Hrvatskih željeznica, ostavivši samo odlazak vlakova s kolodvora Slavenski Brod. Na taj način umjetnik je materijalizirao osjećaj predestinirane nepomičnosti i povezanosti uspjeha s odlaskom, tipičan za manje sredine u Hrvatskoj.

Za potrebe rada Tome Savić-Gecana posjetitelji su zamoljeni da ostave svoje ime i telefonski broj, a nastavak se napeto iščekuje. Videorad *Skok* Renate Poljak kroz dilemu kupačice skočiti ili ne izruguje dekorativnost suvremene žene opterećene zahtjevima za *pin-up-girl* izgledom. Predstavljeni su i humorni-humanoidni *grafitti* piktogrami Krištofa Kintere, "preklopljena" video projekcija Ivana Faktora, kao i narativni fotografski poliptih Zdene Kolečkové o zatvorenim krugovima uvijek istih kućanskih poslova. Video Slavena Tolja u dva kadra prikazuje neobičan krumpir u obliku srca koji je

Tadej Pogačar

Vlado Martek

Brodu, s reminiscencijama na sarajevski Markale Market. Umjetnica je razminirala određenu površinu obje obale Save te je hrvatsko tlo, ili doslovno zemlju, nudila na prodaju u Bosanskom Brodu, i obrnuto. Za konvertibilnu marku, ili deset puta veću vrijednost u hrvatskim kunama (toliko su u nas, navodno, veće cijene i plaće, tko ih ima), kupnjom vrećice zemlje postali ste ponosni vlasnik deset kvadratnih metara minskog polja. Deminiranjem, koje ste zapravo platili, gubite vlasništvo nad terenom, što je potvrđeno ugovorom na dva službena pisma dvaju gradova. Radio Brod benevolentno izvještava s tržnice kako jedna žena prodaje ukrasnu zemlju za cvijeće.

Lady Godiva, performans Vlaste Delimar, dogodio se u subotnje podne, kada je najveća koncentracija građana na Korzu. Performans o racionalnosti ženske energije i tjelesnoj mudrosti koja sprječava katastrofu inscenacija je legende o gospođi koja je gola na konju projahala kroz grad, demonstrirajući protiv pritiskajućih poreza, želeći pritom utjecati i na poljuljano duhovno ustrojstvo svojih sugrađana. Interakcija umjetnice sa zatečenim ljudima rezultirala je energijom koja se ne može prevesti u drugi medij. Reakcije Brođana bile su različite, od iskaza razumijevanja suvremenoga umjetničkog postupka, do zabrinutosti kako, zbog besparice i silnih briga, čovjek više ni ne reagira na pojavu razodjevene žene.

Egzistencija uvjetovana granicama

Sudionici Okruglog stola bavili su se temom *gastarbeit*a na dvije razine, unutar (na relaciji provincijska, periferna, granična sredina – centar) i izvan državnih granica. Maja i Reuben Fowkes, kustosi koji rade u Budimpešti, smatraju da za razliku od *gastarbeit*era koji su jednom nogom uvijek na rodnom tlu, *asylum*

Naziv projekta *Suspens* deriviran je iz Hitchcockovih filmova visoke napetosti, i odnosi se na stanje permanentne nestabilnosti grada

vara se tema, ne samo Zapada zatvorenog za Češku, već i Češke zatvorene za Zapad. Međutim, umjetnici ne moraju emigrirati radi novca jer češke su galerije prisutne na međunarodnom tržištu umjetnina, a multinacionalne kompanije redovito kupuju radove lokalnih umjetnika.

Vlado Martek govorio je o položaju umjetnika koji je ostao, opisujući rad umjetnika na Zapadu kao robovski rad na normu, istodobno se proglašivši *gastarbeit*erom na mikrorazini, koji radi kao činovnik (bibliotekar) prijepodne, a kao umjetnik poslijepodne. Branko Franceschi ukazao je na dualno ponašanje umjetnika koji "vani" često pristaju raditi bilo koji posao, ne bi li mogli realizirati svoje umjetničke projekte, dok na takvo što nitko ne bi pristao 'kod kuće'. Ivan Mesek, predsjednik varaždinskog HDLU-a, smatra kako je nekadašnji razlog za emigraciju bio dolazanje do informacija, boravak 'na izvoru', no novi mediji zadovoljavaju tu potrebu bez potrebe za odlaskom, tako da emigracija postaje stvar prestiža i popunjavanja životopisa, prisposobivog skupocjenim automobilima ekonomskih *gastarbeit*era. Različita mišljenja ukazuju na činjenicu da se intelektualne i fizičke granice djelovanja neprestano iznova ispisuju, ne određujući se prema međudržavnim sporazumima već u isprepletenosti s kulturnim procesima koji poziciju 'gastarbeitera' utemeljuju u prostorima mentalnog. ■

LIKOVNOST

kvalitete) zahvaljujući i suradnji s Multimedijskim institutom mi2, koja traje od samog početka djelovanja instituta.

festaciju, edukativnost. Na izložbi, čiji kustos je uz Marcella Marsa bio Drako Fritz, predstavljeni su radovi kompjutorske umjetnosti šezdesetih godina, razdob-

Crnac iz predgrađa

Izložba se sastoji od šest radova, koji su nastajali od 1997. godine naovamo. Svi radovi su interaktivni, a nekoliko ih se temelji na kreativnoj *re:upotrebi* softvera ili hardvera kompjutorskih igrica. *Gameboy Pocketnoise* izradio je austrijski umjetnik Christoph Kummerer upotrijebivši popularnu igračku *Nintendo Gameboy* i intervenirajući na njegovu hardveru. Ta igračka Christophovom intervencijom postaje digitalni glazbeni instrument.

Audioradovi su također *Delire*, rad Juliana Olivera pomoću kojeg posjetitelji, krećući se jednostavnim shematiziranim geometrijskim prostorom aktiviraju zvuk, stvarajući vlastitu glazbu te poetični *Audiorom*, u kojem postoji više od deset verzija stvaranja zvukova pokretanjem elemenata raznih slika.

Uz audioradove izloženi su i dva rada skupine Mongrel, koji pokazuju jak socijalni angažman. Izmjenom softvera *Photoshopa*, pomoću raznih naredbi posjetitelj može intervenirati na rasi, socijalnom statusu ili obrazovanju čovjeka s fotografije koju obrađuje. U izloženoj kompjutorskoj igri posjetitelj postaje crnac iz predgrađa i bori se protiv raznih opasnosti koje mu se nameću: droge, dilera, policajaca...

Rad *Web Stalker* grupe I/O/D iz Velike Britanije potpuno je drukčije prirode. On predstavlja pretraživač koji posjetitelju omogućuje da odlaskom na određenu web-stranicu dobije vizualno predočene njezine strukture. Ovaj rad nije toliko zabavan kao ostali, međutim vrlo je funkcionalan te nakon 1997. nastaju puno razvijenije verzije.

Uz izložbu u Multimedijskom institutu Mama održana je diskusija o temama izložbe pod nazivom *re:think* te *re:do*, laboratorij koji potiče izravne odgovore tehnologiji kroz seriju radionica o streaming medijima, skriptingu i Mongrelu Linker softveru, zaokruživši na taj način ovu manifestaciju u cjelinu. ☒

Pet softvera i jedan hardver

Druga godišnja izložba Mame pod nazivom *re:con* izlaže radove koji reflektiraju promjene u kompjutorskoj kulturi

<re:con>, 26. rujna – 1. listopada 2001., Galerija proširenih medija, Zagreb

Olga Majcen

Galerija proširenih medija, osnovana prije dvadeset godina, prije prelaska u prostor unutarnjeg prstena popularne džamije, nosila je ime Prostor proširenih medija. To je ime referiralo na vrstu umjetnosti koja se tamo izlagala, umjetnosti koja se nije služila samo slikarskim, kiparskim ili grafičkim tehnikama, već upravo onim medijima koje ostale galerije u to doba nisu izlagale. U tom smislu prostor ove galerije postao je platforma za stvaranje suvremene scene u Hrvatskoj kakvu mi danas poznajemo.

Budući da danas 'proširene medije' iz razdoblja osnivanja PM-a izlažu sve galerije koje se bave suvremenim stvaralaštvom, Galerija proširenih medija dobila je ravnopravne suparnike. Ono što je i dalje razlikuje od ostalih prostora jest specifičnost same arhitekture te svojevrsna dosljednost koncepcije. Taj prostor može zadržati svoje ime s punim pravom (a ne isključivo kao trademark dugogodišnje

Umreženi svijet

U Galeriji proširenih medija upravo je održana druga godišnja izložba Mame pod nazivom *re:con*. Prva godišnja izložba Multimedijskog instituta mi2 pod nazivom *I am Still Alive* popratila je samo otvaranje Mame – kluba net kulture, a karakterizirala ju je, kao i ovogodišnju mani-

lja novih tendencija, čijim je završetkom 1973. zamrla kulturno-umjetnička osviještenost vezana uz nove tehnologije.

Duhovit naziv te manifestacije odnosio se na djelo On Kawara, umjetnika koji je u vrijeme kojim se izložba bavila kulturnim institucijama i galerijama, pa tako i Radoslavu Putaru, telefaksom slao poruke da je još uvijek živ. Multimedijski institut je upotrebom tog naziva sažeto i metaforički izrazio svoju koncepciju, koja se nadovezala na jedan od najjačih trenutaka nacionalne umjetnosti 20. stoljeća, u kojem je hrvatska suvremenost bila u potpunosti integrirana u svjetsku. Tim nazivom, osim što je pokazano postojanje kontinuiteta, predočena je i jasna vizija Multimedijskog instituta: postići stanje kolektivne osviještenosti o činjenicama koje u današnjem specifičnom trenutku kreiraju ljudsku stvarnost te potaknuti na sudjelovanje u stvaralačkom smislu, u tehnološki napredovalom svijetu.

Međutim, ipak je razdoblje između 1973. i 2000. vrlo dugo razdoblje u kojem su te ideje pratili samo individualci. Nedostatak sustavnog praćenja umjetničkih događaja u umreženom svijetu kustos i ovogodišnje izložbe, Marcell Mars i umjetnička skupina *radioqualia*, nastojali su 'pokrpati' pokazujući ne najrecentnije umjetničke intervencije na softveru ili hardveru koje su mogli vidjeti posjetitelji festivala kao što je *Ars Electronica* u Linzu, već upravo radove koji su *reflektirali* promjene u kompjutorskoj kulturi.

RAZGOVOR

umjetnici računala sve više počeli koristiti kako bi izveli softver, oruđa, mehanizme, tj. sredstva koja korisnik upotreb-

lijeđe i to je modificirana verzija softvera *Adobe Photoshop*. Modificirana je u tom smislu da reflektira pitanje rase i kulturo-

niste izabrali recentnije radove?

– Htjeli smo pokazati koji su događaji bili važni u posljednjih pet godina umjetničko-tehnološke prakse. Bili smo sasvim svjesni činjenice da u Zagrebu nije bilo mnogo izložbi umjetnosti novih medija u posljednjih par godina, i htjeli smo na neki način stvoriti malu, ali fokusiranu retrospektivu umjetničkih djela koji su naznačili neke značajne ideje i važne načine razmišljanja. Primjerice, tu je *Web Stalker*, projekt skupine I/O/D prvi put napravljen 1997. Tada je bio revolucionaran u Internet umjetnosti jer je do tada Internet umjetnost bila prezentirana *browserima* velikih komercijalnih tvrtki, kao što su *Internet Explorer* ili *Netscape Navigator*. Ovaj rad bio je sam *browser* i oponašao je tehnologiju velikih tvrtki. Nakon njega nastaje cijeli val umjetnika koji izrađuju *browser*.

Slično je i s *audioromom* koji je također prilično star, nastao je 1997. ili 1998. To je jedan od ranijih projekata gdje umjetnik kreira uvjete za interaktivnu muziku. Taj rad koristi sučelje ekrana kao interaktivno sredstvo i poziva korisnika da stvara vlastite zvukove. Kao i prethodno spomenuti rad, i ovaj je projekt izazvao mnogo imitacija. Izlaganjem ovih projekata

htjeli smo na jednom mjestu pokazati radove koji su originalni katalizatori za čitave serije radova sličnog tipa, te istaknuti neke osnovne ideje važne posljednjih pet godina. Zato smo zauzeli pomalo povijesnu perspektivu koja ne teži pokazati najnovije i trenutno najzanimljivije radove iz kompjutorskog svijeta. Mislim da izložba koja pokazuje samo najsvremenije radove ne bi nužno imala smisla u sredini u kojoj umjetnička publika uglavnom ne poznaje kontekst potreban za iščitavanje i kritiku tih radova. Ako ne postoji barem neka ideja o tome da umjetnici danas rade web-pretraživače, nema smisla raditi izložbu isključivo umjetničkih web-pretraživača. Ako niste vidjeli barem jedan primjer interaktivnoga glazbenog ambijenta, neće nužno imati smisla raditi čitavu izložbu interaktivne glazbe. Ono što smo zaista htjeli napraviti jest pokazati mnogo manjih različitih pristupa koji su bili evidenti u umjetnosti novih medija, a nadamo se da ćemo na tome moći graditi i razmatrati nove napretke tih stvari u budućnosti. Mislim da je bilo potrebno pokazati od kuda su neke stvari potekle da bi se poslije moglo pokazati kamo će neke stvari otići, ili gdje su sada. ☒

Honor Harger, osnivačica umjetničke skupine *radioqualia* i kustosica izložbe *re:con*

Umjetnički web-pretraživači

Naglasak je bio na onim umjetničkim projektima u kojima umjetnici više ne stvaraju samo sadržaje već same mehanizme kreativnosti

Olga Majcen / Sunčica Ostoić

Možete ukratko predstaviti koncepciju ove izložbe?

– Izložba se zove *re:con*, a bavi se načinom na koji se mijenja kompjutorska kultura, umjetnost i tehnologija i onime što se s kompjutorskom tehnologijom može izvesti 'sada' u nekom kreativnom kulturološkom kontekstu. Ono što smo htjeli naglasiti nije samo kako su umjetnici izveli sadržaj ili umjetničke projekte koristeći računala, već činjenicu da su

ljava interaktivno sudjelujući, što je neophodno da bi takav projekt ostvario cjelinu. Takav projekt ne ostvaruje svoj smisao ako korisnik ne sudjeluje u njemu. On je stoga više izraz kreativnosti nego zaokruženi 'umjetnički' projekt.

Također smo htjeli naglasiti način na koji umjetnici reagiraju na kulturu kompjutorskih igrica, kako se mogu modificirati, kako se njima može manipulirati, na koji način se mogu mijenjati da bi postale umjetnički projekt. Postoji jako mnogo načina za to, međutim naglasak je bio na onim umjetničkim projektima u kojima umjetnici više ne stvaraju samo sadržaje već stvaraju mehanizme kreativnosti same.

Možete nam objasniti, na temelju radova s izložbe, na koji način su umjetnici stvarali mehanizme kreativnosti?

– Jedan od Mongreluovih projekata zove se *Nacionalno nas-*

loškog identiteta, pa umjesto da korisnik manipulira svjetlošću i kontrastima slike koju obrađuje u *Photoshopu*, može manipulirati količinom azijskog ili europskog naslijeđa, ili time koliko je ljudski lik koji korisnik obrađuje pripadnik crne rase. A to je zapravo izmjena u softveru, a ne u sadržaju – na način na koji razmišljamo o sadržaju.

Drugi primjer za to rad je koji je više povezan s kompjutorskim igrama, a napravio ga je Christoph Kummerer. On koristi *Nintendo Gameboy* kao glazbeni instrument. Korisnik, igrajući se na *Gameboyu*, svira i na taj način projekt postiže cjelovitost. Ono što ti projekti pokazuju je da umjetnici mogu stvarati sredstva, a ne samo sadržaj pomoću sredstava koja su napravile velike tvrtke.

Na izložbi su prisutni radovi koji su napravljeni uglavnom prije četiri ili tri godine. Zašto

www.zarez.hr

Oprašivanje i zaprašivanje

Danijel Dragojević

Bosquet

Bilo je teško očekivati da od udaraca koji su padali sa svih strana, i od kojih se bilo nemoguće braniti, počnu pjevati ptice. Ali bilo je takvih godina, bilo je takvih dana i jutara. Koliko nježnosti, Bože moj! Podigneš pogled, digneš granu, napraviš korak, zaželiš, i evo ih, jedne po jedne i u skupinama, pjevaju, lete, lete i pjevaju, ima ih i nema. Nije se moglo znati gdje su, odakle će i kako. Budući su jednom, ne tako davno, doletjele niotkuda, sada su gore i dolje, tamo i ovdje, vidljive, nevidljive, glasne, u tebi i izvan. Bojažljiv usred šumarka, ti bi zastao, obradovao se i stavljaio let i pjev u nejasni mrak što si ga sobom donio. Mračne, mračne, tamni zračne, slijepa posudo. I za čas, kao u priči, udaljio bi se od zla udaraca, bijesa, osvete: kao da si usnuo, odmorio se i probudio na čistini s nebom. Jednom kada budeš mogao, kada odrasteš i budeš znao pisati velika i mala slova, napisat ćeš, mislio si tada, malo pismo, svega nekoliko riječi, možda njoj, njemu, a možda njima, i svima daleko. Reći ćeš, žao mi je što sam ih uznemirio, što sam ih plašio, što sam ih zaposlio da i neznajući tjeraju moj rani mrak. Ali natkriljujući krivnju, natkriljujući mrak, natkriljujući sve što je nedostajalo, podržavan disanjem govorit ćeš prije svega o pjevu, toj lakoj hrani, žuboru zelenog koji odbacuje teret i prekriva sve što može: strah, vrlinu, jasnoću, beskrajnost neba i osamljeničku ljubav. ▣

Činjenično

Aktivirala su se dna. Ona velika, ona mala. Ona oceanska i ona dobro poznatih posuda. Ona na koja nikada nismo mislili i ona koja su nam uvijek bila pri ruci. Sva dna. Nadiru sa svih strana oko nas, u nama, iz nas. Dolaze, odlaze, stoje, ne miču se. Koriste svoja itakodalje. Više se ne pada, ne može niže. Neće valjda vrijeme, život, svijet biti samo dno? Hoće! Svijet koji se može turnuti ispod vrata kao da ga je na cesti pregazio valjak. Došli su, dolaze dna. Veliko dno spavanja i sna, ono dno koje se uvuklo u svako dno, dno dna na dnu s dnom. O, dno! Netko je nekome dno, svatko je svakome dno, ni sretno ni nesretno. Kako vaše dno? A mi: Otišlo je spustiti sve što je iznad, sa strane, bilo što, bilo gdje, bilo kakvu protegu. Otišlo je u rječnike položiti se svakoj riječi. Magija iza pada. Nema više prije, neće se vratiti poslije, tamo je već dno, glazba jedinoga tona. Može li se reći dno Boga, dno neba? Može i mora. Kao što treba reći dno glasa, dno tijela, dno zemlje, dno knjige, dno slike, dno stvari, dno životinje, dno ludila, dno kiše, dno pamćenja, dno ulice, dno želje, dno siromaštva, dno odlaska, dno vatre, dno psovke, dno bilo čega, dno svačega, dno ničega, dno, apsolutni tlocrt. ▣

Susjedi

Jako sam protiv životinjica (kukaca) koje dolaze na papir i jedu ga. Čim ih vidim hvatam drugi papir ili krpu, i nemam nimalo milosti. Prema kukcima koji se nalaze u kući (muhe, pauci) ili onima koji ulaze kroz prozore mnogo sam trpeljiviji. Puštam ih i nastojim im ne ometati položaj i kretanje. Nije to valja zato što se ti papirojedi i ja bavimo istim stvarima, knjigama? One grizu papir, i ja također. Svatko na svoj način skida po jedan sloj.

Kada mirnije razmislim znam da nemam razloga uzbuđivati se. Bilo koja knjiga, i ona meni najdraža, i najstarija, moći će i meni i njima poslužiti do kraja. Zašto bih ja na neku knjigu imao više prava od njih kada je njihova korist od nje poštenija i očitija? Oni od knjiga žive, pretvaraju ih u svoje kretanje, rast i razmnažanje, dok ih ja dotičem vrlo površno. Da ja sa svojim glagolima za knjigu mogu biti zainteresiran kao što su oni sa svojim, bio bih pravi čitatelj, mogao bih na papiru vidjeti čudesne stvari. Zbog te zainteresiranosti za istu stvar, mi bi se, bez sumnje, morali dogovoriti, morao bih postati tolerantniji. Ali kako popustiti kada vidim da su krenule na Rimbauda? Čak kada se i sjetim budizma, u meni se javi neko najniže, opasno biće, koje ih ako mu pokušaju pobjeći traži. Zaboravim tada da, onako jadne i nikakve, ne mogu A. B. Šimiću ili Rimbaudu ništa; ne dopiru one daleko, a njihove su riječi, bar djelomično, na priliku zvijezde i duše. Neka pasu koliko žele, svjetlost je nedodirljiva. To, međutim, kada ih vidim zaboravim.

Tko je ovim životinjicama bio blizu nije mogao ne vidjeti da su one na poseban način povezane s mislima vlasnika knjiga, njegovim sklonostima, a i s nekim općim ukusom vremena. One "čitaju" ono što i ja, što i mi. Dolaze na najdraže, najrjeđe i najstarije knjige. Ako ne znate za kojom knjigom posegnuti, samo pogledajte što u posljednje vrijeme napadaju. To je to. To je ono što upravo tražite, to je ono što vam upravo treba. Nije slučajno što su tako prozirne, nestvarne i jedva vidljive: kao stvorene za točnu informaciju.

Nemojte se dati smesti primjedbom higijenske naravi: da se one kupe na nečistoću. Prave životinje prljavštine idu na druga mjesta i drugačije izgledaju. A ove se kolebaju da li da budu životinje ili sjena iz herbarija, uspomena. Ta mala prljavština koja se kupi oko slova na papiru tješi oko, kupi misli, podstiče ih. A one su tu negdje blizu.

Kažu da je Spinoza uzgajao pauke. Njegovo ime sadrži ih potpuno. Spinnen – pauci, plesti. A poznavajući ovog filozofa kažu da je njegovu geometizaciju teško shvatiti ako se pozorno nismo približavali paukovo mreži. Kafka pak govori o drugoj vrsti kukca i nastoji se kroz njega izvući iz ovoga svijeta. Poezija, pogotovo talijanska, puna je pokušaja da se muha rehabilitira. Svaki kukac oduvijek, a u novije vrijeme pogotovo, traži da se nađe u mislima i osjećajima čovjeka, u njegovoj svijesti i podsvijesti. Mi smo toga svjesni, a čini se i oni.

Dakako i ja bih volio da me više posjećuju pauci. Ili leptiri, kao Nabokova. Ali morat ću urediti odnose i s ovim susjedima. Tu smo, skupa smo, na istom poslu: zar to nije dovoljno? Moj bijes valjda i odatle što mislim da zaslužujem bolje kukce, bar neke koji koriste zrak. No ako bolje promislim vidim da mi i ovi pripadaju, da oni nisu slučajno oko mene.

Kadgod se govori o kompjuterima i ja čujem riječ *virus* pomislim na ove male životinje i kažem: one su ipak moje. One nešto jesu. Nešto stvarno i vidljivo, nešto što ima glad i namjere. A što su to ti *virusi*? Nisam nikoga pitao niti pokušavao shvatiti. Nisam se pomakao iz jednog bijesa a već me hvata drugi. Zbog tog drugog, nevidljivog, općeg i apstraktnog bijesa u meni se javlja nostalgija, nostalgija (apsurdna) za nečim što je oko mene, što grize papir, slova. U svojoj staroj poljoprivrednozanatskoj glavi ne mogu ni zamisliti nešto što grize ekran i uništava slova i riječi na njemu. Jadan Spinoza i jadan Kafka. To više nije geometrija, nije proces i preobrazba. To je neki hladni nepostojeći vjetar. I ja se odlučujem da ću najbrže što mogu doznati, na latinskom i na našem jeziku, kako se zove taj mali bljedoliki papirojedač. Red je da mu zbog dobrosusjedskih odnosa znam ime. ▣

Oprašivanje i zaprašivanje

Oprašivanje i zaprašivanje. Vjerojatno te dvije riječi imaju šire i raznovrsnije značenje, ali kod mene, kada ih vidim, čujem, izgovorim, tj. u mojoj glavi, one su vezane za kukce. Oprašivati bi, prema tome, značilo da kukci (na vjetar obično ne mislim) lete od cvijeta do cvijeta, prenose pelud i oploduju biljke, onako kako to stoji u školskim udžbenicima. Zprašivati, također u mojoj glavi, suprotno od ovoga, znači da netko (čovjek) pomoću praha nekog kemijskog proizvoda uništava te iste kukce iz prvog glagola, iz oprašivanja. Možda to nije točno, vjerojatno u svemu tome postoje nijanse, pa čovjek zaprašivanjem ne uništava sve kukce, nego je otrov namijenjen samo nekima koje se smatra štetnima i neugodnima, međutim u svojoj heraklitsko infantilnoj igri ja se ne mogu izvući iz fiksirane slike da su prilozi (o i za) ispred prašiti prave pravcate suprotnosti. U o-u je priroda, njezin smisao za ravnotežu i red, a u za-u nije red nego poredak svojstven selektivnom čovjekovu oku i njegovoj znanosti. Riječi, koje nemaju drugih ciljeva nego da kod čovjeka pobude želju za biranjem i opredjeljivanjem, bez obzira na točnost i činjenice, kod mene su u ovom slučaju sasvim uspjele: ja sam na strani korisnih, beskorisnih i štetnih kukaca koji slobodno lete, a protiv onih koji su ih avionima ili na neki drugi način krenuli zaprašivati: što oni tu imaju tražiti? Zna se tko je stariji i čija su prava veća! Oprašivanje ili zaprašivanje. Ne samo što su me te dvije riječi prisilile da biram, nego su u meni izazvale bijes, ono najljepše što riječi žele i mogu: bijeli bijes bez posljedica. Ali, iako u bijesu, već vidim nekoga tko me, uzbuđena, sažalno gleda i traži priliku i sredstvo da me zapraši. ▣

Kljun

Kako to da se ptičja glava ne da nacrtati umilno? Prtljaju slikari oko nje. Kakogod krenu, pošto su se vukli ugodnom oblinom, naznačili oko, njegovu obalnu narav, dođu do kljuna i tu zastanu, smetu se. Otvoren ili zatvoren, kljun uvijek sliči generalovu štapu koji na karti pokazuje kamo će oružje. Samo što je kljun, oblikom i smještenošću, direktniji, ispred sebe nema samo namjeru nego živi i neživi cilj. Ptica krilima, uz sve druge zapovijedi, nalaže: za kljunom. To znači tamo gdje će ovako ili onako, jače ili blaže, udarati. Ima, kao što se zna, mnogo načina da se razvrstaju ptice. Onaj po kljunovima vjerojatno je najmaštovitiji i najpoučniji. Postoji naime mnogo njihovih vrsta i izgleda, ali nema ni jednog koji bi se zaboravio i išao prema uzaludnosti. Bez obzira na sve, oni pokazuju najbolje razumijevanje okoline, dakle svijeta. Ako nisu bili dovoljno oštri i ubojiti, prošlost je dala najviše truda da se to ispravi. I sada su takvi kakvi su. Nema tako malog ptičja kojemu bi kljun podvalio blagost. Pravo je čudo da Duh kada je birao pticu za svoj simbol nije vidio da se kljun neće moći uklopiti u potrebno razumijevanje, blagost, praštanje i druge vrline.

Slikar je, dakle, vjerojatno u taj poduhvat gledanja glave krenuo iz sna, ne iz očitog, i poslije prvih oblika linija došao do ove s kojom nije bilo nimalo lako, budući da njezina doslovna upravljanost nije tek formalna igra, otklon, mjesto odakle dolazi pjev, niti ona iz te obline vodi u obližnji šumarak. Ta linija (linije) koja nema ni trunku milosti vodi, tako se čini, na neko ozbiljno mjesto, vjerojatno (makar se o ptici radi) u pakao, pa se njom i ne može išta ukrašavati, ičemu se umiljavati i bilo što zatvarati. Slikar obično kaže liniji, boji ili bilo čemu čim radi: idi i vrati se. To jest nemoj u ludilo progonstva. Linija kljuna međutim, dok on radi na glavi, ode i ne vrati se. Bolje bi bilo, misli on tada, da je radio nešto što je bliže zemlji, ona je okrugla, najprije spava, onda ode, kotrlja se i vrati. ▣

Časti jezika

Vesna Biga

Ne znam kako sam

Vidjela sam kako neke stvari, a neke nikad, između noći i jutra stoji neon, crvena obijest barova prkosi zori i više nije sigurno sviće li to odozdo, ili još uvijek nebo upravlja buđenjem, u pjesmi čitam rosna jutrenja, čuda Indije govori Arthur Clark, sveca čije tijelo ne truli, gluhu kobru koja poplesuje, spontana samosagorijevanja ljudi, ponegdje snježni se leopard drži starih uzdaha, integralan način umiranja sve je skuplji, nešto se događa u vodi, a ja ne znam kako sam, treba li platiti onome koji zna ili samo podići vlastitu cijenu, zarežati kad-tad, nisam pas, a ipak

Časti jezika

U tramvaju čitam pjesmu krcatu školjkama, lavandom, mekim odsajajima brodica, ljuljkaju ih sneni vjetrovi, možda mi ponestaje kalcija, podignem oči a oči mi padaju na metalnu šipku s poredanim rukama, gdje su nestale kožne ručke, kad sam bila dijete tramvaji su imali mrežice za prtljagu iznad sjedala, putovalo se nekad, a sad u novinama suputnika jedna mlada poliarhija prokazuje sipljivu hegemoniju, radije prečitavam bosioak, jutrenje je u pjesmi, dijelovi pluga i preslice osjećaju se zapostavljeni, venu one tanane časti jezika, možda mi manjkaju stare psovke, ili baš demokracija, moj bože, samo da nema tih usporedbi, te neprestane sumnje u pravo glasa,

Generacija Petsto-pet

Asfalt je svuda isti, a travke odozdo isuviše samotne da uznesu tlo, prožmu tabane, moj rodni grade, prolaznici su uvijek drugi ljudi, drugi prolaznici, srećem svoje mlade prijatelje, vršnjake, prerusene u starce, imaju bijele brade, ukradene iz garderobe na školskoj priredbi, natpis iznad kemijske čistionice nije se promijenio desetljećima, on je moja igračka sa tavana, šaka puna bombona Petsto-pet, kiseloslatkastih, sa crtom, ti su progrizli caklinu generacije koja je nosila mlijeko u staklenim bocama, lebdjele su tada, iznad sjedala u tramvaju, prave mreže-ljuljačke, pa što

Samo jedno sunce

Pakistan kez sunca u svakom zakutku ulice, i nijedna kuća dovoljno visoka da mu namjesti sjenku, nijedno drvo da se odupre podnevu, u gradu s niskim kućama, staklenim lišćem, čovjekom na ulici, koji bi da ukoda trag, ispod poroznog šešira gnjev, u hipu bi mogao planuti, malo li je tjelesa čija nenadana smrt nije objašnjena, a samo jedno sunce

Ponekad bih stavila ruku u vatru

Ponekad bih stavila ruku u vatru, ali što je vatra ruci, ruka vatri, jezičak paluca beslovesno, u magnovenju slut da ću ubiti i da ću jednom ja biti ta iznad koje stoje, psujući puzav svrab na zapešću, jer ja sad imam zapešće, obrvu i mišić koji obrvu podiže čelu, psovku imam, trnovit srh pod nepcem uljeza mogu udariti dlanom, koji sad imam, ili ga prignječiti palcem pa oboriti kažiprstom, sve to imam, i još toliko toga što se ne vidi smjesta, i pukom tetivom oka, to je pitanje kako malih tako velikih prostranstava

Neosvjedočena

U jutarnjem trenutku, nimalo sklonom ličnom opisu, uspjela sam prepoznati vlastite prste na rukama, ponekad je oblik noktiju za to presudan, i cipele koje pripadaju samo mojim stopalima, onako kako se već zadignućem bijele plahte svjedoči o nagorjelim ostatcima nekog rođaka, vozim se tramvajem, između mene i mene tuđa rebra, tu je lako postaviti pitanje u kojem se tijelu nalazim, kojoj li samo naciji pripadam, jesam li klasno svjesna ili ću još izgubiti i spol, možda sam u mladiću koji bulji u ušnu školjku suputnice, ili u starcu koji je sklopio oči, stišćući rukohvat, gdje su u svemu tome moji prsti, odakle idu stopala a samo meni pripadaju, noge nošene vlastitim opisom, mogu izići bilo gdje, na bilo kojoj stanici, krenuti lijevo ili desno, mogu biti starica mladog koraka, učiteljica djetetu s torbom na ramenu, otac djevojke koja čeka, tijelo žene koje mi prilazi moglo bi me prepoznati, biti trudno, zašto ne, moglo bi me odnijeti pri susretu

Kad već tu je

Piše s lakoćom u deset zglobnih čašica kako osluškuje nadolazeće misli, tako se penje stepenicama, jednakom lakoćom piše da to možda i nisu nadolazeće nego odlazeće misli, tako se silazi stepenicama, i da to možda i nisu misli nego tek puki izbojci disanja, opominju da treba iskoristiti tijelo, svekolike mogućnosti utiskivanja, grča, zamaha, toliko ima pokreta u prostoru, može se baciti pogled u travu, što bi jedan slijepac dao za takav dobačaj, on se služi tuđom dlakom, dnevnim obrokom mekoće, utiskuje poljubac u usta suputnika, jezikom vlaži nadošli zijev, za ekspres-obrok bola nije potrebna velika mašina, tek šibice, a strah se može pustiti u pogon za svega pola minute, i manje ako je to već peti kat, ako su ljudi dovoljno usitnjeni, samo treba otvoriti prozor, malko praha, eto sunovrata, kako li samo kikoće zodijak, odmah se prizivaju nebeska pomagala, ne uplitati zvijezde, kad već tu je tijelo, kad već nije izvjesno što s njim

Suživot suvremenog i anakronog

U hrvatskoj se glazbenoj reproduktivni još uvijek nije dovoljno razvila svijest o potrebi usvajanja suvremenih svjetskih smjernica u pristupu baroknoj glazbi

31. varaždinske barokne večeri,
21. rujna – 7. listopada 2001.

Trpimir Matasović

Već i prije samog početka, ovogodišnje su *Varaždinske barokne večeri* bile obilježene određenim brojem organizacijskih poteškoća, pa i nespretnosti. Najprije je svečano otvorenje moralo biti pomaknuto za jedan dan, i to zbog promjene termina nastupa takozvanog *Komornog orkestra Berlinske filharmonije* (o kojem više nešto kasnije). Samo dan uoči već premještenog otvorenja, nastup je otkazala slovenska mezzosopranistica Marjana Lipovšek, a otvorenje je, doslovno u posljednji čas, donekle spasio litvanski violončelist David Geringas. Pomalo nezapaženo prošla je pak činjenica da su organizatori otkazali i nastup uglednoga francuskog trija *Hantaï*, pa su glazbenici umjesto u Varaždinu koncert održali u Zagrebu.

Tolerancija

Osobito je osebujna bila već i presskonferencija tjeđan dana uoči početka Festivala, na kojoj njegov ravnatelj Vladimir Kranjčević nije štedio superlative za programe koje je pripremio. No, isti taj Kranjčević izjavio je i da "ne vjeruje" glazbenicima koji se bave *povijesno obaviještenim* pristupom baroknoj glazbi (koje je danas u zapadnom svijetu ne *trend*, nego *norma* u izvođenju baroka), a posebno se obrušio na *Hrvatski barokni ansambl*, kojeg je, uostalom, sâm bio angažirao za nastup na *Varaždinskim baroknim večerima*.

Ključnim za razumijevanje Kranjčevićeva poimanja baroka pokazao se njegov uvodnik u programskoj knjižici. Piše tako Kranjčević: "*Varaždinske barokne večeri* toleriraju široko poimanje izvedbene 'autentičnosti' barokne glazbe, bez sektaške ukalupljenosti, s težištem na uvjerljivosti umjetničkog doživljaja, pa bio on i tzv. 'romatnični barok'." Odmah potom čitamo i ovo: "*Varaždinske barokne večeri* toleriraju i 'autentični barok' *William Christija*."

Čitajući između redaka, a poučeni iskustvom praćenja prethodnih festivala, lako ćemo iščitati da je upravo "autentični barok" (termin u svijetu već gotovo izašao iz upotrebe u korist *povijesno obaviještenosti*) ono što Kranjčević najteže *tolerira*. Tako su na ovogodišnjim *Varaždinskim baroknim večerima* u dva tjedna trajanja Festivala nastupila tek dva ansambla specijalizirana za *povijesno obaviješteno* izvođenje: švedski *Villancico* i *Hrvatski barokni ansambl*.

Autentičnost

Treba ipak priznati da spomenuti ansamblu nisu u Varaždinu bili jedini promotori *povijesno obaviještenosti*, a i među onima koji se takvim pristupom ne bave bilo je onih kod kojih je postojao određeni odmak od "romantičnog" baroka.

Uostalom, u *povijesnoj obaviještenosti* dosljedan je ostao tek ansambl *Villancico*, čije su izvanredne interpretacije glazbe iz nordijskih renesansnih zbirki i repertoara latinoameričkog baroka ovom sastavu

priskrbile i potpuno zasluženu nagradu "Ivan Lukačić".

Hrvatski barokni ansambl predstavio se pak, između ostalog, čudnovatom kombinacijom *povijesno obaviještenih* baroknih gudača i *neobaviještenih* suvremenih pu-

pom, koji međutim u njihovu slučaju ne negira *povijesnu obaviještenost*, već naprotiv pokazuje da je, uz obostrane kompromise, moguće i uvjerljiv suživot ovih dvaju naizgled oprečnih pristupa baroku.

Violinistica i violistica Catherine Mac-

Catherine Mackintosh

Ansambl Villancico

haća ansambla *Ad gloriam*. Narušeni akustički sklad dviju instrumentalnih skupina i razlike u pristupu baroknoj frazi dovele su tako u pitanje "autentičnost" prvoga suvremenog izvođenja izvanrednih skladbi iz zbirke *Compositioni armoniche* Francesca Uspera.

S druge strane, *povijesno obaviještenim* pristupom povremeno se bave i *Zagrebački solisti* i *Varaždinski komorni orkestar*. Prvospomenutom ansamblu može se, doduše, pogledati kroz prste za ne baš blistave izvedbe na koncertu svečanog otvorenja, s obzirom da im je program promijenjen doslovno dan prije koncerta. No, Bachov *Treći brandenburški koncert* bio je predviđen i u prvobitnom programu, a upravo je njegova izvedba bila najslabija na čitavom koncertu. Od nekadašnjeg sjaja *Zagrebačkih solista* ostalo je jako malo, a jedinu je svijetlu točku predstavljala mlada čembalistica Kristina Putarek, glazbenica s profinjenim osjećajem za baroknu glazbu i *povijesno obaviješten* pristup realizaciji šifriranog basa.

Varaždinski komorni orkestar predstavio se pak u dva navrata. U izvođenju četiriju Boccherinijevih koncerata za violončelo i orkestar čelist i dirigent David Geringas ostavio im je dovoljno prostora za stilski doradenu interpretaciju. Solistički nastupi Geringasa i njegovih studenata Tatjane Vasiljeve, Monike Leskovar i Borisa Andrijanova bili su, doduše, obilježeni nešto drukčijim, uglavnom "romantičnim" pristu-

kinstosh nije bila sklona toj vrsti kompromisa. Predvođeni zahtjevan program engleskih, francuskih, talijanskih i njemačkih skladatelja, maksimalno je inzistirala na *povijesnoj obaviještenosti*, pri čemu, na žalost, nije bilo moguće izbjeći zamke nestavnog rada *Varaždinskoga komornog orkestra* na ovakvu pristupu. Povremenim nespretnostima unatoč, Catherine Mackintosh pokazala je ne samo da se uloženi trud isplatio umjetnički uvjerljivim rezultatom, nego i da *povijesna obaviještenost* ne znači nužno i "sektašku ukalupljenost" i suhoparnost. Njezina je tako interpretacija Biberove *Battalie* bila dokazom da i ovaj pristup ostavlja dovoljno prostora za kreativnost i korespondiranje sa senzibilitetom čovjeka 21. stoljeća.

Izgradanja Potemkinovih sela odličan je primjer provincijalnog mentaliteta naše sredine, kojem će bombastična laž uvijek biti draža od tek nešto manje atraktivne istine

sve što piše u notama, dok su preostali solisti bili tek pjevači koji su otpjevali po nekolicino recitativa, arija i ansambala, ali ne i protagonisti jedne glazbene drame. A nikakve drame nije bilo ni u Cudermanovoj interpretaciji, koja se u konačnici svela na trosatno treniranje strpljivosti okupljene publike.

Vladimir Kranjčević je u sklopu *Varaždinskih baroknih večeri* obilježio četrdeset godina svoga umjetničkog djelovanja. Dobro se pripremiš, ostvario je tako u simfonijama Amanda Ivančića i Carla Philippa Emanuela Bacha interpretacije kojima u okviru "romantičnog" pristupa baroku nije manjkalo uvjerljivosti i zaokruženosti cjeline. Šteta je jedino što je za slavljeničku prigodu angažiran takozvani *Komorni orkestar Berlinske filharmonije*, inače nepostojeći ansambl angažiran *ad hoc*. Jer, unatoč Kranjčevićevim reakcijama po dnevnom tisku, ovaj ansambl ne samo da formalno ne postoji kao takav, nego čak ni svi njegovi članovi nisu ujedno i članovi *Berlinske filharmonije*. Cijelu stvar uostalom uopće nije teško provjeriti: dovoljno je proučiti web-stranice *Berlinske filharmonije* te eventualno nazvati Službu za odnose s javnošću tog orkestra, u kojoj o nekakvom *Komornom orkestru Berlin-*

ske filharmonije ne znaju ništa. Ova izgradnja *Potemkinovih sela* (koja se poklopila i s jednako nategnutom 130. obljetnicom *Zagrebačke filharmonije*) odličan je primjer provincijalnog mentaliteta naše sredine, kojem će bombastična laž uvijek biti draža od tek nešto manje atraktivne istine. U konkretnom slučaju, najviše je štete imao sâm Kranjčević, koji je svoju obljetnicu proslavio sa skupinom odličnih glazbenika, koji međutim očito nisu navikli zajedno svirati u ovakvom ansamblu. Najgore je pritom prošao i opet Bachov *Treći brandenburški koncert*, izveden bez dirigenta, a samim time i pokretača koji bi ujediniio međusobno vrlo različite umjetničke osobnosti.

Kontinuitet

Jednu od pozitivnijih strana *Varaždinskih baroknih večeri* čini pak tradicija predstavljanja zaboravljenih i/ili nepoznatih djela hrvatske glazbene baštine. Izvedba skladbi Francesca Uspera na već spomenutom koncertu *Hrvatskoga baroknog ansambla* donijela je tako prvorazredno otkriće skladatelja čiji se opus bez imalo srama može staviti uz bok njegovih venticijanskih suvremenika s početka 17. stoljeća. Njegov opus stoga svakako valja nastaviti istraživati te s nestrpljenjem valja očekivati da nam muzikolog Ennio Stipčević osigura i predstavljanje skladbi iz posljednje i, vjerojatno, najznačajnije Usperove zbirke *Salmi vespertini*.

U sklopu *Varaždinskih baroknih večeri* promovirano je još i četvrto izdanje zbirke *Cithara octochorda*, čime je i široj javnosti omogućeno upoznavanje s ovim djelom ključnim za upoznavanje hrvatskoga crkvenoga glazbovanja u prvoj polovini 18. stoljeća.

U cjelini se mora priznati da su ovogodišnje *Varaždinske barokne večeri*, uz neizbježne uspone i padove, ipak bile obilježene nizom kvalitetnih glazbenih događaja. No, isto tako, ne može se zaobići činjenica da se u hrvatskoj glazbenoj reproduktivni još uvijek nije dovoljno razvila svijest o potrebi usvajanja suvremenih svjetskih smjernica u pristupu baroknoj glazbi. A za njihovo je usvajanje neophodno i sustavno bavljenje baroknom glazbom. *Varaždinske barokne večeri* pritom mogu biti dragocjen inicijator, no dvotjedni festival, koji se održava jednom godišnje, ipak nije dovoljan. Jer, baroknoj je glazbi prije svega potreban kontinuitet u redovnoj koncertnoj produkciji. ▣

Rezidentnost

U svim programskim mijenama *Varaždinskih baroknih večeri* ipak postoje i određene konstante. Jedna od njih su i *rezidentni* umjetnici i ansamblu. Uz Vladimira Kranjčevića, koji nije samo ravnatelj Festivala, nego i stalni dirigent u njegovim programima, tu je i *Slovenski komorni zbor*. Nastavljajući tradiciju koju su prethodno obnašali *Zbor* (nekadašnje *RTZ*, *Akademski zbor Ivan Goran Kovačić* i *Hor* (nekadašnje) *RTB*, ovaj ansambl također je neizostavni sudionik *Varaždinskih baroknih večeri*. On tako gotovo da ima monopol na velike oratorijske ili *a cappella* projekt(e), dok ravnanje njime naizmjenice preuzimaju njegov zborovoda Mirko Cuderman i (opet) Vladimir Kranjčević. Riječ je o dirigentima sličnih umjetničkih profila, obilježenog u većoj ili manjoj mjeri zastarjelim, čak i anakronim pristupom baroknoj glazbi. Oni će se k tome manje oslanjati na vlastitu umjetničku viziju, a više na kvalitete glazbenika s kojima surađuju.

Cuderman se tako ove godine prihvatio posljednjeg i interpretacijski vjerojatno najzahtjevnijeg Händelova oratorija *Jephtha*. Uz iznimku američkog tenora Thomasa Cooleya, nadasve *obaviještenog* i dramatski sugestivnog tumača naslovne uloge, svi su ostali izvođači ostali tek u okvirima uredno odrađenog posla. Orkestar *Slovenske filharmonije* sveo se na puku i ne baš uvijek pouzdanu pratnju, *Slovenski komorni zbor* školski je pročitao

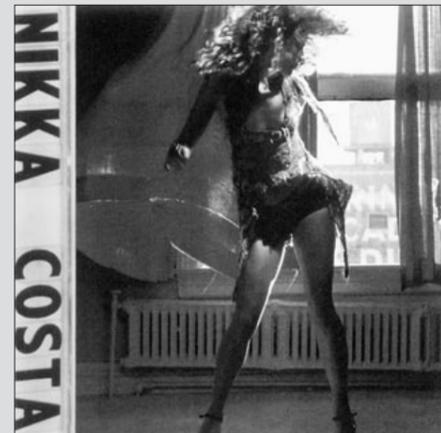
REDETEKA

дете iz kina. Paradoksalno je da su najbolje i donekle intrigantne kompozicije na albumu upravo one koje nevjerojatno

Predestinirana za uspjeh

Nikka Costa, *Everybody Got Their Something*, Virgin/Dallas Records

Kada netko djetinjstvo provede okružen veličinama poput Franka Sinatre, Quincy Jonesa, Sammy Davisa, Dinah Washington i uz oca koji producira albume imenima poput Barbre Straisand, Paul Anke, Tony Benneta, Sarah Vaughan i sl., predestiniran je stupiti i sam u glazbeni svijet. Upravo je takav slučaj mlade i atraktivne američke pjevačice i kompozitorice Nikke Coste koju je njezin otac, poznati glazbeni producent Don Costa, od najranijeg djetinjstva upućivao u svijet glazbe. Uostalom, ona je rođena za vrijeme Tokyo Music Festivala, gdje je njezin otac nastupao sa svojim jazz sastavom Rat Pack, a krsni kum joj je ni manje ni više nego Frank Sinatra. Stoga podatak da je karijeru počela u petoj godini i ne mora biti previše čudan, kao ni taj da je u dobi od osam godina imala platinastu ploču u Europi, Izraelu, Južnoj i Srednjoj Americi i da je u Chileu nastupala prije The Police ispred 300.000 ljudi. U desetoj godini umire joj otac i, kao posljedica šoka, Nikka se distancira od glazbe. Tek u adolescentskoj dobi, živeći u Australiji, snima album *Butterfly Rocket* i osvaja prestižnu nagradu *Best New Artist* australske diskografske industrije. Njezin novi album *Everybody Got Their Something* snimljen je u njezinoj domovini, Americi i doima se veoma američki, jer unatoč modernoj i dobroj produkciji sadrži arhaičnu notu koja povremeno podsjeća na Bob Dylana ili Neil Younga, Arethu Franklin ili Princea. Album Nikke Coste jedan je od najuzbudljivijih i najoriginalnijih albuma ženskih izvođača još od nastupnih albu-

ma Meredith Brooks ili Alanis Morissette, premda možda nema toliko tipične hitove. Otvara ga soulom nabijena *Like A Feather* koju kao da je potpisao Prince. Nikka odlično funkcionira i u čvrstim, rockerskim stvarima poput *So I Have For You* i *Hope It Felt Good*, ili pak ostalim soul pjesmama poput *Corners Of My Mind*, *Push&Pull* i *Just Because*, u kojima pokazuje da je jedna od onih velikih pjevačica specifična glasa, koji u njezinu slušaju spaja ekspresiju velikih Janis Joplin i Arethe Franklin. A sad, što je zajedničko Nikki i našem Gibonniju? Podatak da na njihovim novim albumima svira isti profesionalac – sjajni basist Pino Palladino. Uz njega Nikka je skupila i ostatak *dream teama*, pa tako na albumu sviraju i Ahmir «?westlove» Thompson, Justin Stanley i Mark Ronson, bubnjar i gitaristi koji su kao cijenjeni studijski glazbenici svirali s Erykah Badu, Lauren Hill, D'Angelom i drugima. Ako je suditi po njezinu novom albumu, gotovo je sigurno da je Nikka Costa jedno od budućih velikih imena svjetske glazbene scene. ☑

Mali princ za lektiru

Prince, *The Very Best of*, Warner Brothers/Dancing Bear

«Sve kompozicije otpjevao, instrumente odsvirao te album aranžirao i producirao – Prince», sintagma je koju dvadesetak godina možemo vidjeti na albumima ovoga glazbenoga genija. I doista, malo je glazbenika u povijesti suvremene glazbe koji tako suvereno barataju gitarom (njome pogotovo!), bubnjevima, klavijaturama, duhačkim instrumentima, miks-pultom i drugim instrumentarjem i koji potpuno vladaju i poigravaju se ritmom. Prince je jedna od najvećih glazbenih zvijezda u povijesti, a imao je i sve preduvjete za to. Od spomenutih glazbenih i kompozitorskih talenata pa do odličnog izgleda, sjajnog plesa i scenskog nastupa te urođenog *imagea* i stava velike, planetarno popularne zvijezde. Iako je 1993. diskografska kuća Warner Brothers objavila albume njegovih najvećih uspjeha – *Hits 1 i 2*, nedavno je kao ostavštinu iz njegova super raskošna back kataloga objavila i *The Very Best Of Prince* – vrlo dobar izbor najboljih pjesama s ta dva albuma. *The Very Best Of* sadrži čak sedamnaest kompozicija koje su logično i kronološki poredane s obzirom na Princeovu karijeru. Kraj sedamdesetih i početak osamdesetih tako predstavljaju *I Wanna Be Your Lover*, 1999 i *Little Red Corvette*, sredinu osamdesetih i golem medijski i komercijalni uzlet – *When Doves Cry*, *Let's Go Crazy* i *Purple Rain*, kraj osamdesetih *Kiss, U Got The Look* i *Alphabet St.*, dok dominaciju u devedesetim predstavljaju *Gett Off*, *Cream*, *Diamonds And Pearls*. Ovaj album može biti sjajna ilustracija za svakog tko nije pobliže

upoznat sa stvaralaštvom ovoga malog *svremenog Mozarta* ili pak obavezna lektira za njegove fanove. Prince, ili Symbola, kako se Prince Rogers Nelson sam naziva, na početcima karijere uspoređivali su s Jimi Hendrixom zbog virtuoza gitarskog stila, ili pak s Davidom Bowiem zbog *sex appeala* i sklonosti scenskom eksperimentiranju i mijenjanju izgleda. Unatoč tim usporedbama činjenica je da je Prince originalan i utjecajan umjetnik koji konstantno postavlja nove kvalitativne i inovativne standarde unutar glazbe. Njegovi hitovi osvajali su svijet, ne samo u njegovoj interpretaciji – sjetimo se samo golemih uspjeha Banglesa sa sjajnom *Manic Monday* (koju je za njih da bi im pomogao na početku karijere napisao upravo Prince), ili pak izvrsnih pjesama *I Feel For You* u interpretaciji Chake Khan, odnosno mega hita *Nothing Compares 2 U* koji je otpjevala Sinead O' Connor. Iako je njegova karijera posljednjih godina u stagnaciji, Prince će zacijelo ponovno iznenaditi nekim sjajnim hitom i albumom. ☑

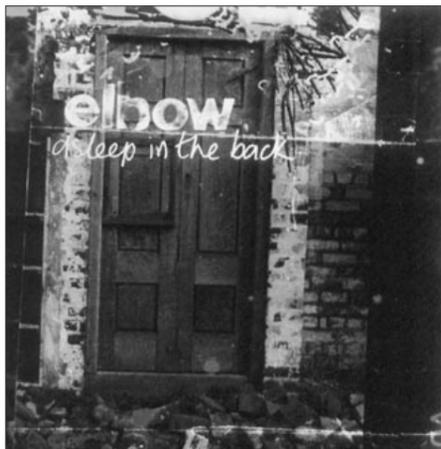
Neopravdana medijska pompa

Elbow, *Asleep In The Back*, V2/Dallas Records

Krešimir Čulić

Manchester je dao brojne velike sastave. Sjetimo se samo Buzzcocks, Joy Divisiona, The Smithsa ili New Ordera. No, engleski glazbeni tisak predvođen NME-om (New Musical Expressom), u očajnoj potrebi da stvara nova velika imena i zaziva nekadašnju glazbenu slavu ovoga industrijskoga grada često objavljuje bombastične naslove i članke kojima glorificira osrednje ili pak potpuno bljedunjave otočne sastave. Tako su dobar dio protekle godine favorizirali sastav Elbow i razmetali se pridjevima "veliki, ozbiljni, originalni, emotivni" itd. njihov ni po čemu originalan singl *Any Day Now* proglasili su prvo singlom tjedna, pa mjeseca, a njihov boravak u studiju tretirali su u najmanju ruku kao da su se The Smiths ponovno okupili u originalnoj postavi. Sada je taj «dugoočekivan i dugo sniman album» konačno pred nama. Sto on nudi u svoje 54 minute i deset pjesama? Doista malo što novo, uzbudljivo ili originalno. To je mješavina Radioheada, Joy Divisiona i Slowdivea. Nastupni album grupe Slowdive *Just For A Day* iz 1991, donio je nov, čudan, očaravajuće eteričan zvuk, psihodelično mekan, a opet praćen otvorenim gitarama i uzbudljivom atmosferom. Kod Elbowa pak, njihov dominantno melankoličan izraz prati dosada i ponavljanje. Momci se trude no rezultat je takav da album i nakon nekoliko preslušavanja zaboravljate kao loš film kad iza-

sliče na Radiohead – pjesma *Powder Blue*, pa sam po nekoliko puta pažljivo proučavao unutarnju stranu ovitka siguran da ću vidjeti podatak *vocal: Thom Yorke* – ili pak na Joy Division – *Bitten By The Tailfly*. U materijalima njihove diskografske kuće, nezavisne etikete V2, stoji da je riječ o ljubavnom albumu, no zbog nazalnog pjevanja riječi je teško shvatiti, a u svojoj pretencioznosti članovi benda su umjesto normalno otisnutih tekstova pjesama ponudili mnogo «artističkiju» varijantu. Otisnute su *žvrljotine* samo nekolicine tekstova, tako ispisane da ih je gotovo nemoguće dešifrirati. Pa i da je riječ o tek otkrivenim, nikad objavljenim i viđenim tekstovima Iana Curtisa, pod ovakvim uvjetima ne bi se isplatilo pokušati ih pročitati. Album *Asleep In The Back* definitivno spada u one pretenciozne, kvazi-art i «drukčije» albume koji će vrlo skoro biti nepovratno zaboravljeni, a sastav Elbow evidentno nema potencijala da napravi ozbiljan i dobar album. ☑

Lako slušati, lako zaboraviti

Mary J. Blige, *No More Drama*, MCA/Aquarius Records

U devedesetim godinama suvremeni se r&b (s izvornim rhythm&bluesom povezuje ga samo ime) kao dominantan crnački glazbeni pravac uz rap i hip-hop sasvim medijski i diskografski etabliroao i to prvenstveno u Americi. Čak je i velika soul pop diva Whitney Houston svoj posljednji studijski album posve uvila u kvazi moderno i trendy r&b ruho, što je polučilo očajne rezultate. Koliko je r&b *in* svjedoči i posljednji album nekadašnjega velikog rockera Roda Stewarta koji je većinu materijala i aranžmana napravio upravo u stilu toga meketavog i teško slušljivog stila. Destiny's Child, Macy Gray, Toni Braxton i TLC samo su neka od vodećih imena r&b-a, a kao jedna od njezinih velikih zvijezda u drugoj polovini devedesetih nametnula se i Mary J. Blige. Istina je da Mary zadovoljava uvjete da bude zvijezda, izvrsno pjeva te sjajno izgleda u spotovima koji se bjesomučno vrte na MTV-u, koji i od mnogo manje kvalitetnih izvođača stvara zvijezde. Peti studijski album Mary J. Blige, *No More Drama*, okupio je u ulozi tekstopisaca (premda je većinu pjesama napisala sama Mary), pratećih vokala, producenata i suradnika *kremu* američkog r&b-a i hip-hopa, pa se tako na albumu pojavljuju i Missy Elliot, Jimmy Jam i Terry Lewis, Rockwilder, The Neptunes, Dr.Dre, Ron Lawrence itd., dok specijalni gosti

uključuju i Eve (duet u pjesmi *Where I've Been*), Hakeema i Lennyja Kravitz (odličan gitarski solo u kompoziciji *PMS*). Iako je album *No More Drama* skup lako i brzo zaboravljivih pjesmuljaka kojih se više nitko neće sjećati čim se prestanu vrtiti na radio valovima, činjenica je da Mary J. Blige ima izuzetan vokal i da je u životu slušala mnogo kvalitetnog soula i gospela koje (srećom) vješto miješa s bazičnom podlogom r&b-a i primjesama hip-hopa, što njezinu glazbu čini podnošljivijom. Da je Mary rođena četrdesetih, a ne sedamdesetih godina prošlog stoljeća, zacijelo bi bila uz bok legendarnim pjevačicama poput Ette James ili Arethe Franklin. Ovakvo se prilagodila diskografskim i medijskim zakonitostima novog milenija i izvodi trenutačno najkomercijalniju vrstu glazbe za najšire, glazbeno potpuno neosvijestene mase. ☑

legendarnom *banana – albumu*. Poznati su se glazbenici uhvatili u koštac sa po jednom ili dvije pjesme s albuma, uz "hostese" s pisanim najavama pjesama, što je

uz pratnju istog benda, sastavljenog za ovu svrhu od članova poznatih domaćih bendova – Vlatka Čavara Brade, Krune Alena Kraljića, Krune Levačića, Marija Borščaka, Riste Ibričića, Alena Kraljića i Marka Križana. Koncert – ili možda "projekt" – bio je zapravo školski primjer za promišljanje česte teme u vezi s popom i rockom, osjetljivo pitanje stila i obrade, jer pjesme stare više od trideset godina mogu se pokušati restaurirati u originalnom stilu, ili im se može dati novi, suvremeni "štih". S obzirom na različitost gostiju, i rezultati su morali biti različiti, poput male škole obrada koju je organizirao ravnatelj Kostelnik.

Jedna od lekcija ove škole ta je da u pristupu tuđoj pjesmi neki pjevači mogu jednostavno pjevati onako kako to inače čine sa svojim pjesmama: takav je slučaj bio s Giletom iz Električnog orgazma, jer je pjesma *Heroin* za njega kao stvorena. Obrade, naime, kao i bilo kakvo izvođenje u tzv. popularnoj glazbi, često ne ovise samo o pjevanju ili sviranju, već i o stavu, nastupu, karizmi, koji mogu nadoknaditi druge nedostatke. Andrija Marić izgledom je blago podsjetila na Nico, no nastupila je više rockerski, stadionski, dakle mijenjajući stil, koji nije više nov, suvremen, ali je drukčiji od velvetovskog; u *I'm Waiting for The Man* rezultat bio jako dobar, bolji no u bljedoj *Venus in Furs*. Davorin Bogović i Zoran Predin pjesme su na različite prilagodili sebi: Bogović u standardno "divljem" (i obnaženom) izdanju, čini se bez previše truda, dok je *crooner* Predin uspio svoje šansonijerstvo i "opušten" pristup primijeniti na za to idealnoj *Femme fatale* (uspješno promijenivši kontekst jer stil Velvet teško se može opisati kao "opušten"). Interpretacija Darka Rundeka sa *Sunday Morning* i *All Tomorrow's Parties* odavala je

stav "ja sam ovdje slučajno", koji može djelovati nemarno, možda kao dio njegova osobnoga pristupa, a zapravo dobro pristaje uz spomenute pjesme, njihovu poluprobudenu pozadinu, bez obzira je li to bilo namjerno ili ne. Pjesme s albuma *The Velvet Underground & Nico* zahvalan su materijal za obrađivanje jer omogućuju različita tumačenja: otkvačeno, neozbiljno, fatalističko, drogeraško i umorno, kao i udaljeno od *mainstream* stavova, iako su danas sve nejasnije razlike između čistog *mainstream* i čiste alternative, što je bilo vidljivo i na ovom koncertu.

Simbolično je za kraj ostavljen nastup El Bahateea, izvođača prethodno najudaljenijeg od estetike Velvet Undergrounda, koji je u *European Son* govorio, repao, ali i dobro pjevao te zajedno s pratećim muzičarima napravio gradaciju do posvemašnje buke, namjerno primičući mikrofon zvučnicima uz zaoštavanje zvuka, da bi na njegovu vrhuncu glazbenici napustili pozornicu i ostavili publiku sa simboličnim zvukom. On se može protumačiti kao sublimacija koncertne proizvodnje zvukova, kao nedovršena priča, jer zvuk traje i bez muzičara, kao susret suvremenog pristupa i starih pjesama, možda čak priznanje da se neki stariji glazbeni stilovi ne mogu obnoviti bez zadiranja u materijal. Završni zvuk, nakon kojeg su se izvođači vratili na pozornicu i s nje u publiku (banalno) bacali – banane, može se, *smije* se, tumačiti svakojako, jer nije se radilo o običnom koncertu već o koncertu – projektu, koji je spojio klasičnu "rockersku" formu nastupa, kao izgovor uzeo izložbu, u warholovskom stilu doveo *zvijezde*, nastup pratio video-projkcijama – i složio šarenu kombinaciju koja ne ostavlja jednoznačan dojam, ali je ipak uspješno provedeni eksperiment.

Mala škola obrada

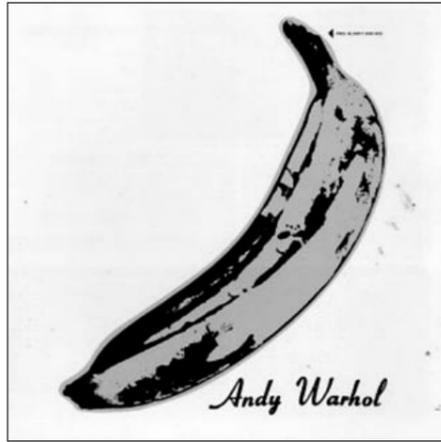
Koncert *I'm Waiting For My Man*, Zagreb, Tvornica, 25. rujna 2001.

Dina Puhovski

Koncert obrada pjesama grupe Velvet Underground, naslovljen prafraziranim naslovom jedne od njihovih pjesama, zbio se kao popratno događanje izložbe Andyja Warhola s kojim su Velveti glasovito surađivali. Koliko god se izložbu nepravedno proglašavalo kulturnim događajem sezone, odnosno, kakva god bila njezina prava kulturna vrijednost, jedino je zagrebačka inačica izložbe popraćena i glazbenim događajem, koji je za Muzej suvremene umjetnosti osmislio i organizirao Branko Kostelnik. Program će biti ponuđen i gradovima u koje izložba odlazi nakon Zagreba.

Na predgrupe, Batkove banalne banane, Marshmallows i Zvonko i gradski ured za kulturu ne bi valjalo puno trošiti riječi, red *svirke*, red recitiranja, red miješanja koktela na pozornici. Zadnja predgrupa, zafrkantska "obitelj" Marija Kovača, kao da je za (nesimpatični) umjetnički koncept odabrala neobaziranje na standarde uobičajenog predviđenog vremena za predgrupe.

"Pravi" je dio koncerta bio poput početnice o glazbi Velvetu, točnije njihovu

već pokazalo odmak od klasičnog koncerta. Led su probili "domaćini" Roderick Novy, uz pjevačicu maznoga glasa i pernate odjeće te uz živu elektroniku koja je najavila nešto više od standardnih rock obrada. Dok se u Tvornici našao i još poneki preostali zagriženi fan velvetovaca, publika je većinom došla vidjeti kako će to ovim "našima" (te dvama uvezenim glazbenicima) uspjjeti, mogu li se nositi s poznatim skladbama art-rocka. Obožavatelji kulturnih grupa tu su strogi i nerijetko se smatra da se na ovakvim stvarima poznaje tko je kakav muzičar, kad mu se promijeni kontekst iz uobičajenog u, u ovom primjeru, *artistički*. Svi su pjevači pjevali

skog kazališta lutaka gospođom Ljerkom Galic.

Kako je nastala zamisao da se od Čopićeve pripovijetke Ježeva

nego i moja djeca – znači da je nadživjela filter vremena i dobila jednu općeljudsku dimenziju najljepše i najplemenitije ideje do-

Ljerka Galic, ravnateljica Gradskog kazališta lutaka Rijeka

Raspjevane Čopićeve životinje

Prvi mjuzikl na hrvatskoj lutkarskoj sceni

Gioia-Ana Ulrich

U Gradskom kazalištu lutaka u Rijeci 21. rujna premijerno je izveden mjuzikl *Ježeva kućica* Branka Čopića u režiji Sande Miladinov Langerholz. Poznata dječja priča u stihovima, koja je izvorno nastala 1949. godine, prvi je put scenski uprizorena u obliku mjuzikla za sve uzraste. Stihove je davne 1971., po narudžbi dječjeg programa nekadašnjeg Radio Zagreba, uglazbio Hrvoje Hegedušić. Prilagodbu za scensko izvođenje također potpisuje Sanda Miladinov Langerholz, koreografiju i scenski pokret iskusi engleski koreograf Norman Dixon, kostime naša poznata kostimografkinja Ljubica Wagner, a scenografiju mlada i talentirana Ana Ogrizović – svima je to prva suradnja s Gradskim kazalištem lutaka Rijeka. U predstavi nastupaju Karin Fröhlich, Almira Štifačić, Zdenka Marković, Branko Smiljanić, Anđelko Somborski i Zlatko Vicić. Mjuzikl *Ježeva kućica* interesantno je zamišljena i dobro scenski prilagođena predstava čemu je doprinijela sjajna glumačka ekipa koja je u trenu zadobila simpatije publike. O predstavi smo razgovarali s ravnateljicom riječkoga Grad-

Ljerka Galic

kućica napravi mjuzikl?

– Na hrvatskoj lutkarskoj sceni prvi se put odigrava mjuzikl, a ujedno je i jedini ovoga časa u lutkarskim kazalištima, kojih u Hrvatskoj ima samo pet službenih. Zamisao da se Čopićeva priča uprizori u mjuzikl isključivo je moja. Mnogi se pitaju kako to da *Ježeva kućica* još nigdje nije igrana masovno, nego samo na malim scenama. Igrana je u kazalištima, ali ne na način koji smo mi to zamislili. Naime, 1971. po narudžbi Radio Zagreba Hrvoje Hegedušić uglazbio je *Ježevu kućicu* i nastala je radio-igra u trajanju od sedamnaest minuta. Bila je toliko uspješna da su je kasnije snimili na ploču u izdanju nekadašnjeg Jugotona i doživjela je nekoliko reizdanja. Budući da generacije priču znaju napamet i poznaju Hegedušićevu melodiju – ne samo ja ili stariji od mene,

predstavu od četrdesetak minuta. Tada se vidjelo da ta jednostavna stvar nije nimalo jednostavna, nego da je treba jako puno razgrađivati u smislu da se scene povezuju s govornim tekstovima, odnosno s upadicama, a to je sve napravila Sanda Langerholz. Počela je čitati Čopićeva *Sabrana djela* kako bi svladala njegov leksik te je u predstavi napravila logične prijelaze. Dobro su napravljene, pa se zapravo i ne primjećuje kad glumci sjede ili pjevaju, a to je tzv. glumačko pjevanje. U predstavi smo također saželi nekoliko segmenata: imamo lutke, živog glumca i takozvani Figurentheater ili teatro delle figure. Stoga su prisutne i maske, a glumci su potpuno personificirani u određene likove. Međutim, u vizualnome dijelu to je dovedeno na globalnu plemenitu ideju: primjerice, u predstavi nema konotacija neke određene šume u kojoj se radnja odigrava, ona bi isto tako mogla biti Schwarzwald ili lafontaineovska, možda čak podsjeća na Archimbolda. Pokazalo se da je ta jednostavna potka zapravo vrlo zahtjevna u svojim segmentima, stoga smo angažirali i profesionalnog koreografa koji je osmislio plesne brojeve, ali tako da to nije baletna numeracija. Zaposlili smo i korepetitora koji je s glumcima radio. Budući da sama priča već dugo živi, nadamo se da će i njezin kazališni vijek zaživjeti.

Ansambel riječkih lutkara u *Ježevu kućicu*

Teatro delle figure

Počeli smo od onoga što je poznato i što je dobro, jer mislim da ono što je dobro ne treba mijenjati. Imali smo gotovu muziku i priču. No, kako je muzika bila kratka, trebalo ju je prolongirati u inače standardnu dječju

predstavu od četrdesetak minuta. Tada se vidjelo da ta jednostavna stvar nije nimalo jednostavna, nego da je treba jako puno razgrađivati u smislu da se scene povezuju s govornim tekstovima, odnosno s upadicama, a to je sve napravila Sanda Langerholz. Počela je čitati Čopićeva *Sabrana djela* kako bi svladala njegov leksik te je u predstavi napravila logične prijelaze. Dobro su napravljene, pa se zapravo i ne primjećuje kad glumci sjede ili pjevaju, a to je tzv. glumačko pjevanje. U predstavi smo također saželi nekoliko segmenata: imamo lutke, živog glumca i takozvani Figurentheater ili teatro delle figure. Stoga su prisutne i maske, a glumci su potpuno personificirani u određene likove. Međutim, u vizualnome dijelu to je dovedeno na globalnu plemenitu ideju: primjerice, u predstavi nema konotacija neke određene šume u kojoj se radnja odigrava, ona bi isto tako mogla biti Schwarzwald ili lafontaineovska, možda čak podsjeća na Archimbolda. Pokazalo se da je ta jednostavna potka zapravo vrlo zahtjevna u svojim segmentima, stoga smo angažirali i profesionalnog koreografa koji je osmislio plesne brojeve, ali tako da to nije baletna numeracija. Zaposlili smo i korepetitora koji je s glumcima radio. Budući da sama priča već dugo živi, nadamo se da će i njezin kazališni vijek zaživjeti.

I glumci i lutkari

Kako je došlo do suradnje sa Sandom Miladinov Langerholz?

– Do suradnje je prvenstveno došlo u pedagoškome smislu. Ansambli i meni kao upravi bilo je važno da se s glumcima pedagoški radi, jer oni dosad nisu imali iskustva s mjuziklom. Kako kod nas nema nikakvih škola za usavršavanje mjuzikla (a niti za lutkarstvo), sjetili smo se San-

de Langerholz koja je na Akademiji dramskih umjetnosti predavala dramsko, odnosno glumačko pjevanje. Ona je svoja iskustva, a i njezina iskustva kao protagonistica mjuzikla, prenijela glumcima. I eto, od glumaca lutkara napravila je i glumce i lutkare. Nitko od glumaca nije školovani pjevač. Kao što tvrdi Sanda, za mjuzikl su prvenstveno potrebni glumci. Čak se i ne smije raditi s pjevačima jer je u mjuziklima istaknut dramski dio. Dogovori za predstavu počeli su već prije godinu dana, a radilo se od šestog mjeseca. Moram reći da se glumačka ekipa s punim povjerenjem upustila u nešto što im je sasvim novo.

Isto tako smo, prošle godine, kad smo radili *Carobnjaka iz Oza*, zamolili Nevenku Filipović (koja je nekad glumila lik Dorothy) da nam prenese remake predstave iz Zagreba.

Vaše je kazalište član UNI-MA-e, mnogo gostujete po svijetu, bili ste u Meksiku, idete u Ameriku. Namjeravate li s predstavom gostovati i po Hrvatskoj?

– Imamo u planu i šire, jer mislimo da se može svuda izvoditi. Svake godine, osim po cijeloj našoj zemlji, imamo zajamčena dva do tri inozemna gostovanja. Imamo sreću jer smo mobilni, tako da možemo otići kamogod nas pozovu. Funkcioniramo po sistemu takozvane razmjene s kazalištima, a ne samo na komercijalnoj bazi. Svakog prvog tjedna u studenom, ovdje u Rijeci, organiziramo veliku lutkarsku reviju, a ona je samo uvod za veliki Svjetski lutkarski kongres 2004. godine, čiji smo domaćini. Kada gostujuća kazališta pozovemo na reviju uvijek dobijemo i uzvratni posjet u inozemstvo, što je zapravo jako bitno, jer je to razmjena iskustava, ne samo u glumačkom nego i likovnom smislu.

kazalište

Glumac koji proizvodi zadovoljstvo i onaj koji pruža užitek

Refleksija o glumi u Zarezu se nastavlja zapisima glumačke umjetnice i teoretičarke književnosti

Dubravka Crnojević Carić

Dodir je misao granice, dodirivati znači biti na granici, dodirivanje je bitak na granici...

Kad se piše ili govori o teatru, uvijek je lakše uzeti za predmet analize ono trajno, ono što ostaje, ono što (kako bi rekao Bahtin) pripada «svijetu kulture» – dramsko pismo. Ali, pokušat ću ovaj put napisati nešto o onom što neprestano umire, o onom što ima dvojnu, graničnu, (pa tako zazornu, žensku?) poziciju, onom što istovremeno pripada «svijetu života» i «svijetu kulture» – o glumi.

Kazalište IZ GLUMCA

Pitanje je prepoznaju li se različiti tipovi teatra samo preko tipa redateljske postavke, vizualnog identiteta predstave, načina dramaturške obrade, vanjske konfiguracije lica, ili se, pak, razlike mogu prepoznati i kada bismo sve navedeno isključili? Bismo li mogli, slijedeći *unutarnjom okom* sam način glume, prepoznati razliku? Drugo je pitanje: zbog čega su tijekom povijesti glumci bili tako važni, odakle, naime, s jedne strane, potreba za progonom te, s druge, za «pripitomljavanjem» glumca? I mi danas kao da osjećamo bitnu razliku između «pripitomljenih» i onih «drugih» (prisjetimo se samo zagrebačke kazališno-buffetske podjele na HaeNKaovsku glumu i onu drugu, recimo, ZeKaeMovsku)? Svi također znamo kako različiti profili publike, slijedeći različite potrebe i nakane, posjećuju različite teatre. Gledatelji se tako mogu podijeliti: na one koji vole *ugodu* i one koji traže *potres*. To, naravno, i pronalaze zahvaljujući različitim profilu repertoara, različitim ponudnim globalnim poetikama, ali i različitim pristupima glumačkom poslu. Čemu to, dakle, glumac pristupa? Odgovorit ću novim pitanjem: nismo li svi barem jednom prisustvovali situaciji u kojoj nas neki kvalitetan, talentiran glumac u određenoj predstavi, u određenom kontekstu, ne poštujući zadana pravila igre, nepodnošljivo «uznemiruje». Zašto nas uznemiruje? Kao da svi osjećamo kako to «nešto» čemu se, podržavajući određeni «tip» glume, priklanjamo, to «nešto» čemu glumac pristupa, «nešto» što stvara u gledalištu nemir nije baš do kraja bezazleno (ma koliko se često glumu pojednostavljivalo kao tek bezazleni reproduktivni čin)? Kao da način (ili pravila) glumačke igre imaju dalekosežne, premda teško odredljive, društvene posljedice? (Želim upozoriti kako ne mislim na glumčeve provokativne «vanjske» egzibicije.) Kao da način glumačke igre implicira određeni svjetonazor, filozofiju, pa tako i ideologiju. Po čemu se ti različiti načini prepoznaju? Unutar čega se kreću, što dotiču, kako ih prepoznajemo?

Glumac: ispisiv i čitljiv

Glumci glume. Razne uloge. Moguće je to razumijevati na dva (pojednostavljiva) načina: – moguće je «glumiti» u onom smislu kako ga često tumače laici. Kažu: «Ma 'ajde, pa slaži, k'o da ti je novost, pa ti si glumica...» Glumiti je, dakle, isto što i lagati, odnosno dati «laž-

nu sliku». Manje je važno, u ovom slučaju, to što je «lažna», puno je važnije da je «slika». A svaka je slika plošna. I svaka slika, svojim definiranjem umrtvljuje, pojed-

čanje bitka i onaj koji maniristički ukazuje na postojanje nevidljivog, a suštinskog? Gluma tako može predstavljati društveno subverzivan čin, ali i onaj koji podržava

Postoji glumac koji se znoji i onaj koji to nerado čini, onaj koji zazire od tjelesnih sokova. Ovaj drugi trudi se ostaviti poželjnu sliku, imidž o «idealnom» sebi

nastavljuje, okamenjuje stvarnost. Neki se glumci od toga brane – «kad glumim ja unutar sebe tražim istinu, jednu od mogućih istina, ja otkrivam sebe tražeći drugog». Oni ne pristaju na «sliku», oni žude, kako često ističu, za životom samim, i to «za intenzivnijim životom» nego u životu. A intenzivno živjeti podrazumijeva budnost osjetila, emocije, duha i tijela (o čemu bih opširnije drugom prilikom). *Žude* pokazati ono neiskazivo, podsjetiti (se) na «zakriveno». *Pređa me tako izlaze dva «tipa» glumca: jedan od njih nosi oznaku «čitljiv», a drugi pak «ispisiv», jedan od njih nudi Zadovoljstvo, dok drugi traga za Užikom.* Jedan se uvijek savršeno uklapa u trenutačno uspostavljeni društveni mozaik, njegovu je rolu lako iščitati, dok drugi nosi upisanu, što bi Šnajder rekao, diferencijalnu oznaku «Apatrid», i u njegovu je rolu moguće puno toga upisati (naravno da upis ovisi i o čitaču). Podsjetimo se načas kako Barthes definira spomenute opreke. Čitljivi tekstovi, izlazeći *ususet čitateljskim uvjerenjima*, stvaraju zadovoljstvo, a «ispisivi», nasuprot, svojim «prekidima i zijevovima» izazivaju užitek. Potraga za užikom uvijek je rizična, podrazumijeva određenu krizu, uznemirenost, pa i moguću bol.

Selekcija identiteta

Oba impliciraju, i onaj koji pruža zadovoljstvo i onaj koji iznenađuje (tako je, uostalom, i u svim drugim vidovima umjetnosti), određeni odnos prema pojmu «identitet». I nesvjesno ga (identitet) definiraju. Navedena dihotomija priziva i sljedeću: nije li moguće razlikovati dva načina pripadanja glumi: onaj koji se bavi semiotičkim i onaj koji se bavi simboličkim (onako kako to definira Julija Kristeva), onaj koji afirmira klasicističko shva-

konvencije i simbolički poredak. Prvi je glumac upotrijebio sebe kao sliku koja podržava druge slike: on o društvenom progovara na umiven, odnosno «očišćen» način – sve je jasno, granice su jasne, lako odredive i lako provedive, bile one nacionalne, kulturalne, estetičke ili pak one što se tiču identiteta pojedinca. Glumci koji nam nude zadovoljstvo poštuju simbolički sustav koji podrazumijeva postojanje granica. A granice su, kad se jednom uspostave, premda arbitrarne, uvijek dalekosežne (između ostalog završavaju na kršćanskom imperativu razdvajanja duha i tijela). «Čitljivi» glumac, dakle, podržava granice koje su prepoznatljive, pa tako za većinu relaksirajuće. To je glumac koji plovi unutar granica svoga bića na način kako ih predviđa i opisuje zajednica, i, poštujući trenutačno vladajući simbolički sustav, upotrebljava samo ono očekivano. *Zadovoljstvo* je unaprijed predvidivo, is-

programirano. Ono nam pruža ugodu ispunjavanja očekivanog, komfor prepoznavanja: sve su granice poznate, i unutar njih se i ostaje. Njih se, dapače, određenim glumačkim načinom i potvrđuje. Eto dijela odgovora na postavljena pitanja, eto jedne od važnih društvenih funkcija glume: održavanje pravila, dakle, podržavanje određenog ideološkog sustava! Bez ekscesa, bez gubljenja (kontrola? Ili Sebe?), bez znoja.

Nepredvidljivo tijelo i njegov/njezin užitek

Drugi, pak, nudi *Užitak*. A što je preduvjet (doduše ne i garancija) Užitka? Užitek nam može pružiti samo nepredvidljiv susret s Drugim (tijelom). Dodir s drugim koji te iznenađuje, koji predstavlja svojevrsnu opasnost, ali nudi i neslućenu slast. Dodir je, dakle, *nepredvidljiv... on jest. Tijelom. A ne slikom.* Tijelo ne poštuje *pravila isključivanja* koja podrazumijeva «slika». Susret s Drugim tako podriva našu sliku o identitetu kao konačnoj kategoriji, ukazuje na arbitrarost simboličkog sustava. Prekidi i «zijevovi», kad se govori o glumi, upućuju na narušavanje reljefa unutar lica kojega glumac igra. Nije lako na ovaj način «šetati» unutar granica «identiteta». Ima unutar tog teritorija svega, iznenađenja, pukotina i protuslovlja. Tako Subjekt, otkrivajući svoje nekoherencije i zijevove, otkriva svoje «tuđosti» te ukazuje na arbitrarost povišnih i kulturalnih pretpostavki. Sve ono što pripada simboličkom sustavu, koji nas dijelom ograničava ali i štiti, dovodi u pitanje. To je cijena orgazmičkog užitka.

Suzenje, vlaženje, znojenje

Što se, zapravo, događa u tijelu kojeg se osjetilno otvori? Prepuštanjem, podavanjem, otpuštanjem samokontrole susrećemo se s Drugim: s partnerom, s piscem, s gledateljem, s drugim sobom. Preko osjetilnog, preko «biti u sada» (što glumačkim rječnikom znači osvijestiti probuđena osjetila) dolazimo do potresa, do užitka. I tijelo tada reagira potresom: oslobađajućim trzajima zganarellovskim smijehom (a ne osmjehom) ili pak suzenjem, vlaženjem, znojenjem: pokazivanjem (sjetimo se opet Šnajdera i njegove Gemme) onoga što neki ne vole vidjeti – «crne žuči». Užitek podrazumijeva, kako smo već istaknuli, *odnos dvaju tijela* (bilo da pod tim podrazumijevamo susret dviju kulturalnih ili pak nacionalnih zajednica, dvaju fizičkih tijela, ili dvaju dijelova unutar Sebstva), dodir, a zadovoljstvo jest *unutar jednog tijela*. Zadovoljstvo ne podrazumijeva, dakle, partnera kao aktivnu silu. Slijedeći oznaku «tijelo» vratimo se glumačkom fizičkom tijelu. Postoji glumac koji se znoji i onaj koji to nerado čini, onaj koji zazire od tjelesnih sokova. On se trudi ostaviti poželjnu sliku, imidž o «idealnom» sebi. Njemu su tjelesni sokovi zazorni, dok su «ispisivom» glumcu tjelesni sokovi tek znak približavajućeg Vrhunca. On, dapače, upravo traga za tjelesnim sokovima. Bez tjelesnih sokova nema ni silovitog Užitka,

naslade, nema orgazmičkog potresa. Tako je i u glumi: kad je tijelo spremno, otvoreno, kad dopušta da energija teče, kada *osjetila* rade, tek kada je «u sada», glumac je spreman za susret s Drugim (publikom, partnerom, s licem koje igra, s nesvjesnim). Onaj koji ne vjeruje u simboličko, kaže Kristeva, prepušta se semiotičkom, vraćajući se tijelu i tjelesnom. «Ispisiv» se glumac prepušta trzaju, kao (kako bi rekao A. B. Oliva) u *smijehu*. Prepušta se tjelesnoj eksploziji koja oslobađa kontrole. Vraća se prvobitnom, semiotičkom, nesvjesnom. Susrećući se s vlastitim nesvjesnim djeluje na naše nesvjesno. Taj je pristup glumi onaj koji ispituje neiskazivo.

Orgazmički potres kao subverzija

No, orgazmički je potres opasan ako ne živimo u društvu koje podržava ekstatičke izlete? Orgazmički potresi utrnjuju racionalni ego! I na taj način pojedinac izmiče kontroli društva, kontroli simboličkog svijeta. Užitek, naime, stvara «križu» u čitateljevu, u ovom slučaju, gledateljevu odnosu prema simboličkom sustavu. Nije li to ono što nas potresa i uznemiruje? Način na koji glumac-apatrid, on/a koja preferira užitek, taj «klaun» i «šaljivdžija» otvoren za glasove i diskurse drugih, postavlja pitanje društvenog; pitanje koje je «dinamičnije, nepredvidljivije, zabavnije i prepredenije od bilo kojeg sistema znanja»? Možda tako postavljeno pitanje trajno uznemiruje naše povijesne, kulturalne i psihologijske pretpostavke. ▣

kazalište

Premijere

Kraljević Hamlet 2001. u Zagrebu

Uz premijeru Velikog meštra sviju hulja u zagrebačkom ZKM-u: režija: Branko Brezovec; scenski pokret: Jasna Frankić Brkljačić

Nataša Govedić

Kazalište bi se moglo odrediti i kao kuća duhova: od Erinija koje progone Oresta, Hamletova obiteljskog duha, Goetheova posla s Mefistom, Ibsenovih *Sablasti*, Pirandellovih onostranih "lica" koja traže svoje autore, sve do Šnajderove *Utjebe sjevernih mora* ili umrlih povijesnih protagonista koje opet susrećemo kod Caryl Churchilla, tema prošlosti koja se vraća po svoj "danak" neprestano je na kazališnom repertoaru. U dramatičariji Krležine novele *Velikog meštra sviju hulja* Brezovec je također zgrabio u prebogato crpilište "grobljanskog" spektakla, s time što bih ja otišla još i dalje te povezala dramsko "nesvjesno" Brezovčeve predstave te Krležin lik (oporbenog novinara) Kraljevića s likom Shakespeareova danskog kraljevića Hamleta, barem utoliko ukoliko obojica očajnički usamljeno, izmješteno, snovito i opsesivno progone TRULOST države u kojoj su se zatekli. Navodim brethijanski song iz Brezovčeve varijante *Hamleta: Sve je trulo i gnjilo, tu mater proklinje sina, a sin kolje mater i sve u crno se ruši* (autori glazbe: Antun Toni Blažinović i Ivan Koprivčević). Čak i na razini frojdijanske ili lakanovske psihoanalize, Brezovec režira *hrvatsku povijest* kao krležijansko i u isti mah hamletovsko ludilo nemogućnosti da se politički ime-nuje lokalno, nacional-obiteljsko središte zla, premda svaki od nas stoji u samom središtu Jezovitog. Ali zaraza korupcijom toliko je velika da *svatko* isto tako može biti i zločinac ili ubojica, odnosno zaraza je toliko ogromna da nitko ne vidi vlastite ruke i djela nepravde njima počinjena.

Krleža izvan akademije

Osim Šnajderovih drama, postojano zaokupljenih Krležinim opusom (pa čak i krležijanskom stilistikom), Brezovec je *Meštar* rijetko ozbiljna znanstvena studija Krleže u nas. Ona Krležu ne tretira ni kao bezvremenog barda (s kojim se upričuju megalomanski razgovori tipa "Krleža ili sve o svemu") ni kao "građanskog dramatičara" (koji, zgodno je napomenuti, neprestano nešto *gnjavi* uvažene građanske teoretičare s tim nekakvim *bezveznim* frajlama koje završavaju pod kotačima građanskih kočija ili pak sjede u salonima koje možemo lako zamijeniti bordelima). Brezovec Krležu ne radi ni kao dogmatičnoga "komunista" podružnice Mrđuša Donja ni kao paneuropki potrošenog "ekspresionistu", nego kao *pjesnika kaosa*, a *kaos* je uvijek vrlo neugodna stvarca; uprav' trn, da ne kažem *balvan* u oku službene kulture. *Veliki meštar sviju hulja*, baš kao i nedavne slovenske (Korunove)

režije Krleže, bave se Krležinim buncanjem, snomoricom, razlomljenim stihovima i nabujalom tjeskobom, zbog čega je gotovo trostatnu predstavu mjestimično mučno pratiti. Ali kazalište, treba li ponoviti s neizbježnim Brez-

javljuju kao prijeteća metafora policijskog nasilja. No, žene su isto tako i predvodnice sekvenci korskog protesta; zbijenoga glumačkog ansambla koji režijski simulira protestni skup. Žene tako služe kao ispis najgorih nepravdi

ljevića. To je performer kakvog dosad apsolutno nikada nismo vidjeli; ni u surovjoj *Dekadenciji* ni u "slabom" *Macbethu* ni u dijaboličnom simpatičnom *Münchhausenu*, niti smo uopće mogli naslutiti da u sebi nosi tako sna-

savršeno je u skladu s logoreičnom, povišenom temperaturom Krležina originala, ali i s fašistoidnim elementima operetne pompoznosti i mitomanije; evo, na primjer, u zagrebačkom HNK. I Hitlera je doslovce moguće shvatiti kao prvoga "karizmatičnog" radijskog "pjevača" (novi medij iznimno je pomogao u njegovu putu na vlast); dakle kao primarno VOKALNOG manipulatora slušateljske pozornosti. Slušanje je u operetnim režimima dakako uposlano i kao metafora *poslušnosti*, kao što je i operetna lažnost ponovljena slika lažnosti i istovremene kićenosti političkih institucija. Scenograf Tihomir Milovac naglašava zagušljivu dimenziju operetne klaustrofobije: likovi su stješnjeno "zatvoreni" u pokretne scenske kutije, u makete smanjenih gradskih ulica, u premalene prozore, u sićušne otvore. Kroz jedan od njih početkom predstave nam se obraća i prvi kompetentni ravnatelj neke zagrebačke kazališne kuće u posljednjih petnaestak godina: Slobodan Šnajder; današnji ravnatelj ZKM-a. Šnajderova je kratka glumačka replika parodija Tuđmanova "šefovskog" prezira prema umjetnosti, dovoljna da nas podsjeti na metastaze HDZ-ove diskriminacije svake kulture koja nadilazi hiperideologizirani kič (što je Šnajder osjećao i na vlastitoj koži). No, završila bih ovaj tekst, frustrirajući premlen da bi zabilježio puni obujam redateljskih i dramaturških postupaka Branka Brezovca, premlen i za elaboraciju studije pokreta koji je s glumcima izvanredno napravila Jasna Frankić Brkljačić (time indirektno postavši koredateljica Brezovčeve predstave), pohvalom samog završetka uprizorenja. Umjesto standardne hrvatske jadikovke nad samima sobom i nad krajem Svijeta, što Brezovec ionako ironizira u prethodnim scenama, u zadnjem prizoru redatelj vizualnim trikom umnaža lik Kraljevića i piše jasan poziv za prekidom svih dosadašnjih hamletovskih šutnji – unatoč svim prijateljima daljnjim nasiljem. Zbog toga, konačno, predstava postaje *neprocjenjivo vrijedna*. U njoj, osim sjajnih Vilija Matule, Anice Tomić i Velikog Meštra u opernoj izvedbi Boška Jerića, hvalevrijedno, makar gotovo marionetski, sudjeluje *kompletan ansambl* ZKM-a: Katarina Bistović Darvaš, Urša Raukar, Doris Šarić Kukuljica, Marica Vidušić, Nađa Perišić-Nola, Ksenija Ugrina, Nataša Dorčić, Suzana Nikolić, Zdenka Marunčić, Ana Krajtmajer, Dina Ekštajn Kecerin, Zoran Čubrilo, Edvin Liverić, Filip Nola, Branko Meničanin, Siniša Miletić, Damir Šaban, Kristijan Ugrina, Davor Borčić, Branko Supek, Maro Martinović, Krešimir Mikić, Ana Jurić, Bojan Navojec, Marinko Maričić, Radovan Ruždjak, Daniel Ljuboja, Slaven Juriš, Mihael Nosek, Vladimir Krstulović, Dora Polić. Premda je riječ o vagnerijanski "teškoj", hotimice značenjski "preopterećenom" i po količini uposlene režijske agresije, vrlo uznemiravajućoj predstavi, preporučam je onoliko koliko bih preporučila *Hamleta* u režiji Petera Brooka, Roberta Lepagea ili Roberta Wilsona; umjetničkog trojca koji je obilježio hamletianu 20. stoljeća. ☐

Vili Matula kao da i fizički i psihički isijava intelektualnu traumu apolitičnosti: oči koje vide zlo i ruke koje ne znaju kako ga zaustaviti. Zbog toga postaju suučesničke

htom, ni ne treba biti UGODNO; ugodna je samo malograđanština. Najveći kompliment Krleži tiče se činjenice da se njime danas neusporedivo hrabrije bave kazališni ljudi, no ljudi iz znanstvenih megainstitucija posvećenih upravo Krležinu liku i djelu. I to je hamletovski motiv; motiv književnosti koja nikako da postane "enciklopedija" (*riječi, riječi, riječi*); umjesto toga, pojavljuje se kao iskopana Yorickova lubanja (još mokra od zemlje), lubanja Lude, spremne da mimo svih službenih hijerarhija te krajnje "nepristojno", *neugodno* izjednači čovjeka, Boga i crva – kao srodno "propadljiv" materijal. Ili, riječima Krležina i Brezovčeva Kraljevića/Hamleta: *Svi mi plešemo ravno u mrtvačku raku*.

Oko ženske rake i ženskih čarapa

Recimo i da snovitu Ofeliju prikazu, nazvanu "Naga žena u oblaku", u predstavi igra izvrsna, prozirno krhka, svjetlokosa i u isti mah ozbiljna, promišljena, koliko i distancirano te tragično "onostrana", Anica Tomić (glumica koja nije dopustila da je se razodijevanjem svede na porno lutkicu), a čitavog je *Hamleta*, kao i čitavog *Velikog meštra sviju hulja*, moguće analizirati i kao metafiguru dugačkog Ofelijina pogreba. I kod Shakespearea i kod Brezovca Ofelija je mjestimično i kvislinska, pa i mizogina figura: lažna "čistoća" koja, međutim, surađuje i s Klaudijem i s Velikom Meštroštom Sviju Hulja. Pod znakom pogreba je doista napisan i originalni Krležin tekst. Citiram repliku Velikog Meštra: *Taj sprovod kreće se već pet milijardi godina... Prolaze sprovodi i prolaziti će vječno!* Dodala bih da Brezovec ovoj formuli vječite smrti ukida dimenziju determinizma, pretvorivši je radije u komično nepravdeni "ukaz" hulje; ukaz kojem se možemo na razne načine podrugnuti i suprotstaviti. Ostale se žene u *Velikom meštru* pojavljuju kao "debele" sluškinje razdrlijenih i obješenih grudi (kostimi: Mirjana Zagorec), agresivne alapače i bolje ili loše odjevne kurve; kao "roktave" oportunistice i kao silovane učiteljice; kao bolesne i zgažene radnice; riječju – kao *horda* obespravljenih, pretučanih, bijesnih ili cvilećih *pasa*. Zbiljski se psi (navodno posebno dresirani i posuđeni od MUP-a), međutim, na sceni po-

muškog poretka i njegova moguća katarza "odozdo", ali ne i kao njegova racionalna kritika. Shakespeareovoj je tamnoj ambivalenciji prema ženama stoga dodana Krležina *zgađenost* nad ženama i na poslijetku Brezovčeva klasična poetika *žene kao žrtve*. Na sceni su citirani, odnosno projicirani i dijelovi ranije Brezovčeve predstave *Emma Zunz* (prema Borgesu), također zaokupljeni temom ženske žrtve i osvete, ali njihov je subverzivni potencijal ugušen najjačim vizualnim simbolima "ženskog" u predstavi: reklamama za *Polzeline* čarape, na kojima je žensko tijelo ironični i vječni fetiš konzumerističkog spektakla pod vodstvom Velikog Meštra Sviju Hulja – kao kralja Kapitalističkog Imperija kupnje i prodaje. Nemam dojam da je Brezovec ovom predstavom ista bliži izvantradicionalnom poimanju rodni uloga.

Kraljević/Hamlet 2001.

Kao i kod Shakespearea, u centru je Brezovčeva ansambla (oštro podijeljenog na ogroman kor i usamljenog pojedinca) lik Kraljevića/Hamleta. I Kraljević Vilija Matule i Shakespeareov Hamlet preispituju temu vlastite odgovornosti, i jedan i drugi se osjećaju zarobljenima u pogrebnoj *kući luđaka*, obojica dugim solilokvijima kontempliraju temu vlastita samoubojstva (Kraljević, ponovno hamletovski: *Izaći! To je problem! Može li se to riješiti jednim udarcem? Taj udarac treba pasti na mene samoga...*), obojica su psihotično, ali i spasonosno odijeljeni od još malignije stvarnosti koja ih okružuje. Vili Matula pokazao se kao fenomenalan izbor za ulogu Kra-

žu hamletsku masku. Matula nastupa kao ledena, smirena, precizna refleksija; gestualno hotimice usporena; katkad i eksplicitno simulirajući "bestežinsko" stanje, odnosno LEBDENJE tijela u izvedbi ludila; glumački napravljeno unutar tradicije najvećih izvođača Shakespeareaova *Hamleta*. Njegova je usporenost trostruki znak: i nemoći i oklijevanja i promišljanja, pri čemu je izvođački glas lucidno snažan i neumorno kritičan. Izgledom podsjećajući na arhetip Oscara Wildea, mršavog *dandyja* u gavranoški crnom i sjajnom odijelu, intenzivno crvene kose do ramena, Vili Matula kao da i fizički i psihički isijava intelektualnu traumu apolitičnosti: oči koje vide zlo i ruke koje ne znaju kako ga zaustaviti. Zbog toga postaju suučesničke, premda i očajne zbog vlastita pristanka na sudjelovanje u orgijama smrti. Tu je i izvrsno izvedena tragična nježnost Matulina Kraljevića/Hamleta kao dvojnika ili ljubavnika Krležina Pana (još jedna Brezovčeva mudra dramaturška inkluzija Krležine poeme u tekst predstave): *Uzalud. Uzalud. Pane. Smlavit će te nevidljiv, mračan, krvavi bog*. Tu je i implicitna homoterotičnost današnje hrvatske muške političke scene: inače posve asekualan Kraljević/Hamlet proganja Velikog Meštra s opsesivnom strašću koja nadmašuje pravdoljubivost, kao što i gubitak radosnog, slobodnog i hedonističkog Pana spominje s boli koja izlazi iz okvira pjesničke identifikacije te pomiče Pana prema gotovo ljubavničkom idealu. I ono najvažnije: Matula je u stanju ne samo glumački analizirati, nego i bolno isplakati, istisnuti iz sebe sav taj košmarni poredak nepravde: *Ja sam ipak čovjek, jer mogu plakati! A on ubija hladnokrvno...* Kraljević/Hamleta ubijaju baš kao što ubijaju i Shakespeareova Hamleta, a njegova je ključna replika, ponovno i ponovno vjerno Shakespeareu, ŠUTNJA: *A gdje je kraj te kolone? I šutnja. Šutnja, Mukli tutanj nevidljivih četa*. Tu opet obračun s Velikom Meštroštom u ruke preuzima redatelj, kao sletovski "gospodar" velikog i krajnje depersonaliziranog ZKM-ova ansambla. Treba reći da je mehanizam transformacije Krleže u Shakespearea u ovoj predstavi realiziran RAVNOPRAVNOM suradnjom jednog tiranskog redatelja i svega dvoje glumaca koji izmiču redateljskoj objektivizaciji: potresno tragičnog Vilija Matule te energične, disciplinirane i dostojanstvene Anice Tomić. Ostatok ansambla, tipično za Brezovca, korišten je okrutno lutkarski: kao građa za znakovne kompozicije. Ovom redatelju ionako nisu važni glumački mikroeksperimenti; važni su mu koncepti i slike.

Operetni cinizam

Brezovčeva ideja da *Velikog meštra* napravi u opernom ključu (u kojem je, sjetimo se, već režirao makedonske *Pečalbare*)

kazalište

Nihil obstat

Odluka Stevena Berkoffa da se upusti u dramaturgiju *Prizora raspeća* potencijalno je hrabra koliko i banalna

Uz gostovanje Mesije Stevena Berkoffa u zagrebačkom DK «Gavella»

Tomislav Brlek

Među ljudima u kojih nadnaravni dio njih samih nije probuđen, ateisti su u pravu a vjernici nisu.

Simone Weil

Okupljajući malo po malo sljedbenike među potlačanima i obespravljenima, opskurni siromašni prorok postaje zanimljiv moćnoj okupatorskoj vojnoj i gospodarskoj sili, koja ga, na izričit zahtjev njegovih sunarodnjaka zbog širenja radikalnih političkih nazora, konačno osuđuje na smrt. Njegova se snaga zasniva na riječima, kako proročanstava iz svetih spisa, tako i vlastitoj moći uvjeravanja, te na čudima koja izvodi. Ukratko, na vjeri, koju tehnološki i kulturno superioran imperijalni sustav isprva podcjenjuje, premda

će na kraju zbog nje propasti, pri čemu će i hvatanje za slamku prihvaćanja nove vjere uroditi jedino odgađanjem. Kako vjera, međutim,

onemogućuje racionalnu verifikaciju događaja onima koji je nemaju, to opisani događaji zadobivaju oprečna tumačenja upravo s obzirom na tu temeljnu opreku.

Pripovijest o životu i djelima Isusa Krista bez sumnje je najčešće obrađivana tema u umjetnosti Zapadne civilizacije, a stoljetne teološke rasprave o njegovoj prirodi toliko su složene i razgranate da je malo vjerojatno kako bi se itko mogao nadati da će svojim djelom pružiti nešto novo na značajnijoj razini. Što se kazališne tradicije tiče, spomenimo samo da su u Britaniji od četrnaestog do kraja šesnaestog stoljeća vrlo popularni bili ciklusi prikazivanja, tzv. *Corpus Christi plays*, strukturirani doktrinarnim obrascem Pada, Iskupljenja i Suda, u kojima je smrt na križu bila logičan dramaturški klimaks. Budući da prošlost, sadašnjost i budućnost tvore međuovisne sklopove, događaji iz Starog Zavjeta prikazivani su kao prefiguracija zbivanja iz Novog, dok se sam scenski prikaz vizualno temeljio na suvremenosti. Iako su kasnije zabranjena i prikazivanja i svako uprizorivanje biblijskih prizora, ove su rudimentarne kazališne forme ostavile značajnog traga na engleskoj pozornici.

Činjenica da se povijest Kristova zasniva na zbivanjima koja izravno

problematiziraju tumačenje videonog, s jedne je strane neodoljivo privlačna za teatralizaciju – kako u kazalištu tako i izvan njega, o čemu dovoljno svjedoči bespoštedna borba protiv vizualnog predočavanja svetoga – dok s druge takve pokušaje opasno približava svetogrdi. Odluka Stevena Berkoffa da se upusti u dramaturgiju *Prizora raspeća* stoga je potencijalno hrabra koliko i banalna. Zahvaljujući u prvom redu besprijekornoj fizičkoj i mentalnoj kondiciji svojih glumaca te vlastitoj inscenacijskoj umješnosti, njegov se izvedbeno i interpretativno vrlo zahtjevn komad ipak pretvara u zanimljiv scenski događaj.

Te(atr)ologija

Složena prostorna i temporalna struktura naglašena je već u dugačkoj ekspoziciji, u kojoj se prizori Kristove agonije na križu izmjenjuju s prikazima jeftine zabave onih koji očekuju njegov konačni kraj, a za koje će se u dramaturški kasnijim, a kronološki ranijim, prizorima ispostaviti da su isti oni koji su glumili, isti oni koji će glumiti, njegove apostole. Njima zapravo neprimjetna, patnja na križu vidljiva je samo publici jer se odvija iza njihovih leđa i jer su njihovi pokreti zaleđeni u *tableaux vivants* kad Krist govori. Upravo ovo umetanje teatra u teološku strukturu scenskim razdvajanjem dijegetičkih razina jasno ukazuje na dominantan interes komada, dok krajnje reducirana scenografska i kostimografska rješenja glumcima ostavljaju tijelo kao jedino izražajno sredstvo. I središnji prikaz iskušenja u pustinji i ret-

rospektivni opis zbivanja koja su Krista dovela na križ izravno su povezana s prirodom kazališne iluzije. Pripremajući na osnovu teksta proročanstava svoju ulogu *in theatrum mundi*, Krist na scenografski golj pozornici ne raspolaže nikakvim scenskim efektima već isključivo prividno siromašnim fizičkim rekvizitima, koji će mu, međutim, bude li imao vjere i nađe li se publika da ga čuje i u nj povjeruje, biti dovoljni, upravo kao što uvjerljiva pantomima može predočiti bilo koji predmet. Nečastivi vrlo brzo odustaje od iskušavanja Isusa – jer "on već ima sve za čime žudi" – i okreće se publici, zavodeći je virtuoznom retoričkom i scenskom vještinom. Napasti tu ne odolijeva Krist, već publika, koja je primorana osvijestiti težak a često i nemoguć izbor između istinske i lažne iluzije, dodatno otežan izravnim suprotstavljanjem teološki i teatralno prihvatljivog.

Priroda iluzije

Berkoffovo uprizorenje usredotočuje se na raspeće i uskršnuće upravo stoga što ti događaji nadilaze opreke vrijeme/vječnost i stvarnost/privid. Prikazani je prizor objava istine ili puka obmana, beznačajan trenutak ili epifanija, ovisno o tome kako ga promatrači vide i tumače. Naglašena samosvijest Kristova o teatralnoj prirodi njegova poslanstva, koju bismo brzopletu mogli protumačiti kao prevođenje teoloških u politička pitanja – što je uostalom i razina na kojoj Pilat na zahtjev Židova i donosi presudu – supostavlja se prividno sporedno prikazanom i ničim objašnjenom čudu isc-

jeljenja. Priroda Isusove ljudske prirode predmetom je teoloških sporenja jednako zakučastih kao i onih o njegovoj božanskoj prirodi, a ni sinoptička se evanđelja ne slažu u pojedinostima, što dakako i jest razlog njihova uključanja u Bibliju. Lažni proroci, kako je poznato, spadaju među najveće opasnosti koje čovjeka vrebaju na ovom svijetu: *Kako su neki govorili o bramju da je ukrašen lijepim kamenjem i zavjetnim darovima, Isus reče: "Doći će vrijeme kad od ovoga što vidite neće ostati ni kamen na kamenu. Svaki će se srušiti!" "Učitelju – upitase ga – kada će to biti i kakav će biti znak da se to počinje događati?" "Pazite – odgovori im – da ne budete zavedeni, jer će mnogi doći pod mojim imenom i reći: 'Ja sam,' i 'Došlo je vrijeme.' Ne idite za njima!" (Lk 21: 5-8).* Za prepoznavanje pravih znakova nečega što će se dogoditi samo jednom u povijesti ne može, dakako, postojati uputa, moguća su samo navještenja, proročanstva i prefiguracije. Svaka je predstava pak uistinu neponovljiva i zbiva se samo jednom a na publici je da u efemernom prepoznaj trajno. A da opasnost interpretativnih prisvajanja u pragmatične svrhe nije otklonjena kanoniziranim tumačenjima vidljivo je u jedinim proleptičkom prizoru, koji izlazeći iz cikličke pripovijesti o raspeću, predskazuje i prokazuje puko presvlačenje kostima.

Nitko od novozavjetnih autora ne tvrdi da je vidio samo uskršnuće, pa i Berkoffova predstava završava gdje je i počela, u očekivanju uskršnuća, prizivajući misao Blaisea Pascala da je Krist u agoniji do kraja svijeta. ■

kazalište

S/M kršćanstvo

Za razliku od srednjovjekovnih i kasnijih religioznih izvedbi Kristove muke, za razliku od sakralnog kazališta utemeljenog na inscenaciji Čuda, Berkoff inscenira nemogućnost bilo posvećenja bilo iskupljenja boli

Uz gostovanje britanske predstave *Mesija* dramatičara i redatelja Stevena Berkoffa u zagrebačkom DK «Gavella»

Nataša Govedić

Dramski je tekst Berkoffova *Mesije* "čvrst" poput električne stolice: na nju je pozvana sjesti čitava kršćanska civilizacija, za koju je onda, pazite: IZVEDBENO, uključena i struja: nagli *trzaji* pa nagla *smirenja* redateljskog postupka. Trzaji i zamiranja obuhvaćaju jake glumačke kontraste, pojačavanje ionako groteskno stilizirane geste, nakon čega pak slijedi naglo zamrzavanje pokreta. Inzistira se na agresivnom suprotstavljanju *aktivnog* kora *pasivnom* protagonistu (u početnim i završnim scenama Kristova raspeća) ili pak *aktivnog* protagonista *pasivnom* kora (u scenama Kristovih govora i "vrbovanja" sljedbenika). Nema tu nijansiranja ili "kontemplacije" u smislu proučavatelja biblijskoga semantičkog kruga Northropa Fryeja, koji u *Snažnim riječima: drugoj studiji o Bibliji* (1990.) piše: "Književnost je vrsta meditacije". Berkoff ni u kojem svojem djelu, pa tako ni u *Mesiji*, ne nastupa kao filozof; naprotiv, zanima ga provokativni pamfletizam teze i kontrateze. Drugim riječima, u Berkoffovu *Mesiji* nema mjesta ni sumnji ni vjeri (opet ću reći: meditativnim tehnikama); jedino *uvjerenosti* da Krist bijaše arhetipska varali-

ca. Informacija za glazbeno zaintrigirane čitatelje: ne postoje dramaturške srodnosti između Berkoffova *Mesije* i Handelova orato-

rija *Mesija* (1741.), ni na razini teme, ni što se tiče stilske obrade. Handelovo djelo, naime, ne posjeduje strukturu jedinstvene korske orkestracije suprotstavljene pjevačkom solu, dok Berkoff razmišlja isključivo u opreci jedinstvenoga *muškog* kora prema Kristu. Umjesto meditacije o Kristu (kojom se, primjerice, bavi Handel), Berkoff na scenu izvodi *samog Krista*, potom nudeći militantne TEZE o Isusovu političkom planu. Prva među njima glasi da Krist nije umro na križu niti je uskršnuo.

Simulacija smrti i "strašna prijetnja" seksa

Krist je, a ovdje Berkoff slijedi knjigu *The Passover Plot* (1959.) Hughja Schonfielda, pažljivo isplanirao vlastito raspeće tako da se stigne popeti na križ točno uoči židovskog sabat-ha, tijekom kojega su svi osuđenici obavezno skidani s križeva, pa mu je tako omogućeno da preživi vlastitu "smrt" i postane veliki simbol (lažnog) uskršnuća. Omogućeno mu je da ostane i materijalno *živi* svjedok kasnijeg jačanja vlastite ideologije. Zašto je to Berkoffu važno? Zašto mu, recimo, nije važnije ono što Frank Kermode naziva "misterijem" Kristovih književnih parabola; interpretativno plodnih i otvorenih *enigmi*? Zato da demonstrira mesijanstvo kao političko taktiziranje samodopadnoga, gotovo *teroristički* ravnodušnog, povremeno i grubog, svakako narcisoidnog i ratnički koncipiranog Krista. Uloga je dodijeljena oštroj fizonomiji cinično osmjehnutog Finbara Lyncha, medijskoj publici poznatog po ulozi krajnjeg negativca Edmunda iz BBC-ijeve ekranizacije *Kralja Leara*. Redatelj nam tako i odabirom glavnog izvođača dodatno poručuje da je vjera tek bolje ili lošije prikrivena ideologija u službi uvjerljivog tiranina. Govoreći jezikom srednjovjekovnog teatra, za Berkoffa je vjera uvijek *quomodum* (prepoznatljiva manira), a ne teatralno svemoguća

quasi ("kao da"). Budući da je ljudska vrsta očito "preglupa" kako bi sama shvatila karakter kršćanske farse kao sapunice s trajno alegorijskim likovima, Berkoff se (ne baš malo zakasnivši za Nietzscheom i Marxom) potrudio da nam "konačno" otkrije i *mazohističko* sljepilo vjernika i Kristovo *sadističko* šarlatanstvo. Za razliku od ranijih ateističkih "proroka", Steven Berkoff, međutim, ne nudi iskupljenje Zaratustrinim smijehom niti promjenu svijeta revolucijom. Njegov proračunati Krist tek na križu ispušta jecaj *nekontrolirane* boli; sve ostalo je *glumačko-marketinška* postava Isusove trgovine ulogama i poslovnom ubrzanja transakcije "instantnog mesijanizma"; divinizacije koju – uspješno – nameće i svjetovnim i crkvenim vlastima. Vjera postaje nešto poput reklame: veličanstveno pakiranje "beskorsne" stvari. Berkoff, nadalje, nudi lik Sotone koji svečanom intonacijom izgovara nevjerovatno konzervativnu "prijetnju": *I will make you fuck*. Kao da je seks apsolutno "najgora" stvar na svijetu (izvanpametno mi je u današnjem vremenu "dokazivati" kako seks nije "zlo"). Jednako mi je neprihvatljivo promatrati još jedan negativni stereotip glumačke podjelu Berkoffljeve predstave: crnolutog Cornella Johna koji pokraj kompletno *bijele* glumačke ekipe Krista i njegovih apostola nastupa u ulozi – Sotone. I to Vraga kao seksualnog "pohotnika"! Mislim da redatelj time crnce arhetipski svodi na rasistički stereotip "veće" lascivnosti, iracionalnosti, "prizemnosti" (Sotona Cornella Johna čak zmijski i *otpuže* s pozornice). Drugim riječima, u predstavi je simbolički *demonizirana* jedna čitava rasa. A ženski je rod, kroz jednu jedinu i to dvojnu žensku ulogu Isustove majke i Marije Magdalene (igra je Julie Riley) sveden na *do zla boga* represivnu, koliko i konzervativnu kombinaciju svetice i kurve. Činjenica *uvježbanosti* britanskih glumaca u stiliziranoj socijalnoj gesti ponavljanja i proizvodnje obline količine rasnih, spolnih i klasnih *predrasuda* (prema kojima crnci palučaju jezikom, puk je gomila okrutnih primitivaca, Židovi su gramzljivi za novcem, žene su sluškinje itd.), ne čini mi se pristupom glumi koji bi bilo dostojno nazvati ikakvom osim *konvencionalnom*: mislim da se radi o ponavljanju klišeja nasilja (netipičnom za simboliku i ikonografiju starih hagiografskih performansa). Ponavljanje nasilja ne do-

nosi automatski i njegovu kritiku. Ansambl je tako uvježban u identificiranju sa skulpturalnom evokacijom karikaturnih gesti: prepoznatljivih poza ili klišeja. Na praznoj pozornici, glumci tijelom ispisuju zaustavljene pokrete stripovskoga gađenja, podrugljivosti, dodvoravanja, ismijavanja. Tijela su pretvorena u depshologizirane STROJEVE dvoipolsatne reprodukcije kolektivne socijalne hipokrizije. Dakle, u sadomazohističke strojeve.

S/M poetika

Prema mišljenju filozofa Marka Edmunda, sadomazohizam je teatralna predstava Superega ili društva koje uči Ego prepoznati te uživati samo i jedino u igrama moći. Ovdje: u Kristovim igrama moći. Sadomazohizam je, nadalje, beskonačno variranje odnosa gospodara i roba, odnosno prevođenje *erotskih* odnosa u odnose *moći*. Doista, Berkoffovi glumci igraju Genetove drame apsurdnih "nadačavanja" u kojima svaka žrtva u sebi sadrži krvnika (Mesija iz istoimene predstave egzemplarni je slučaj žrtve koja poziva na generiranje novog nasilja), kao što i svaki krvnik (naročito pribrani Pilat u izvedbi Michaela Jenna; lik koji i fizički i metafizički hladnokrvno *pere ruke* od odgovornosti za Kristovu osudu) ubrzo postaje žrtva vlastite hladnoće. Krug je zatvoren. Književnoteorijski proučavatelj teološke retorike, Kenneth Burke, napisao je sasvim suprotnu tezu: krug je zauvijek *otvoren* zato što su Kristove poetske parabole dokaz objave svetosti i beskonačne interpretacijske inkluzivnosti samog JEZIKA. I moje je stajalište bliže jeziku kao *slobodi* nego jeziku kao tamnici vječitoga "mesijanskog" oportunitizma nekakvih kvaziarhetipskih trgovaca vjerom. Fućka mi se je li Krist preživio ili lažirao vlastito raspeće. Bitni su mi njegovi stihovi; sa svim potencijalnim kontradikcijama i ambivalencijama. Stihovi o miru; o ljubavi prema sebi i prema bližnjima. Njih, međutim, Berkoff posve izostavlja. Za razliku od srednjovjekovnih i kasnijih religioznih izvedbi Kristove muke, za razliku od sakralnoga kazališta utemeljenog na inscenaciji Čuda, Berkoff inscenira nemogućnost bilo posvećenja bilo iskupljenja boli. Stoga i nemogućnost suosjećanja. U čemu nikako ne mogu pronaći reflektivni interes. ■

razgovor

Jean-Luc Godard

Odrasli uvijek imaju priču

Kad ste jako uspješni, to nije dobro. To vam zavrti glavu. Filmovi se ne rade da biste uspjeli

Sabina Pstrocki

Jedan od sudionika *Europskih književnih susreta* održanih od 27. rujna do 3. listopada ove godine u Sarajevu, bio je filmski redatelj, scenarist i kritičar Jean-Luc Godard. Predstavljen je i njegov najnoviji film *L'eloge de l'amour* (*Oda ljubavi*), kao i izvrstan kratkometražni film *Les dernières minutes*. Nekoć jedna od vodećih figura *Novoga vala*, ove je godine dovršio svoj novi projekt, Zapravo projekt o projektu koji bi trebao nositi naslov *Oda ljubavi* i prikazati četiri stadija ljubavi: susret, fizičku strast, rastanak i pomirenje. Svi ti stadiji bili bi prikazani kroz tri para – mladi, zreli i stari. Ne zna se radi li se o projektu za kazalište, kino, operu ili roman. Autor kojeg na samom početku ne vidimo upoznaje nas sa svojim projektom i gotovo je uvijek u prisutnosti neke vrste pomoćnika. Godard je prije projekcije filma, kao dio najave, citirao komad vlastitog scenarija: «S mladim ljudima sve je jasno, vidite ih na ulici i prva stvar koju ćete reći je, oni su mladi. Jednako tako sa starima, prva stvar koja vam pada na pamet je oni su stari. Ali, s odraslima ništa nije očito, nikad nisu u potpunosti ogoljeni, ako shvaćate što želim reći, oni moraju imati neku priču.»

Fragmentiranje bi mogao biti pojam koji opisuje vaš zadnji film Oda Ljubavi, a mogao bi se odnositi i na neke ranije filmove. Zašto ste izabrali fragmentiranje kao svoj način ekspresije?

– Ne znam na što točno mislite. Uvijek je malo fragmentirano.

Mislím na vaš zadnji film, za koji bi se pogotovo moglo reći da je više fragmentiran nego ostali?

– To je zbog režiranja filma, jednostavno sam se odlučio napraviti to na takav način. Radi se o mnogo zigzagova, taj film nije

kao autoput, više je kao put u šumi.

Imate mnogo referenci na filozofiju. Filozofija je čak u naslovu nekih segmenata vaših ranijih filmova (mislím da se radilo

koristiti u svom filmu, ali nije bilo pravila.

Učenje filmova

U jednom članku koji govori o tom razdoblju htjeli ste da se o

o Vivre sa vie).

– Ne mogu izdvojiti ni jednog filozofa za kojeg bih rekao da je posebno utjecao na moj rad. Tu i tamo učini mi se zanimljiv nečiji način razmišljanja, a kasnije me opet zainteresira netko drugi... Radi se uglavnom o stvarima koje sam čitao u knjigama ili sam ih negdje ranije čuo.

Mislíte li da je takav pomalo neuobičajeni način izražavanja pogodan za ono čime se bavíte?

– To je dobra stvar jer otvara put mišljenju, zapravo dopušta vam misliti,

Pisali ste neku vrstu manifesta Novog Vala, zapravo članaka koji su govorili o tom pokretu. Možete li reći nešto o tome kako je sve to izgledalo, postojala su pravila snimanja ili se samo radilo o teoriji ili savjetima?

– Nije se radilo o manifestu u pravom smislu. Pisali smo članke. Nije sličilo ni na jedan manifest u smislu u kojem se o manifestu govori sada. Nije bilo pravila, sve je bilo dopušteno, trebalo je klasificirati ono što možete

filmu učí na univerzitetu, a poslije ste rekli da biste sada htjeli točno suprotno tomu. Zašto?

– Više smo bili za to iz razloga što su profesori, ali i učenici na fakultetu bili loši. Film nije bio priznat kao umjetnost. Htjeli smo da se o tome priča u školi jednako kako se priča o npr. književnosti, da se učí o povijesti filma kako se učí o povijesti umjetnosti tj. slikarstva ili nečeg drugog, ili kako se učío bilo koji drugi dio znanosti. Htjeli smo da to bude dio školovanja. Sad mislim da se to nije ostvarilo na pravi način.

Mislíte li da je sada priznata filmska umjetnost?

– Da, priznata je i daje joj se na važnosti, ali kako se mnogo promijenila prepoznata je kao takva. No i dalje se dosta ignorira, a s druge strane ima i više festivala i škola za film. Na kraju mislim da je dosta slavljena, ali zapravo ne puno poznata.

Mislíte li da su sada šanse da se naprave dobri filmovi veće ili manje?

– Mnogo manje.

Zašto?

– Jer postoji televizija, mediji, magazini.

Ali to je postojalo i šezdesetih.

– Nije.

Zašto je Le Petit Soldat bio cenzuriran?

– U to vrijeme francuska vlada nije htjela da se govori o ratu u Alžiru.

Je li se radilo o nekakvoj ljevičarskoj provokaciji ili...?

– Bilo je puno političkih, socijalnih tema, film nije uopće bio prihvaćen.

Volím kada se ljudi plate

U zadnjem filmu kažete da je ljubav prema državi kao ljubav prema osobi koju volimo. Jeste li promijenili stav s obzirom na te probleme koje ste imali ranije?

– Državu jako volim, oduvijek, ali ne samo kao državu, zapravo ne uopće kao državu, već

Smeta me da cijeli svijet nosi plavi jeans i pije Coca Colu i da ne postoje druge stvari osim te dvije. Smetalo bi mi da cijeli svijet bude jednak i potpuno uniformiran

kao ljude koji ju čine. Ljudi čine državu, na to sam mislio.

Pet godina prije trebalo prije završetka Ode Ljubavi. Je li to zbog financijskih razloga ili manjka inspiracije?

– Malo zbog financijskih razloga malo zbog manjka ideje. Nisam znao što bih trebao napraviti. Kad sam bio mladi radio sam puno više filmova, sada mi treba puno više vremena. Prije se umorim, zbog godina.

Je li teško naći novac, s obzirom da ste poznati redatelj?

– Može se naći malo novca, ali ne puno. Treba platiti ljude, ja ne volim kad nekog ne platim.

Je li to zato što novac dobivaju mladi ili su upleteni neki drugi razlozi?

– Kina i filmovi mariginalizirani su, to je zbog toga. Kao i filozofija. Knjige iz filozofije ne prodaju se na kioscima, s novinama. Država nas nekad podržava i brani, da to ne radi ne bi ni postojala francuska kinematografija. Čak ako se uspoređi s drugim zemljama ta je kinematografija više pod zaštitom od ostalih. Kinematografija je najprije ignorirana u srcima, ja tako mislim. Ili u glavi.

U Odi Ljubavi progovorili ste pomalo i o globalizaciji, ističu se rečenice kao «Washington je iza Hollywooda» ili «Amerika ne posjeduje svoju povijest zato je mora tražiti u Vijetnamu, u Sarajevu». Koji je vaš stav prema globalizaciji?

– Ne znam, smeta mi da cijeli svijet nosi plavi jeans i pije Coca-Colu i da ne postoje druge stvari osim te dvije. Smetalo bi mi da cijeli svijet bude jednak i potpuno uniformiran.

A «Washington je iza Hol-

lywooda», prvi put javno rečeno u filmu, osim toga što to jasno znači, što vam još znači ta rečenica?

– Hollywood je politički instrument.

Da, ali možete li još nešto reći o tom stavu, postoji i rečenica u smislu da oni poboljšavaju svoju egzistenciju, ali nemaju nikakav život.

– Da nešto sam tako zapravo htio reći.

Što je dokumentarizam?

Neki su kritičari rekli da se ovdje radi o dokumentarizmu, vi ste rekli da ne znate što to uopće znači dokumentarizam, pa kako biste na kraju opisali Odu Ljubavi u pojmovima žanra, ako se na taj način može govoriti o njoj?

– Rekao bih da je najviše dokumentarac, ali ne znam zapravo što to treba značiti.

Najbliži je, dakle, dokumentarcu?

– Da, ali kino je uvijek sadržavalo u sebi dokumentarizam i fikciju...

Postoji početak projekta koji je predstavljen na početku filma. Je li se on na kraju ostvari ili ne?

– Ne. Mislim da se ne ostvaruje u filmu. Osoba s kojom je glavni lik htio napraviti projekt je mrtva te se najviše zbog toga i ne ostvaruje.

Taj početak projekta, zanimljivog sadržaja, o četiri stadija ljubavi: upoznavanje, strast, rastanak i pomirenje, do koga nekad dolazi, četiri stadija prikazana kroz tri para, sve zvuči kao podloga za zanimljiv film s jedinstvom i mogućom pričom. Zašto ste se ipak na kraju odlučili da to ne ostvarite, ili ćete to napraviti u budućnosti?

– To sam htio napraviti na početku, ali poslije su došle druge stvari, počeo sam pričati o momentima tog momka koji ima projekt. Pomalo autobiografski. Ne govori o nemogućnosti ostvarivanja projekta, već o poteškoćama. Možda bi se kasnije da sam nastavio film projekt i ostvario.

Tema nostalgije gotovo je sveprisutna, doba Otpora, nostalgija za životom i možda starijim načinom pravljenja filmova. Zašto nostalgija i zašto Otpor kao dio prošlosti?

– To čini bitan dio mog života iako sam imao 10 godina tada i zapravo nisam poznavao smisao te epohe. Slušao sam priče svojih roditelja i njihovih roditelja. Neki su trenutci u filmu inspirirani pričama koje sam čuo.

Alegorija

Rekli ste u filmu «kada mislim na nešto uvijek mislim na nešto drugo» i ta bi misao mogla biti osnova neke metafore ili alegorije. Može li se cijeli ovaj film gledati kao alegorija?

– Da, to je u potpunosti točno.

Možete li to malo objasniti?

– Ne mogu puno reći o tome, ali radi se o jednoj filozofskoj misli koja objašnjava kino, koja pokazuje neke stvari, neke stvari prije i iza i neke stvari koje su ispred. I alegorija tome u potpunosti odgovara. Kad kažete globalizacija mislite na jednu stvar, ali isto tako implicirate druge. Sve to ide dosta daleko. Preko povijesti toga mladog čovjeka kojeg sam želio prikazati htio sam prikazati i mnogo drugih stvari, ono sve što zapravo čini fragmentaciju tog filma.

Jean-Luc Godard (1930.), školovao se u Nyonu (Švicarska) a kasnije u Francuskoj. Godine 1949. upisao je studij etnologije na Sorboni. Filmskom kritikom počeo se baviti objavljujući u *Gazette du Cinema* pod pseudonimom Hans Lucas. Pojavio se kao glumac u *Quadrille* Jacquesa Rivetta, a kasnije u *Charlotte i njen odrezak* Erica Rohmera. Pisao je i za *Cahier du Cinema* te u časopisu *Arts*. Svoj prvi film snimio je na gradilištu jedne brane. Sam je financirao snimanje dvadesetominutnog *Operacija beton*. 1959. izašao je njegov prvi dugometražni film, *A bout de souffle*, na kojem je surađivao s Fracoisom Truffautom. Ostala poznata djela su *Pierrot le fou* (1965.), *La Chinoise* (1967.), *Week-end* (1968.), *Prenom Carmen* (1982.), *Le Petit Soldat* (1960.), *Sauve Qui peut itd.*. Autor je pedesetak filmova koji tretiraju različite političke, socijalne, ekonomske aspekte društva. □

Koje su prema vama osnovne poteškoće za ovog mladog autora ili nekoga drugog mladog autora u stvarnosti koji nema reputaciju, a želi ostvariti svoj projekt?

– To bi trebalo njega samog pitati, ja ne znam što bih rekao. Za njega je možda najveća poteškoća što traži osobu koja bi bila pomalo odrasla i ne uspijeva je naći.

Što vam se ne sviđa danas u kinematografiji ili što vam se nije sviđalo ranije?

– Ne mogu pričati općenito, jedino pojedinačno o filmovima.

Peti Element, na primjer?

– Mislim da je loš, ne govori o povijesti, ne pokazuje kako su stvari loše u svojoj biti.

Ali postoji scena u kojoj biće Peti Element stoji ispred ekrana i plače učeći ljudsku povijest, gledajući ubijanja, rat, stradanja?

– Mislim da je to nešto što ste vi vidjeli u filmu, a kakva je bila namjera – to baš nisam siguran.

Kritika i kritičari

Bavite li se još uvijek filmskom kritikom?

– Ne više.

Rekli ste jednom prilikom kako vas je iznerviralo kad se pojavio neki filmski kritičar i razgovarajući o vašem filmu bio nametnuti svoje mišljenje o tome što ste mislili kada ste prije trideset godina snimali neki kadar? Mislite da bi se osoba trebala baviti umjetnošću kako bi se bavila bilo kakvom kritikom?

– Mislim da je bolje ako ste i jedno i drugo istovremeno. Upravo o tome radilo se u Novom valu, bili su tu ljudi koji su istovremeno bili kritičari i redatelji. Prije četrdesetak godina ako ste se bavili kritikom bio je to već jedan od načina formiranja kinematografije, njezina izvođenja na pravi put. To što ste otišli pogledati neki film, sami ili s prijateljima, to je već značilo da ste na neki način stvarali kinematografiju. Kao što je za slikara sam odlazak u muzej značio stvaranje slikarstva.

Znači da netko tko se bavi kritikom slikarstva, istovremeno treba biti slikar?

– Da, ili barem umjetnik. Pisac, što god. Samih kritičara koje cijenim ima jako malo. Postoje oni koje cijenim, ali kritičarska objektivnost je kao mišljenje ljudi iz srednjeg vijeka o nečemu što je stvoreno danas.

Zašto ste crno-bijelo snimali Odu Ljubavi i što čini prijelaznu točku pred kraj koji je snimljen u boji?

– Ono što odgovara sadašnjosti, to sam htio da bude u crno-bijelom, a ono što odgovara prošlosti, u boji. Crno-bijelo je aktualnost, u novinama npr. sve su fotografije crno-bijele. Za prošlost i ono što više ne postoji, ostaju boje, one tomu daju snagu.

Životinje

Možete li reći nešto o projektu ma koje ste napustili?

– Ima ih mnogo. Imao sam jedan projekt koji se zvao Životinje. Radilo se, isto tako, o četiri dijela. Na početku socijalisti imaju vlast, nakon toga dolazi revolucija, i žene preuzimaju vlast, i nakon toga ponovna revolucija, djeca preuzimaju vlast, i posljednja promjena je kada žene i djeca stvaraju savez jer osjećaju i boje se kako će životinje preuzeti vlast.

Kao u Orwellovoj Životinjskoj farmi.

– Ne znam za tu knjigu.

Prije projekcije Ode Ljubavi i kratkometražnog filma Posljednje minute, rekli ste da postoji veza između ova dva filma. Možete li to malo objasniti?

– Jedina veza je zapravo što su to dva zadnja filma koja sam napravio. Bio sam sretan što mogu prikazati taj zadnji dugometražni film.

Možete li objasniti Posljednje minute?

– Najvažnija mi je bila glazba koja je sama za sebe bila slika i kontinuitet, a same slike neka su vrsta komentara glazbe, bilo je suprotno od onoga što se uobičajeno radi. U prošlosti, to bi vjerojatno nazvali eksperimentalnim filmom.

Do posljednjeg daha bio je veliki uspjeh, kako je to sve utjecalo na vas i vaš rad u vrijeme kada se dogodilo?

– Kao rezultat uspjeha zaradio sam nešto novaca, ali odmah nakon toga snimio sam Malog Vojnika koji je propao.

Radilo se o porazu zbog cenzure ili o porazu lošeg filma?

– Ne, najprije je bio poraz i kasnije kada je izašao, za nekih tri ili četiri godine, opet nije postigao nikakav uspjeh. Ali da sam imao samo uspjehe, danas ne bi bilo dobro. Kad ste jako uspješni, to nije dobro. To vam zavrti glavu. Filmovi se ne rade da bi uspjeli. Knjige npr. mogu imati uspjeha tek mnogo godina nakon što su napisane. Uzmite Samuela Becketta. Skoro nitko ga nije čitao, ali je kasnije postao jako poznat, iako mu se čitateljstvo nije mnogo povećalo. S filmovima to najčešće nije slučaj.

Film je bio naivan

Želite li možda nešto više reći o političkim filmovima koje ste radili. Kakve ste poteškoće imali?

– Nisam ni imao mnogo poteškoća, ali mogu reći da sam bio malo naivan. Na primjer, vezano za događaje sada, snimio sam Ici et Ailleurs, o Palestini. Mogu reći da sam ih čak malo i podržavao. Film je zapravo bio naivan.

S obzirom da ste u Odi Ljubavi često spominjali rat, što mislite o onome što se dogodilo ovdje?

– Ne znam mnogo o tome i ne mogu puno reći, a to spominjem zato što se radi o primjeru o kojem se može misliti jer se tu dogodilo mnogo stvari. Onda je na neki način centralno mjesto i zanimljivo je s povijesnoga i, možda, humanističkoga gledišta jednako kao i nešto što se događalo u Zagrebu ili Beogradu.

Mislite li da to je dio europske povijesti?

– Da, mislim da jedan dio to jest. Mladi ne žele rat, a rat se dogodio zato što ga ne žele. Zapravo tri četvrtine žele rat, ili barem jedan veliki dio. Nakon ovoga što se nedavno dogodilo nitko više nije zaštićen, a tako je zapravo uvijek i bilo. Možda su neki mislili da su sigurni. Sjetite se Johna Lennona, bio je ubijen, možda je mislio da je siguran. Ubio ga je netko tko je želio autogram. I ja sam mislio da bi me netko mogao ubiti kao dođem ovdje. Danas ništa nije sigurno, i možda i nije loše uvijek sumnjati. Kod svih. Sumnja je zanimljiv odnos prema životu i egzistenciji, tjera vas da tražite.

Kao u vašem filmu kad jedna stara veteranka Otpora kaže da su se poslije rata svi prerano opustili.

– Da, upravo tako. ☒

Mamac za filmofile

Kvalitetan program samo je jedna stvar koja neki festival čini prepoznatljivim u svijetu

Šesti međunarodni festival novog filma; 22. rujna - 29. rujna 2001.; Split

Juraj Kukoč

Splitom festivalu novog filma ne može se poreći da sluša glas kritike i glas prethodnih iskustava. Tome možemo zahvaliti neka poboljšanja koja su uvedena u šestom izdanju Festivala. Puno se pričalo o malom broju gledatelja na festivalskim projekcijama, a prošlogodišnje izdanje optuženo je za potpuni gubitak atraktivnosti široj publici. Zato je ove godine odlučeno da se pogodi u sridu pomodnih artistskih trendova i dovede cikluse filmova dvaju razvikanih trendovskih filmskih autora - Larsa Von Triera i Bele Tarra. Povod negodovanju bio je i raspored programa koji se na prijašnjim izdanjima znao tek dan-dva unaprijed, a ni tada nipošto nije bio siguran. Ove godine organizatori su uspjeli odrediti cijeli raspored projekcija prije početka Festivala, promjene satnica bile su rijetke, što je priličan uspjeh, a ublažen je i problem nepristupačnosti domaćeg filma. Organizatori su ove godine bili puno popustljiviji, a na ruku im je išla i bolja politika Ministarstva kulture koje je ove godine financiralo stvaranje triju hrvatskih neprofesijskih filma visoke produkcijske kvalitete koji su, naravno, prikazani na Festivalu.

Struktura festivalskog programa ostala je ista kao i prijašnjih godina, a jedini poremećaj izazvali su ciklusi Tarra i Triera, koji su svojom privlačnošću i obujmom (između ostalog, sedmoipolsatni Tarrow monstrem *Satantango* (Sotonski tango) i osam epizoda Trierove serije *Riget* (Kraljevstvo)) zavladao programom. Vaš izvjestitelj, gladni trendovski filmofil, također nije mogao odoljeti mirisu i okusu ovih filmskih poslastica, pa se, osim Triera i Tarra, nije baš nagledao filmova. Stoga je ova rekonstrukcija splitskoga festivala prilično krnja.

No, krenimo redom. Program *Video konkurencije* nije naišao na oduševljenje kritike. Mnogi radovi iz tog programa ocijenjeni su nezreli. Na temelju dviju od šest održanih projekcija mogao se vidjeti priličan broj radova koji nemaštovito variraju već videne eksperimente s prirodom medija ili pokušavaju zabaviti gegovskom strukturom koja često svojom pojednostavljenošću podsjeća na ostvarenja požerkoga Festivala jedinomnutnih filmova. Možda je i učestalost takvih filmova danak pokušaju što veće popularizacije Festivala. Vidio se i određen broj kvalitetnih uradaka, pa je konkurencija sigurno imala i dosta svijetlih trenutaka.

Šifra:nepoznata

Filmska konkurencija, po viđenom, činila nam se dosta kvalitetnijom i atraktivnijom, čemu je prilično pridonijela prisutnost predzadnjega dugometražnog filma Michaela Hanekea *Code: Inconnu* (Šifra: nepoznata). Haneke je iznenađujućim primjer visokokvalitetnoga austrijskog filma koji se već sada pretvorio u jednu od perjanica europskoga autorskog filma. Destruktivni i samodestruktivni likovi njegovih filmova na šokantan način odgovaraju na monotonost i hladnost austrijskog društva uništavajući lažnu sliku sređenog života njegovih građana. U tome ih prate i mnogi drugi austrijski filmovi, pa se gotovo može govoriti o filmskom pokretu, svjesnom ili nesvjesnom. *Code: In-*

connu drukčiji je film, prvenstveno zbog tog Haneke izlazi iz germanskog okoliša i radi film u Francuskoj, na francuskom, sa francuskim glumcima (Juliette Binoche).

Više nije usredotočen na limitiran broj likova, već stvara nekoliko narativnih rukavaca, labavije ili čvršće povezanih, u kojima razvija priču o psihološkoj i društvenoj dekadenciji, ne samo modernog čovjeka, već i cijeloga europskog društva i uređenja. Film je vrlo dobar u detaljima (tipične Hanekeove scene-sekvence kojima nas ubija u pojam prikazom otuđenosti i hladnoće ljudskih odnosa), ali slab kao cjelina, jer je teško uočiti smislenost veza između tokova radnje i pojedinih sekvenci u sklopu cjeline.

Drugi dugometražni film, *Eloge de l'amour* (Pohvala ljubavi) Jean-Luca Godarda nije vrijedan spomena i potvrđuje mišljenje da je Godard u devedesetima definitivno prolupao. U *Filmskoj konkurenciji* prikazana su i sva četiri hrvatska filma. Od tri spomenuta, koje je financiralo Ministarstvo kulture (*End Art* Ivana Ladislava Galeta, *Glenn Miller 2000* Tomislava Gotovca, *Nigredo* Zdravka Mustača) Gotovčev i Mustačev plagijati su starih eksperimentalnih i avangardnih istraživanja, a ni Galetin nije impresionirao. U svakom slučaju, ovi filmovi predstavljaju hvalevrijednu financijsku inicijativu. 75-minutni poetski dokumentarac Vlade Zrnica *Dan pod suncem*, prema mišljenju kritike, puno je kvalitetniji rad.

Festival nam je ponudio i standardne programe *Slika i Fokus*. Fokus se skoro u potpunosti usmjerio na, ne samo prve dugometražne radove mladih redatelja, već i na njihove studentske i diplomatske filmove. Rezultat je niz solidnih radova koji nam daju naznaku stanja mladih filmskih produkcija diljem svijeta, ali ovaj program, svojom kvalitativnom prosječnošću, malim brojem gledatelja i neuklopljenošću u Festival, koji ističe da bira "drukčije, avangardne, nove filmove", dovodi u pitanje svoju opravdanost.

Dar Božji

Ciklusi filmova Larsa Von Triera i Bele Tarra bili su za većinu hrvatskih filmofila, dar Božji. Konačno smo mali prilike prosuđivati opuse ovih autora, a ne samo njihove pojedinačne filmove. Tako smo se uvjerali da Trier nije samo *Dogma 95*, već da se njegov opus sastoji od dva dijametralno suprotna dijela - prvi, postmodernističan, zaigran, ciničan (*Element zločina*, *Epidemija*, *Europa*), a drugi realističniji, ozbiljan, moralan (*Lomeći valove*, *Idioti*, *Plesačica u tami*). Dobiva se dojam da je riječ o filmovima dvaju autora. Tarr, kod nas poznat prvenstveno po *Sotonskom tangu*, pokazao je svoja druga lica - u početku je bio socijalno angažiran i koristio dokumentaristički *cinema-verite* stil (*Obiteljsko gnijezdo*, *Autsajder*), a kasnije se usmjerio na moralnu generalizaciju i počeo koristiti visoku stilizaciju (*Prokletstvo*, *Satanski tango*, *Werckmeisterove harmonije*). Između toga je napravio bizarni filozofijski film *Almanah pada*. Ipak, njegov opus posjeduje kontinuitet, a njegovi filmovi imaju poprilično zajedničkih točaka.

Najveći spektakl Festivala bila je prisutnost ovih dvaju autora u Splitu. Trier, međutim, nije bio nazočan, što nije čudo s obzirom na njegov poznati strah od putovanja. Održana je video-konferencija na kojoj je Lars s video-zida odgovarao na pitanja novinara u prostoriji. Unatoč manjim propustima, konferencija je bila sjajno tehnički organizirana i zanimljiva i predstavlja jedan od pionirskih pokušaja te vrste u Hrvatskoj. Tarr je nakon maratonske projekcije *Sotonskoga tanga* zadnjeg dana Festivala porazgovarao u živo s okupljenim gledateljima.

Novi mediji

Kao i uvijek, za kraj predstavljamo sekciju *Novih medija*. I da je festivalski program bio loš, opet bi ga svojom jedinstvenošću i potrebnom izvukli i opravdali *Novi mediji*. Poslovično vrlo dobar, ove je godine

njegov program bio samo dobar. Od CD ROM-ova i Internet-projekata najviše su se istaknuli radovi primarno informacijske funkcije, kojima estetska strana služi tek kao katalizator informacija. Nagrađeni nizozemski *Annunciation* (Objava) Talijana Cesarea Davolioa govori o otmici Alda Mora. Objašnjavajući širi društveno-politički kontekst otmice (najzanimljivija su Morova pisma iz zatočeništva) CD ROM ne propušta prikazati cijeli događaj kao napet, jezovit i mračan triler koji žiri nije ostavio ravnodušnim. Drugi takav rad američki je Internet projekt Patricka Lichtyja *Sprawl: The American Landscape in Transition* (Sirenje: američki krajolik u tranziciji), očito raden po narudžbi, u kojem autor iscrpno prikazuje urbanu, okolišnu i socijalnu problematiku života u malom američkom gradiću, opisujući probleme svakog punkta u gradu. Projekt je pregledan, sjajno organiziran, čak i nama sadržajno zanimljiv. Ova dva projekta potvrđuju namjeru Festivala da prikaže, ne samo estetsku, već i informativnu kvalitetu medijske umjetnosti. Od ostalih radova treba spomenuti australijski *Pretty Aprons* (Lijepe pregače) Alysse Rothwell koja preko šivanja pregača vodi korisnika u topli svijet djetinjih uspomena sa sela. Kanadski *Sila* Yvesa Gignona vodi korisnika kroz napuštena postrojenja silosa istražujući akustičnu kvalitetu metalnih konstrukcija i tražeći auditivni pandan slici raspadanja. Izbor video-instalacija varirao je od lošeg do prilično dobrog, a održani performansi razočarali su nas.

Prezentacija Festivala

Cjelokupni program nikako nije razočarao, ali je imao svojih rupa. To se isto može reći za organizaciju. Iako treba pohvaliti prilične pomake nabolje u organizaciji, težnja ka neformalnosti i opuštenosti opet je urodila mnogim šlampavostima. Ponajviše se to odnosi na prezentaciju Festivala. Samo otvaranje, koje je bilo velika prilika za promociju, izgledalo je kao nužno zlo obavljeno na brzinu. Na otvaranju je prikazan dokumentarac Jespera Jargila *De Ydmygede* (Ponižen) o snimanju Trierova filma *Idioti* koji je prikazan zadnjeg dana Festivala! Festival je i dalje slabo reklamiran. Nije dovoljno samo dovesti Triera i Tarra i njihove filmove. Treba se pobrinuti da o tom važnom događaju znaju svi par mjeseci ili barem par dana prije početka da bi se trud oko njihovih dovođenja isplatio. Na to se veže i raspored projekcija. Filmovi Triera i Tarra stavljeni su u posljednjepodneve umjesto u večernje sate, a red prikazanih kratkih filmova iz konkurencije bio je složen zbrda-zdola bez obraćanja pažnje na sličnosti i različitosti filmova. Nitko ne očekuje da na ovako hermetična djela publika počne masovno hrliti, ali neke stvari mogu se poboljšati. Primjerice, informacijska kvaliteta vrlo siromašne Internet stranice Festivala.

Prigovori poput ovog još se i mogu neka-ko zanemariti, ali fijas-ko s projekcijom filmova dobitnika posebne nagrade, legendarnoga francuskoga multimedijalnog umjetnika Chrisa Markera, teško. Slaba posjećenost projekcije na kraju nije bila ni toliko čudna jer su prikazana nezanimljiva, skoro repertožna video ostvarenja ovog proslavljenog redatelja (prvo je bilo bez titlova, posve negledljivo) a 3 (slovima tri) gledatelja koja su ostala do kraja da bi pogledala Markerov slavni kratki film *Jetee*, pogledali su ga bez titlova. Hvala Bogu da Marker sam nije došao u Split po nagradu. Ron Hallway, član filmskog žirija, ugledni filmski stručnjak, poslao je otvoreno pismo ministru kulture i splitskom gradonačelniku, koje su potpisali i svi ostali članovi ocjenjivačkih sudova, u kojem upozorava na veliku važnost ovog festivala koji može postati ključni međunarodni događaj na filmskom kalendaru dodajući da namjerava *Split učiniti poznatijim nego što već jest*. Jedinstvenost, važnost i kvaliteta programa ovog festivala nikad nisu dolazili u pitanje. Ovo pismo, sve veća zainteresiranost hrvatskih upravnih struktura za Festival i njegova važnost daju veliku odgovornost upravi da što ozbiljnije shvati i važnost vanjske, organizacijske strane Festivala, jer kvalitetan program samo je jedna stvar koja neki festival čini prepoznatljivim u svijetu. ☒

ESEj

Upoznali su se 1946. godine, nakon njezina preobraćenja na katoličanstvo kojem je Greene prisustvovao kao krsni kum. Kada su

Piana, diskretan je ali siguran izvor uzbibanosti i nemira koji nagrizava mirnoću Jordanove kamere i preljubničku vezu Bendrixa i Sare. U

Ono čega u filmu nema naglašena je autoreferencijalnost pripovjedača koji nam nakon prvobitne ideje da je to zapis o mržnji otkriva svo-

jep pred Sarinom ljubavlju, njih dvoje još jednom padaju jedno drugome u zagrljaj. Izostajanje konzumacije ljubavi koja se tako dugo održala u šutnji i odsuću, bilo bi gotovo neshvatljivo publici koja je navikla na stereotipe romantične ljubavi. Nema veze što će ona umrijeti dok god se ljubav zapečati na plahtama radije nego u srcima. To što Greeneova Sarah nalazi mir u univerzalnoj ljubavi koju ima ne samo za Bendrixa, u filmu bi ostavilo gorak okus besmisla njezina postojanja. Mirnoća kojom završava ova priča u filmu se mogla postići, mislio je Jordan, jedino oslobađanjem seksualnog naboja i maštanjem o zajedničkoj djeci u izletničkom gradu Brightonu kamo ljubavnici bježe pred Henryjem. No, kao i u knjizi, Sarah ipak mora umrijeti od prehlade koju je zaradila u svojim besciljnim šetnjama, ali sad je već i publici idila ljetnog odmorišta dosadila te su spremni pustiti suzu-dvije nad tragičnim krajem ljubavne priče. Iako stilistički odlično, Jordanovo djelo od Greeneova je romana učinilo (još jednu u nizu) tragičnu ljubavnu priču, odvojivši je od njezine osnovne ideje o preispitivanju odnosa između čovjeka i Boga.

Vruća krv i hladno meso

This is a record of hate far more than of love – ovako započinje Bendrix svoju ispovijest. I s pravom je Greene bio zabrinut za ton pripovijedanja koji je tom rečenicom bio zapečaćen već na prvoj stranici. Upotrijebivši po prvi put pripovjedača u prvom licu, bojao se da se cijela knjiga ne sasušuje poput bakalara od njegove opsesivne ljubavi ili opsesivne mržnje. Bendrix, zao kupljajući oba ekstrema, daleko od toga da je sveznajuć u rasplitanju svoje priče. On je više od svih likova sazdan od vruće krvi i gladnog mesa. Ljubomoran na sve što se kreće, na njezine čarape jer joj ljubav cijelu nogu, na cipele jer je odvođe od njega, na milijun mogućnosti koje se uz njega otvaraju u njezinu životu. Čovjek koji zbog ljubomore sam sebe dovodi u paradoksalnu situaciju kada od Parkisa naručuje detaljne izvještaje o Sarinu dnevnom rasporedu. Nespretno u stvarima intimne prirode, Parkis nevino zaključuje da se naručitelj istrage podudara s čovjekom koji je viđen s gospođom Miles te da je Bendrix naručio istragu samoga sebe. No, Bendrix kao književnik i dobar poznavatelj ljudske prirode, upućuje ga da je svaka ljubomora plod želje te da, želi li biti dobar istražitelj, mora krenuti u lov na želju. Njegova želja za posjedovanjem Sare izaziva takve paradoksalne situacije u kojima se i nakon njezine smrti ne može osloboditi mržnje prema Bogu, boreći se pregrubim oružjem s neprijateljem koji nema oblik. U trenutku kada Sare više nema, bitno je da je siguran da je upravo s njim ležala na krevetu i da je upravo on ulazio u njezino tijelo kada su vodili ljubav. Ova opsesivna mržnja prema Bogu i potreba da ga se potpuno zaniječe proizlazi iz Bendrixove slutnje da Bog postaje suparnik kojemu se nemoguće oduprijeti. S jedne strane Bendrix ne uspijeva obraniti od njegove neminovnosti, dok se s druge Sarah ne može ni ne želi braniti od njegove ljubavi koja ju sve više i više vuče u bestjelesnost. Prikazan do bolno uvjerljivih nijansi tragične sudbine kojoj ne uspijeva izbjeći, Bendrix je lik koji se mijenja i razvija kako se priča bliži svome kraju. Njegov je zapis o mržnji kojim otvara pripovijedanje u početku imao samo dva objekta – Sa-

Od nevjere do svetosti i masovne konzumacije

Od knjige, preko filma, do Greeneovih intimnih biografija, put je kojim su se gubile neiscrpne razine umjetničkog djela, u isto vrijeme podilazeći se nezasiťnoj želji publike za novim nastavcima – poput serijala o Rambu – važno je da se radi o istom tipu

Andrea Pisac

U veljači 2000. na aukciji kod prestižnoga londonskog Sothebyja prodana je mala knjižica pjesama pod naslovom *Nakon dvije godine* (After Two Years). Njezin je autor poznati britanski romanopisac Graham Greene čiji književni ugled još uvijek ne opravdava neobično visoku cijenu od 20.700 funti. No, sadržaj zbirke, naglašeno osoban spomen preljubničke i strastvene veze Greenea s američkom ljepoticom Catherine Walston, bio je dovoljno snažan poticaj privatnim kolekcionarima da se bore tko će olakšati svoju lisnicu za nekoliko desetaka tisuća funti. Široka se američka i britanska javnost možda ne može boriti takvim sumama novca, ali zasigurno ne zaostaje u pomamnom žaru kojim spremno guta tragično-sočne detalje nečijega privatnog života. Naime, nakon što se u manjim, nekomercijalnim, kinima mogao vidjeti novi film Neila Jordana *Kraj ljubavne priče*, žustri su čitači posegnuli za istoimenim romanom Grahama Greenea na čijim koricama stoji posveta *Za Catherine ili Za C.*, ovisno radi li se o američkom ili britanskom izdanju. Nije bilo teško zaključiti da je upravo Catherine Walston Greeneu bila inspiracija za njegov, kako ga nazivaju meditativan ili filozofski, roman. Ona se na kraju krajeva potpisuje i kao suizdavač zbirke pjesama o kojoj je riječ, dok izdavačka kuća *Rosaio Press* nosi ime Greeneove kuće na otoku Anacapiju u kojoj su ljubavnici provodili zajedničke mjeseci, izazivajući nesanicu svojim supružnicima. Kao jedino izdanje *Rosaio Pressa*, te su se ljubavne pjesme pojavile u ograničenom broju od 25 primjeraka, dvije godine nakon što su se Greene i Walston upoznali i zaljubili. Jedini sačuvan primjerak koji danas krasi izrezbarenu vitrinu nekoga ostarjelog bogataša, bio je vlasništvo Greeneove sestre. I bez obzira što je novcem kupljeno ekskluzivno pravo vlasništva hrpice papira, masovna se pohlepa za detaljima književnikova ljubavnoga života nije smirila. Naprotiv, oni koje je film potaknuo na čitanje knjige nisu se zausstavili obogaćeni Greeneovim iza-zovnim pitanjima o odnosima čovjeka i božanskog, već su dalje nastavili njuškati po piščevim biografskim crticama, sretni što se početni trag *Za C.* poklapa s njihovim gladnim očekivanjima.

Misteriozna C

Greeneova ljubavna veza s misterioznom C. nije bila tajna među njihovim prijateljima i obitelji.

postali ljubavnici, on je imao 42 godine, ženu Vivian, dvoje djece i iza sebe nekoliko odličnih romana koji su mu donijeli međunarodno priznanje. Poznat po svojim ljubavnim avanturama, Greene je navodno napustio svoju dotadašnju ljubavnicu u Londonu da bi mogao biti s Catherine. Ona je bila supruga britanskog milijardera i majka šestoro djece, zavodljiva i raskošno odjevena ljepotica u vrijeme kad se u Velikoj Britaniji hrana dobivala na točkice. Njihova se veza uvijek odvijala na putovanjima i u raznim osamljenim kućama o kojima Greene u svojim memoarima uvijek piše s neprežaljenom nostalgijom. I iako je Catherine bila ljubav njegova života, ljubavnica i muza više od trinaest godina, ni jedno ni drugo nisu se željeli rastati od svojih supružnika. Greene je bio uporan u nastojanju da se ponaša kao uzoran katolik, pa makar i kao preljubnik, vjerovao je da se s grijehom može suočiti jedino kao grešnik. Slijedio je ideju da je biti proklet nešto zaista posebno, a Pakao jedna vrsta noćnog kluba u koji su pozvani jedino katolici. Nakon burne veze koja se protezala kroz pedesete i otvorila mu vrata novog svijeta, kako se sam izrazio – svijeta neiscrpne inspiracije, ali i ljubomore i posesivnosti – Greene se smirio u društvu Yvonne Cloetta koja će ga pratiti sve do kraja života, dok Catherine pribjegava alkoholu i umire trinaest godina prije njega. Nakon što je Jordanov film ugledao svjetlost dana, jedan od najčešćih komentara ticao se intrigantnosti i zanimljivosti autobiografskih dijelova – Ovo je strašno zanimljivo, ako je zaista istinito. Dvije Greeneove biografije koje su netom uslijedile – *Treća žena* (tajna strast) od Williama Casha i *Graham Greene na Capriju* od Shirley Hazzard – ukazuju kako je film *Kraj ljubavne priče* ipak izazvao više interesa prema istinitim činjenicama piščeva života nego prema njegovu umjetničkom djelu.

Najjači adut filma – stil

Uvodne scene Jordanova filma otkrivaju najjaču stranu ekranizacije ovog naglašeno kontemplativnoga Greeneova romana – stil. Atmosfera kaosa u ratom zahvaćenom Londonu i potom mir koji je nastanio grad, ali ne i srca glavnih junaka, prikazana je u žučkastim i prigušenim tonovima vječno kišnih engleskih ulica i parkova. Dugi kadrovi koji obiluju baršunastim i teškim bojama stvaraju privid mirnoće i kasnog popodneva kada sunce zapada nadvijajući tamu nad grad i sudbinu junaka. Muzika Michaela Nymana, čiju dramatičnost i senzibilitet poznamo još iz

prvoj polovici filma Jordan je vjeran svom izvorniku do zadnjeg detalja i na najbolji mogući način oživljuje muškarca mučenog ljubomorom u Ralph Fiennesu. On je arogantan i ciničan pisac koji jedne večeri 1946. sasvim slučajno naleti na starog prijatelja Henryja Milesa u obližnjem parku. Henry je vidljivo potresen i besciljno šeta po kiši, kad mu se Bendrix obraća, ispitujući ga za posao u ministarstvu i njegovu ženu Saru s kojom je započeo ljubavnu vezu još prije rata. Strastvena je avantura trajala do 1944. kada je ljubavnice iznenadila bomba što je pala na Bendrixovu zgradu i onesvijestila ga dok je pokušavao provjeriti je li sklonište u podrumu sigurno. Bez ikakva objašnjenja Sarah zaključuje njihovu vezu. Čuši od Henryja da sumnja u Sarinu vjernost, Bendrix odlučuje u njegovu ime posjetiti privatnog detektiva ne bi li doznao nešto o misterioznom novom ljubavniku. Nakon što se ponovno sretnu na stepenicama kuće gdje je Bendrix dovršio piće s Henryjem, Sarah zaboravlja dvije godine koje su je dijelile od kraja njihove veze i, nemorna pred oživljenom ljubavlju, zove Bendrixa da se nađu na ručku. No, on je još uvijek pun prijezira zbog njezinog neobjašnjenog prekida, uvjeren da ga je ostavila jer joj je dosadio i odmah krenula u potragu za novim muškarcima koji će raznoditi njezin sterilan brak. Umjesto da mu rasvijetli razloge svog uzmicanja pred dvije godine, Sarah se ponovno povlači u sebe, otjerana Bendrixovom arogancijom. Njegov je ponašanje uglavnom plod opsesivne ljubomore koja se sve više i više razgara što mu privatni detektiv donosi više detalja o njezinu svakodnevnom životu. Parkis, Bendrixovo njuškalo, slijedi je do vrata čovjeka po imenu Smythe, i tu njegova ljubomora biva okrunjena jer je on istinski uvjeren da je pronašao čovjeka koji je zauvijek izbacio prvo Henryja, a potom i njega iz Sarina srca. Da bi pronašao i materijalni dokaz svojih sumnji, Parkis uspijeva uzeti Sarin dnevnik i predati ga ogorčenom ljubavniku.

Dnevnik kao lik

Do trenutka u kojem dnevnik, poput zasebnog lika, drži u rukama konce daljnje radnje, Jordan je vjeran Greeneovu romanu čak i u tročlanoj podjeli vremenske osi. Dapače, vremenske se perspektive izmjenjuju u besprijekornom nizu reminiscencija i asocijacija bez gubitka jasne narativne logike. Radnja obuhvaća razdoblje između ljeta 1939. – Sarah Miles i Maurice Bendrix prvi se put upoznaju – preko rata u kojem njihova veza raste, sve do nesretne 1944. – kraj ljubavne veze – te na kraju vremena pripovijedanja, odnosno 1946. kada Maurice ponovno susreće Saru nakon dvije godine. Slično kao i Greene u pripovijedanju, Jordan u filmu postiže romantičan prizvuk prvog vremenskog sloja u kojem se Bendrix sjeća strastvenih trenutaka obostrane ljubavi i želje. Lipanj 1944. kojeg Greene uzima arbitrarno kao početak pripovijedanja romana poprima dramatične tonove jer, susrevši Henryja u parku, počinje vrtoglavo odmotavanje priče koju je namijenio ispričati.

je prioritete – važnija je bila njegova skoro-istina pripovjedača nego njegova skoro-mržnja ostavljenog ljubavnika. No, nije to najveća zamjerka ovom neosporno uspješnom filmu koji je sposoban zavesti i uvući nas u svoje prigušene i otegnute kadrove. Ralph Fiennes (Maurice Bendrix) neodoljiv je u flanelastim košuljama blago zadignutih rukava, ili kada štiti Julianne Moore (Sarah Miles) od kiše svojim balonerom ispod kojeg je obasipa poljupcima. Nije tada važno je li Fiennes bio odličan izbor za tu ulogu ili je uloga sama po sebi odlična za njega. Uspješno odglumljena, premda još jedna u nizu klišeiziranih uloga koje mu se u zadnje vrijeme nude, interpretacija Bendrixa pljuska je zločestom filmskom svijetu koji mu je nadjenao ime dosadnjakovića. Julianne Moore, osim što izgleda elegantno u odličnim kostimima Sandy Powell, neosporno je unijela dirljivu senzualnost u lik Sare, žene koja i u najvećim prolomima strasti nalazi snage biti nesebična. Međutim, ono što je vidljivo u daljnjem razvoju filma Jordanov je pokušaj da udovolji ukusu masovne kinematografije. Nakon što Bendrix u dnevniku pronađe razlog zbog kojeg ga je Sarah tako naprasno ostavila, odlučuje se uvjeriti ju da još uvijek pripadaju jedno drugome. Naime, nakon što je bomba udarila u Bendrixovu kuću i onesvijestila ga, Sarah ga je pokušala spasiti. No, uvjerivši se da se ne miče i da je mrtav, ona pada na koljena i moli Boga, u kojega do tada ne vjeruje, da mu podari još jednu priliku za život, a ona će ga se zauzvrat u potpunosti odreći. Čitajući dnevnik, jasno je da ga ona cijelo vrijeme voli, da je misteriozni muškarac svećenik, a ne novi ljubavnik, ali i da je njihova veza nemoguća zbog obećanja kojeg je Sarah dala Bogu te na taj način stvorila novoga Bendrixova suparnika.

Varanje čitatelja

Greeneova Sarah umire na dvije trećine knjige, nakon što je provela nekoliko sati s Bendrixom u hladnoj crkvi, pokušavajući ga uvjeriti u božansku prisutnost. Obećanje je bilo prekršeno i čarolija pomoću koje je Bendrix oživio onoga dana kad se Sarah nagodila s Bogom nestala je zajedno sa svim vratima prema zajedničkoj budućnosti. U knjizi, nakon Sarine smrti, Henry se osjeća potpuno bespomoćno i moli Bendrixa da se useli kod njega u kuću. Tu se razvija neobično, ali dirljivo prijateljstvo dvojice muškaraca koji, nekad suparnici, sada postaju jedna strana ljubavnog trokuta u kojem im je Bog, poput novog ljubavnika, oduzeo zajedničku voljenu ženu. Greene je u svojoj autobiografiji *Načini bijega* (Ways of Escape) kritizirao prerani gubitak Sare u knjizi, rekavši da nakon toga, jednako kao ni Bendrix, nije imao volje vraćati se ispisivanju filozofske i teološke razine priče – cijelo vrijeme sam varao čitatelja jer sam mu oduzeo glavni lik prije nego što je radnja bila zaokružena. Jordanovi razlozi za produženje Sarina života, za neobičan *ménage à trois* u kojem je oba muškarca njeguju prije smrti, čini se, ipak su više trivijalne naravi. Naime, nakon što Bendrix shvati kako je bio sli-

ru što ga je ostavila i Henryja što ju je posjedovao u prozaičnim trenucima svakodnevnih zajedničkih obroka i kupovine. Iako ga njegova krajnja spoznaja stavlja u nezavdan položaj nemoći, Bendrix ipak na kraju, u paroksizmu svoje boli, priznaje kako najviše od svega mrzi Boga – tu bezobličnu neumitnost. *Mrzim te, Bože, kao da postojiš* – prepušta Bendrix svom protivniku da mu da šah-mat. Silnom ga mržnjom pokušavši destruirati, stvorio je Boga na svoju sliku i priliku.

Vjera i intuicija

Od nevjere do svetosti – bio je jedan od komentara u engleskim dnevnim novinama nakon što je Greene objavio knjigu 1951. godine. Istina, upravo s nevjerom započinja Sarah i Bendrix svoju vezu. – *I kako je mene učila voljeti, tako je Henryja učila varati.* Brak s vladinim službenikom Sari je dosadan i sterilan. Ona s njime dijeli kuću, sigurnost i naviku, dok s Mauricom izgara u istinskoj, ljudskoj i grešnoj ljubavi. U ratnom ludilu koje je zahvatilo London, njih dvoje pronalaze jedinu sigurnost da će se ponovno vidjeti i dijeliti krevet za vrijeme zračnih uzbuna. Sve do trenutka kada Bendrixov život dođe u pitanje, njih dvoje u jednakoj mjeri uživaju u tjelesnoj ljubavi. Već i prije Sarah posjeduje izvjesnu daleku i Bendrixu nerazumljivu postojanost u svojoj ljubavi na koju on stalno nasrće svojim ljubomornim ispadima. Ipak, u trenutku kada se Sarah odluči nagoditi s Bogom da Mauriceu da novi život pod cijenu da ga se ona potpuno odrekne, ona napušta svoju ulogu preljubnice i započinje put prema svetici. *Ljubav ne prestaje kada te ne vidim. Ljudi vole Boga cijeli svoj život iako ga nisu nikada vidjeli.* – Tim činom

Sarino tijelo bludnice i prevarantice, kako se sama naziva u svom dnevniku, polako gubi čvrstoću, što se u duhovnom smislu očituje u njezinu potpunom predanju vjeri, a u fizičkom u napuštanju zemaljskog života. Premda nesvjesna svoga gubitka, ona nepokolebljivo ostaje vjerna obećanju koje je dala. A u materijalnom smislu, gubitak je stajao s obje strane. Da se nije molila i izazvala čudo, Bendrix bi ostao ležati mrtav, a sada, nakon što ju je Bog zadužio davši mu još jedan život, morala ga se u potpunosti odreći. I poželjela je da je ostao mrtav ležati pod strganim vratima jer njezina je patnja počela tek tada. Bezizlaznost Sarine situacije, u njezinu se dnevniku, sve više poopćuje i nastoji objasniti njezinim naglim vjerskim preobratom. Ona ne želi prekršiti obećanje jer ga je dala Onome u kojeg vjeruje. Unutarnje borbe između još uvijek

nezaboravljene želje za ljudskom, grešnom ljubavlju i prisege koju je dala ne izgrađuju njezin lik u dubine. Naprotiv, sve nedoumice završavaju aksiomatskim argumentima o univerzalnoj ljubavi zbog koje na kraju i ne mora napustiti Henryja, jer u njemu voli Boga kao i u Bendrixu. Njezina se borba smiruje u postupnom odumiranju želje i eterizaciji tijela da bi se na kraju ikonizirala u svetost. Upravo je zato u knjizi nezamisliv obrat događaja koji bi nju i Bendrixa odveo ponovno u seksualni odnos. Sarah pronalazi sreću u potpunog apstrakciji svoga postojanja, u bezob-

Zapis o mržnji

Ako pripovjedač romana zaključuje da je to njegov zapis o mržnji, onda autoru romana svakako pripada povlaštenije mjesto s kojeg će reći – ovo je zapis o sukobu između obične, ljudske, grešne ljubavi i one duhovne koja je bezob-

lična te upravo zbog toga na kraju odnosi pobjedu. Pripovjedač i autor, dakle, nisu jedna te ista osoba pa u svakom slučaju ne možemo govoriti o čisto autobiografskom djelu. Naprotiv, velika popularnost koja se stvorila oko detalja Greeneova privatnog života potpuno je zasjenila činjenicu da je roman *Kraj ljubavne priče* napisan skoro cijelo desetljeće prije nego što je završila strastvena veza Greene-Walston. Razumljivo je zašto se Bendrixovo i Greeneovo ja u većini slučajeva želi poistovjetiti. Međutim, treba shvatiti da je ja koje pripovijeda više retorički konstrukt, a ne identitet oblikovan subjektivnim govorom, ono je više posljedica mjesta u pripovjednom procesu, nego otisak zbiljske osobe. Prema tom principu, autobiografija je modus čitanja i kao takva se može primijeniti na sve vrste tekstova. Ono što se nekada doživljavalo problematično kod

autobiografije jest njezin nejedinstven pripovjedni prostor koji je ispunjen referencijalnošću jednako kao i fikcijom. Takvu nejedinstvenost treba riješiti napetosti jer su i referencijalnost i fikcija proizvodi jednog te istog procesa – pripovjedanja – a ono ih izjednačava u njihovu odnosu prema autoru. Ako svakom autobiografskom diskursu pridružimo tri sastavnice – subjekt koji iskazuje, pripovjedanje kao čin iskaza i priča – uočićemo da je kod recepcije Greeneova romana došlo do potpunog zanemarivanja pripovjednog procesa i autora kao stvaraoca. Priča je ono

što ostaje glavni interes. Odvojena od svoje književne logike, ona se doživljava kao banalna referencija i kao takva je apsolutno pogodna za masovnu konzumaciju. Na kraju krajeva, razlog zašto su autobiografije danas tako popularne u svijetu sigurno nije taj što su dobro ispričane, već što svojim intrigantnim detaljima popunjuju rupe u privatnim prostorima masovnih potrošača. Naviknuti na jednodimenzionalne tekstove kojima ih tržište hrani kao baby formulama, masovna potrošnja ne zna se obogatiti upravo nedorečenošću ili neodgovorenim pitanjima o ljudskoj prirodi. To bi zahtijevalo aktivnu recepciju za kojom ne postoji interes. Najsigurnije je ponuditi najjednostavniju, fosiliziranu, interpretaciju određene priče i takvu je poslužiti s vrućim preljevom autorove intime. Od knjige, preko filma, do Greeneovih intimnih biografija, put je kojim su se gubile neiscrpane razine umjetničkog djela, u isto vrijeme podilazeći se nezasiťnoj želji publike za novim nastavcima – poput serijala o Rambu – važno je da se radi o istom tipu.

Kad Bendrix i Sarah sjede u kinu gledajući ekranizaciju njegova romana, Greene ni ne zna koliko proročanski opisuje doživljavanje svoga vlastitog djela. – *To nisam ja napisao. Niti to. To su promijenili.* – Bendrixove su uzastopne primjedbe. Sve dok Sarah nije prepoznala jedinu scenu koju je pisac napisao, jer je bila neiskvarena i istinska. Priča sama po sebi nema vrijednost dok se ne ispričava. Svi mi imamo priče, tragične, intrigantne, dosadne. Ali nismo svi posrednici između iskrenoga ljudskog iskustva i iskrene ljudske potrebe za primanjem. Jedan je Graham Greene. ☐

FILM

Majka Blanchett

U *Daru* je riječ o poremećaju svakidašnjice, moglo bi se reći da se na gotovo elizabetanski način ravnoteža potrese, pa zatim na kraju ponovno uspostavi

Dar (*The Gift*, 2000), režija: Sam Raimi

Milijan Ivezić

Poslije tri frenetična nastavka *Zle smrti*, u kojima je kamera iskorištena do krajnjih granica i stvorena uvrnuta Gran Guignolovska atmosfera, uslijedio je *Darkman*, uspješna realizacija stripovski mračne fantazije, no ja sam se i dalje pitao kakvi bi mogli biti budući Raimijevi filmovi. Jedan od mogućih odgovora dezorijentirani je promašaj *Brzi i mrtvi*. Osim u *Darkmanu* i, čini se, *Jednostavnom planu* (nisam ga još gledao, no kritike su uglavnom dobre), Raimi nije veću pažnju pridavao scenariju. Slična stvar dogodila se i s *Darom*, natprirodnim trilerom koji je više drama nego bilo što drugo, no nisam sasvim siguran da mu je to bila namjera. Film ostaje zaglavljen negdje između želje da nas impresionira i u isto vrijeme stvori bogat i evokativan svijet nastanjen upečatljivim likovima.

Kate Blanchett definitivno je "majka" ovog filma. Kažem to iz jednostavnog razloga što se pojav-

ljuje u svim trenucima kad treba zaštititi film od znatiželjnih očiju koje otkrivaju rupe u profiliranju likova ili scenariju. Ona preuzima svu pažnju na sebe i ostvaruje izvanrednu, bogato nijansiranu i subtilnu ulogu iako za to nije imala potpunu podršku u scenariju. Blanchett je u ulozi Annie Wilson, udovice s troje djece koja preživljava od socijalne pomoći i "donacija" koje joj daju ljudi kojima čita sudbinu iz karata. Annie je mirna i staložena osoba, neka vrsta bračnog savjetnika ili psihologa u sjeni. Greg Kinnear je Wayne Collins, ravnatelj škole čija žena Jessica (Katie Holmes) ne mari previše za njega; Annie je čak uspije vidjeti u seksualnom odnosu s okružnim tužiteljem (Gary Cole). Jedna od važno-

važnih uloga, kako će se poslije pokazati, je i Donnie Barksdale (neobičajeno upečatljiv Keanu Reeves), nasilnik koji tuče ženu koja ne može pobjeći od njega (Hillary Swank). Još jedan od brojnih, naizgled jednako važnih likova je Buddy (Giovanni Ribisi), poremećeni automehaničar s tajnom iz prošlosti kojeg djelomično razumije samo Annie. Uskoro nestane ravnateljeva žena i otvara se lov na mogućeg ubojicu u kojem jedino Annie može biti od koristi...

Triler ili drama, pitanje je sad

Pogađate, naravno, što se potom događa. Najveći dio pažnje usmjerava se na isprazno pitanje – tko je ubojica? Vjerujem ipak da je većina gledatelja relativno rano pogodila o kome je riječ. Ono što je zbunjujuće u vezi s Raimijevim filmom je žanrovska konfuzija; iako je foršpan svim snagama odlučan u tome da je *Dar* triler, riječ je ipak o drami iz koje treba izostaviti psihološko jer se toga i nije previše doticala. U ovom filmu Raimi nam je prezentirao svojevrsan paradoks; iako mu priča nikada nije bila jača strana, redateljski stil bogato je pokriva te nedostatke u prošlim filmovima. U *Daru* možemo naći neobičajeno smirenog Raimija, i dok u nekim njegovim ranijim filmovima scenarij nema ključnu ulogu, ovdje, gdje je trebao biti čvrsto uporište, on djeluje kao rad nekog početnika.

Ipak, film ima dosta iskupljujućih strana. Atmosferom evocira na osamdesete i snažno me podsjetio na Hustonovu ekranizaciju romana Malcolma Lowryja *Ispod vulkana*. Riječ je o dihotomiji koja je bila prisutnija na ekranima osamdesetih nego danas; tad smo mogli

vidjeti prividno mirne filmove u kojima dio ljudi živi "normalnim" životom, a jedan mali dio opsjednut nekim vlastitim demonima pokazuje da ispod krinke pretvaranja uvijek leži nešto prikriveno i problematično. U takvim se filmovima sve polaže na atmosferu i naznačivanje. Često možemo vidjeti dva ili tri lika na ekranu u naizgled mirnom razgovoru, čak su i njihova tijela mirna u statičnim kadrovima. Sve je lišeno atrakcija, scenografija je obična, štura i realistična. U Raimijevu filmu većina je kadrova iznenađujuće statična, osim kad Annie doživljava vizije u kojima uglavnom vidi što se dogodilo s nestalom Jessicom. Zanimljivo, Raimiju uspijeva to evociranje prividno mirne atmosfere iza koje se kriju leševi i preljub do te mjere da definitivno dolazim do zaključka kako se popeo na redateljsku stepenicu više. Neki kadrovi u kojima Annie luta u svojim vizijama, kad se nade u šumi pokraj ribnjaka u kojem pretpostavlja da je tijelo mrtve Jessice, fascinantni su i uspješno se vežu na priču filma koja uvelike ovisi o priznavanju postojanja paralelnog svijeta našem – svijeta mrtvih. Ako se sjećate *Šestog čula*, onda niste daleko od nekih osnovnih ideja.

Slab scenarij

Scenarij je definitivno najslabija komponenta filma, iako je na njemu radio i inače suvisli Billy Bob Thornton. Djeluje više kao nacrt nego zaokružena cjelina, sa svim nabacanim likovima koji nam zapravo nikad nisu sasvim jasni. Tek neki od njih, kao Annie i Buddy, dobiju priliku predstaviti se u potpunosti. Od lika do lika, teško je naći nekakav dublji sadržaj ili ob-

jašnjenje njihovih opsesija, kao da je jedina stvarno važna stvar tko je ubojica. Film zaista zapinje u tom iskoraku, i iako Raimi svim silama radi na dočaravanju atmosfere, to ipak nije dovoljno da bi se pokrile mane lošeg i nedovršenog scenarija. Kako film traje dva sata, scene s pojedinim likovima ipak su trebale biti bolje iskorištene, kao u slučaju s Buddyjem i pričom o plavom dijamantu za koju nam nije baš sasvim jasno o čemu je riječ sve do samog kraja. Scene s Buddyjem bolji su dijelovi filma jer na kraju imamo logičan zaključak u kojem saznamo istinu o njegovu traumatičnom djetinjstvu.

Ono što mi je razočaravajuće prilika je koju je Raimi imao i propustio ostvariti, a imam dojam da je to za njega bila nesvakidašnja prilika. Teritorij na kojem se našao nije lagan ni za redatelje koji su s takvim filmovima na domaćem terenu. Kriva očekivanja donekle su potekla i iz foršpana – čini se kako velike kompanije obožavaju najavama obmanuti publiku željnu atrakcija i gurnuti im laž kako bi ih privukla u kina; jer o tome je nekako i riječ u trileru – o nešto atraktivnom poremećaju svakidašnjice. U *Daru* je također riječ o poremećaju svakidašnjice, moglo bi se reći da se na gotovo elizabetanski način ravnoteža potrese, pa zatim na kraju ponovno uspostavi. Dakle, ovdje poremećaj zapravo nije atraktivan, ili, ako je zgodnije reći, nije toliko atraktivan izvana već bi trebao biti takav iznutra, trebao bi na nas ostaviti dojam koji traje. Zašto nije u potpunosti tako, krivnja je prije svega scenarija. Plus Raimiju, minus scenaristima Thorntonu i Eppersonu. ☐

KRITIKA

Izraelski roman u pismima

Opredijeljen za aktivan razvoj svoje osebujne domovine, Amos Oz izbjegava jednostrane odluke i nenametljivo sugerira toleranciju i međusobno poštovanje izvan dnevnih političkih opcija

Amos Oz, *Crna kutija*, s engleskog preveo Zlatko Crnković; Hena Com, Zagreb, 20001.

Ivo Vidan

Poznato je da takozvana crna kutija služi razumijevanju događanja neposredno prije zrakoplovne katastrofe. Naslov *Crna kutija* nedavno u nas objavljenog romana izraelskog pisca Amosa Oza nije sasvim analogan predmetu koji označuje, ali kao i on donosi suptilne i skrivene podatke – o glavnim osobama u ovoj zanimljivoj i kompleksnoj pripovijesti slikovita izraza, koju je s engleskog tečno preveo Zlatko Crnković.

U središtu zbivanja je Ilana, koja ima sina Boaza s prvim mužem, Alexom, znanstvenikom koji se preselio u Ameriku, a malu kćerku Jifat sa svojim sadašnjim suprugom Michelom. Ni jedan od likova, ne računajući malo dijete, nije, pogotovo na ranim stranicama, osobito simpatičan, ali svi posjeduju neke pozitivne kvalitete unatoč svojim slabostima, zanesenosti i opsesijama. Ilana je za trajanja prvog braka spavala s brojnim prijateljima svog muža, uzimala ljubavnike iz svih društvenih slojeva, iako je strastveno doživljavala i supruga. Taj pak,

Alex, junak ratova s Arapima, hladan i racionalan, ne uspijeva uspostaviti pravu intimnost ni s kim, pa niti s najbližima.

Zanimljiva pripovjedna tehnika

Odnosi među likovima mogli bi se nazvati asimetričnima. Raz-

Michel i Boaz

Imućan je nasljednik danas već senilnog oca, pa preko svog vrlo lojalnog odvjetnika priskrbljuje sredstva za problematičnog Boaza i ostale koji ga se odriču. Uz Ilanu to je Michel, srdačan suprug i otac, spreman i da se brine o prgavom i svojeglavom pastorku, koji nikako da se smiri između škole, rada u kibucu, na turističkom brodu, tržnici te u svojim skitnjama čini razne izgrede. Michela pak odlikuje vjerski fanatizam, kojim se zalaže za socijalne institucije izraelskog društva. Njegov nacionalizam nije netrpeljiv, ali sve što govori ili piše natopljeno je duhom Biblije i sadrži puno citata iz Svete knjige. Koliko je god dobronamjeran i požrtvovan, samozadovoljno ističe nacionalne duhovne vrijednosti, pa će ga brojni čitatelji doživjeti kao uskogrudnog i vrlo jednostranog.

Naprotiv, odrastanje neukog, a korpulentnog Boaza, kojeg iz daljine i posredno prate i potpomažu oba roditelja i očuh, predstavlja neku vertikalu, koje dugo uopće nismo svjesni. Boaz se ne uzbuđuje zbog nevažnih stvari – a nevažno je skoro sve – na šarmanatan način voli svoju malu polusestru, spreman je odreći se svih odraslih koji se za njega brinu, ali i prihvatiti ih u ime nekog konstruktivnog projekta. Njegova spretnost i praktične sposobnosti vode ga do obnavljanja zapuštenog i neupotrebljavanoga očinskog doma, baveći se pritom i mehaničkim popravcima, brigom za ovce, uzgajanjem povrća i cvijeća. Pomagat će mu prijatelji i djevojke, često turistice iz svijeta; s njima i spava i radi i zabavlja se. Uz to razvija svoj sasvim ozbiljan interes za optiku i astronomiju, pa ga očuh opominje da znanost nije sve i da se zvijezde kreću prema planu Svevišnjeg.

vijaju se nepredvidivo, nikad uzajamno i usklađeno; krivulje ljubavi i mržnje, silno slikovito iskazane, nikad nisu takve da bi ih čitatelj u bilo kojoj fazi i sam prihvatio ili im se pak emocionalno usprotivio. Ta otvorenost, a ujedno suzdržljivost, posljedica je zanimljive autorove pripovjedne tehnike. Na prvi pogled ona predstavlja obnovu takozvanog epistolarnog romana iz 18. stoljeća, jer sav tekst tvore pisma što ih likovi međusobno upućuju, uz nekoliko kraćih serija brzovanja, bilježaka iz dnevnika i slično. Ni na jednom mjestu nema objektivna pripovijedanja u 3. licu, koje bi moglo poslužiti stvaranju neke nadosobne norme vrijednosti pobuda i ponašanja. Klasični roman u pismima, međutim, iznosio je događaje i uvjerenja onako kako ih je sam autor zamišljao te predočavao iskrenim ili prijetvornim glasom svojih likova. Krajem 20. stoljeća to je prejednostavno i usko, poput naivnog opisa iz pera kakvog sasvim nepreuzetnog pripovjedača. Površina Ozova posredovanog pripovijedanja pak nije pouzdana, ali ni varljiva. Likovi iskazuju ono što osjećaju, ili što im diktira strategija prema onome kome pišu. Njihovi argumenti, naime, proizlaze iz trenutačnog odnosa pošiljatelja prema prima-telju, dakle Ilane prema Alexu ili Michela prema Boazu i u drugim kombinacijama, a iskazi su im često prepuni grubosti, inventivnim uvredama, insinucijama, neizazvanom ironijom. Kad, primjerice, Ilana piše bivšem suprugu kako očekuje njegovo hladno ignoriranje njezina zahtjeva da joj pomogne s Boazom ili čak izljeve mržnje, onda je to ili iskreno ili provokacija, a na čitatelju je da procijeni njezine motive, a i motive suprugove reakcije. Ukupna se priča lako drži na umu, a ono što je nosi proizlazi iz duševnog sta-

nja svakog od likova. Svaki lik pak ima svoj prepoznatljiv ton i sebi svojstvenu inteligenciju. Vrijedi to i za one kojima je funkcija tek da prate glavna zbivanja. Podrugljivost, ali i pronicljivo, iskreno procjenjivanje posljedica tuđih odluka čini Alexova odvjetnika Zakheima možda najzanimljivijim korespondentom u mreži tih raznolikih pisama. Ona se pak međusobno razlikuju po duljini, urgentnosti, pričavanju neposredno minulih zbivanja, analizi prošlih vremena. Iznenađuju lirske pasaže od čovjeka od kojeg se takvo raspoloženje ne bi očekivalo, opisi prirodnog okoliša u Izraelu ili u Chicagu u kojem se ono oblikuje. Međutim, opisi Alexove bolesti i njezinih surovih manifestacija, detalji o tome kako provodi dan nakon što se vratio u okrilje bivše žene – koja želi zadržati i sklonost sadašnjeg supruga – neobično su puni suhih činjenica o stanju njegova tijela i duha. Raspon zabilježenih glasova uključuje i takve, žalosne, pa fizički i odbojne aspekte postupnog, ali dostojanstvenog odlaska nekad moćne osobnosti, koja je izazivala bijes i strah. Još ranije pisma sadrže i usputna samoispitivanja, koja nagovještavaju smirivanja višegodišnje napetosti:

“Sad mi reci, zašto Ti pišem o tim davnom zaboravljenim događajima? Zato da grebem po starim krastama? Da otvorim naše rane bez ikakva razloga? Da dešifriram crnu kutiju? Da Ti opet zadam boli? Da probudim u Tebi čežnju? Možda je i to samo smicalica da Te još jednom ulovim u svoju mrežu?”

Stari i mladi

Riječi su Ilanine, ali mogao ih je napisati i Alex. Od čitatelja svako pismo zahtijeva da se prilagodi novoj perspektivi na tu pokretljivu i promjenjivu sliku odnosa, da uoči svaki put novu asimetriju, što je čine promjene raspoloženja i odluka, pomaci u odbojnosti i netrpeljivosti, koncesije koje proizlaze iz temperamenta i samospoznavanja svakog lika, bilo ono eksplicitno ili prešutno. U gibanju radnje čitatelj ne osjeća neku unutarnju nužnost zbog koje bi osobe postigle među-

sobnu adaptaciju; neopazice se odnosi ipak harmoniziraju, a to ima svoju višu opravdanost. Starci će umrijeti nakon što su shvatili mlade, koji svojom energijom i spremnošću mašte ostvaruju konstruktivni potencijal, što ga nalaze u prirodi kakvu im prepušta povijest. Kroz Ilanine misli probije se, ipak, sumnja neće li Boaz jednog dana “odlutati” i više se ne... vratiti. Prijatelj će ga ovdje čekati nekoliko tjedana, a onda će sleći rame-nima i razići se jedan po jedan... Kuću će ponovo naslijediti gušter, lisica i guja, i vratit će se korov... “Unatoč tomu, posljednji je odlomak u knjizi Michelov citat iz Psalama, u kojemu se on, inače krut u svom shvaćanju ljudskosti, oslanja na dobrotivost i milost Jahveovu.

Roman je ipak vrlo svjetovan i sav temeljen na praktičnom načinu razmišljanja, ali prožet, zahvaljujući Michelovu poznavanju Biblije i jakim vjerskim osjećajima, te intenzivnošću religiozne retorike u kulturi suvremenog Izraela. I drugi motivi koji dominiraju javnim životom te zemlje ugrađeni su u razvoj priče. Cilj autorov nije bio predočiti povijesne okolnosti nego upravo problematiku ljudskih nesuglasnosti i prijepora koji nastaju u konfrontaciji različitih pojedinaca, ali u konkretnoj svakidašnjici izraelskog društva. Odatle i važnost procjene s kojeg područja židovske dijaspele i kada je tko doselio: iz Srednje Europe ili Sjeverne Afrike, još s roditeljima ili u zrelijoj dobi, nakon Holokausta ili ranije. Spominje se sudjelovanje u ratu, naglašava stav prema suživotu s Arapima, smještavanje u kibucu ili kakvoj drukčijoj radnoj i životnoj zajednici. Jednoj takvoj, spontano nastaloj, duša je i pokretač mladi Boaz, koji sa svojim smislom za svrsihodno predstavlja simbol praktičnog napretka.

Opredijeljen za aktivan razvoj svoje osebujne domovine, Amos Oz izbjegava jednostrane odluke i nenametljivo sugerira toleranciju i međusobno poštovanje izvan dnevnih političkih opcija. On to čini trijezno i sa zrelošću i mirom koji imponiraju i kad ih susrećemo u književnostima drugih podneblja. ☒

KRITIKA

Japanska književna kuhinja

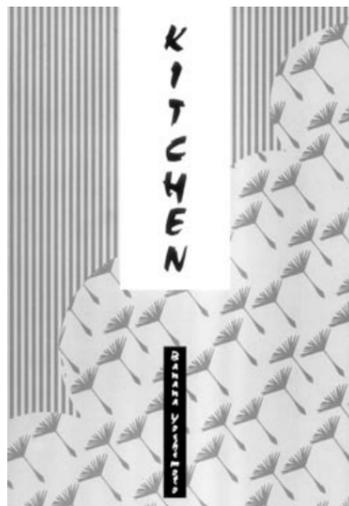
Osjećaj gubitka ono je što pokreće likove ove priče, i način da se s tim osjećajem nauči živjeti

Banana Yoshimoto, *Kitchen*, Naklada Matthias, 2000., s engleskoga prevela Mirna Potkovic-Endrighetti

Zvonimir Dobrović

Banana Yoshimoto odlučila nas je nahraniti u svojoj kuhinji. Jednostavnost i eleganciju japanske kuhinje, iza koje se skriva čitava filozofija shvaćanja života i sklada s prirodom, autorica je prenijela na svoje pisanje. Priču je gradila dodajući riječi oprezno i vrlo pažljivo dozirano, baš kao kuhar koji priprema neko specijalno jelo. Hrana koja iz ove kuhinje proiz-

lazi možda neće biti dovoljna za gladan um, ali za srce sasvim sigurno. Ne bih htio uvrijediti način pisanja tom mišlju, jer mi se i

čini da je svrha ovog izdanja da bude samo slasni zalogaj čiji će okus dražiti nepce i sjećanje i nakon konzumacije.

Osjećaj gubitka

Vještina kojom Banana prezentira priču i njezin poetičan iz-

bor riječi evociraju nevinost i jasnoću. Misli su ove knjige čiste i direktne, iskrenost se provlači kroz svaku rečenicu. Iskrenost koja dolazi u velikim tugama, o kakvim se ovdje i radi, i koja se nalazi u svojoj najboljoj formi upravo u mladim autorima. (Iako se Banana Yoshimoto danas može ubrojiti u srednju generaciju pisaca, ovo joj je bilo prvo objavljivanje).

Osjećaj gubitka ono je što pokreće likove ove priče, i način da se s tim osjećajem nauči živjeti. Velika čar Bananina pristupa pripovijedanja je u tome što se ne postavlja iznad čitatelja, što likovi također prolaze kroz priču poput nas, što im dopušta da budu slabi, da počnu ispočetka. Također, ona sama se ne pretvara da ima odgovore na sve, ni ona ne zna kako je najbolje tugovati, ali pokušava preživjeti. Odnosno, svoje likove pušta da prežive, da nastave živjeti, a u tom nastavljanju uviđa se ne samo snaga ovog romana, već i snaga čovjeka bez obzira na zablude koje ga na putu do neke njegove kuhinje ometaju. Nekomu je taj put kraći, nekomu duži, ali povjerenje s kojim Banana pristupa stvarnim strahovima, samoći (likova), daje nadu da je moguće da će sutra zaista sve možda biti bolje.

Ova vrsta optimizma koji nam autorica nudi zapravo već postoji u svakomu, samo je potrebna prava riječ koja se pročita i prava formula kojom do njega dolazimo. Možda je čitanje ove priče jedan od načina, a možda je i njeno pisanje jedan od načina.

Gdje spavati?

Vrijeme je da se nešto ipak kaže i o samoj priči koja toliko nadahnjuje. Radi se o Mikage Sakurai, djevojci čiji su roditelji umrli vrlo mladi te je ona ostala živjeti s djedom i bakom. Zatim joj je umro i djed i živjela je sama s bakom. No, nedavno joj je umrla i baka i tu počinje priča djevojke koja je ostala posve sama. U početku je željela samo spavati, pa pokušava naći mjesto u stanu u kojem bi se mogla naspavati i tako je malo po malo došla do kuhinje gdje se najbolje spava, uz hladnjak i njegovo zvanje.

No, ipak, život mora ići dalje, kako je i sama negdje u sebi znala, morala je pronaći drugi, manji stan u kojem bi živjela. Ali tada joj je jedan 'ding-dong' na vratima promijenio sve. Naime, kolega s fakulteta ponudio joj je da stanuje kod njega i nje-

gove majke. Zajednički život s Yuichijem i njegovom majkom Eriko otvorio je posve novi prostor u kojem se Mikage mogla suočiti sa stvarnošću. Njezin odnos s Eriko, koja je prije bila muškarac, odjednom joj je dao osjećaj da ima i oca i majku koje je kao mlada izgubila. Nit koja prati njihove živote na trenutke se čini posve nevidljivom, ali je uvijek prisutna, jer gotovo da se radi o istom životu, o životu jedne osobe koja sve sama proživljava, koja je morala toliko toga pustiti u sebe da bi se ponovno spojila.

Kitchen je samo jedna priča u ovoj knjizi, na kraju koje se nalazi i druga – *Moonlight Shadow*. Tematski se i ova priča vrlo lako može vezati uz *Kitchen* jer se opet radi o gubitku osobe, o naglom prekidu i o početku, teme kojima se autorica posvetila. Bez obzira što druga priča ne djeluje toliko oslobađajuće kao prva, njezino je mjesto upravo uz *Kitchen* jer nam svojim drukčijim pristupom daje bolji uvid i u autoričino pisanje, ali, što je još i važnije, u drukčiji put do istog cilja, do oslobađajuće od prošlosti. Do onoga optimističnog sutra. ☒

KRITIKA

Sav taj jaz

Gospodarska globalizacija posljednja je inačica kapitalizma osnaženog njezinim pogodnostima: komunikacijom, brzinom i djelotvornošću

Jeremy Fox, Chomsky i globalizacija, Naklada Jesenski i Turk (Biblioteka Znanost u džepu), Zagreb, 2001.

Goran Goldberger

Pređ nama se nalazi knjiga Jeremija Foksa, komentatora globalnog kapitalizama i bivšeg predavača jezika na Sveučilištu u Norwichu, u kojoj se nastoje prikazati slobodarski pogledi Chomskog kao političkoga disidenta i društvenoga kritičara, a ne nužno hvaljenog «Einsteina suvremene lingvistike».

Siromaštvo i nadziranje

Odabavši Noama Chomskog autor nam želi približiti ljevičarska stajališta u vezi s globalizacijom i novim društvenim poretom. On kritizira deklarativna stajališta financijskih institucija,

multinacionalnih kompanija i američke vanjske politike o globalizaciji kao rješenju za povećanje općega životnog standarda

stanovništva. Međutim, stvarnost nije takve postavke i otvara prostor paradoksa: sve veću nezaposlenost i zaostajanje nerazvijenih. Pod utjecajem židovske tradicije i prosvjetiteljstva Chomsky se zalaže da cilj kulturne promjene bude potraga za pravdom, istinom, slobodom i stvaralaštvom, a ne osvajanje moći. Zbog takvog stava on je primao brojne kritike onih koji su se osjetili napadnutima, ali je bio i zvijezda vodilja zagovornika antiglobalizacijskog pokreta ili kritičkih teoretičara.

Globalizacija se, kao nezaobilazna tema današnjice u analizama pozitivnih i negativnih trendova u ekonomiji i drugim područjima ljudskog djelovanja, javlja krajem 20. stoljeća. Tada je svijet, po Hobsbawmu, dosegnuo kritični stupanj. To razdoblje označeno je krajem jedne i početkom druge ere svjetske povijesti, raspadom Sovjetskog Saveza, ali i razvojem informacijske tehnologije. U tom kontekstu, po Chomskom, globalizacija se opisuje zamjenom lokalnog nadzora globalnim i težnjom njezinih pobornika za stvaranjem globalnog tržišta. Takvim postavkama globalizacija slabi moć poje-

dinih država i njihovih nacionalnih vlada, a glavne odluke se u sve većoj mjeri donose na višoj, globalnoj, razini. Zato se i pojavljuju pitanja o odnosima šefova i radnika, podizanju profita, jačanju korporacija i slabljenju radne snage.

Neoliberalizam i njegove žrtve

Gospodarska globalizacija posljednja je inačica kapitalizma osnaženog njezinim pogodnostima: komunikacijom, brzinom i djelotvornošću. Kao sustav privatnog vlasništva u kojem tržišne cijene upravljaju gospodarskom djelatnošću, i kojem je motiv djelovanja utrka za profitom, kapitalizam je (po neoliberalnoj logici) najdjelotvorniji ako se isključi intervencija države. Uz gospodarsku postoje i drugi vidovi globalizacije: u medijima, kulturi, politici, ratu, financijama, migracijama i okolišu.

Dok hiperglobalizatori vjeruju u sve veću stegu globalnoga tržišta nad našim životima, a skeptici ističu prenaplašenost nekih tvrdnji o globalizaciji i nepostojanje modela globalnoga gospodarstva, transformacionalisti (A. Giddens) u globalizaciji vide pogonsku silu u pozadini brzih društvenih, ekonomskih i političkih promjena koje mijenjaju društvo i poredak.

Značajka globalizacije je da stvara globalno svjetsko gospodarstvo pod najvećim utjecajem SAD-a, njihovih ulagača i gospodarstva. Globalni kapitalizam sada je puno krući, a budući da se zasniva na profitu, nejedna-

kost je u njemu normalna pojava. Velik je utjecaj i informacijskih tehnologija koje pomažu spekulativnom poslovanju i proizvodnji bogatstva. Chomsky navodi da je 70% gospodarske djelatnosti spekulativnog karaktera. Iako se tvrdi da će slobodna trgovina dovesti do općeg rasta životnog standarda, uključenost zemalja Trećeg svijeta u globalizaciju nije ostvarila željene rezultate. Najveći dio profita ipak je otišao u ruke američkih ulagača i multinacionalnih kompanija. Chomsky ističe da je globalna gospodarska proizvodnja opala, a ne porasla tijekom zadnjih 25 godina: plaće padaju ili stagniraju, broj radnih sati i nesigurnost porasli su, proizvodnja je znatno opala, životni uvjeti golemog dijela stanovništva su loši te je zaoštren odnos između gospodarske proizvodnje i socijalne skrbi. Time je globalizacija nastavila produbljivati jaz između bogatih i siromašnih. Veliku ulogu u tome igra neoliberalizam, u biti sustav osmišljen da služi bogatim, koji odbija alternativne metode reguliranja sustava, primjerice, Keynesov intervencionistički model države ili socijalizam.

Okovi i svijet

Na primjeru restrukturiranja dugova, čarobnog štapića brojnih politikantskih rasprava o ekonomskom uzletu, autor pokazuje drastično djelovanje gospodarske globalizacije. Učinak restrukturiranja dugova na zemlje Trećeg svijeta bio je katastro-

falan, uz otežanu otplatu dugovanja MMF-u i Svjetskoj banci (veće kamate dužnika, često i više cijene). Razvoj krize dugovanja uzrokovan je 70-ih godina prošlog stoljeća, zbog porasta cijena nafte i odatle proizašle recesije u industrijskim zemljama. Antiinflacijska politika SAD-a i drugih zemalja dodatno su pospješile recesiju. Politika restrukturiranja dugova i osiromašenja zemalja Trećeg svijeta je, osim povećanja prodaje proizvoda iz SAD-a u tim zemljama «periferije», imala za cilj očitavanje lekcije siromašnim zemljama da je industrijski sjever superiorniji, ali i povećanje dividendi za zapadne ulagače.

Rješenje tih problema autor, na tragu Chomskog, vidi samo u kolektivnoj akciji na internacionalnoj razini. Jedan od neprihvatljivih odgovora na globalizaciju viđen je kroz dosad najgori teroristički napad u povijesti, na SAD, 11. rujna 2001. godine. Može li taj događaj možda pridonijeti promjeni gledišta i novim oblicima povezivanja i solidariziranja ljudi? Dok Chomsky nastoje na probleme riješiti znanjem, fundamentalisti pristupaju problemu s nasiljem i fanatizmom. Bitno je naglasiti da postoji sve više glasova koji se protive sadašnjem neoliberalnom reguliranju tržišta. Profit je u njemu jedina vrijednost, veća i od samog života, ali i moralno opravdanje prilikom otpuštanja radne snage kada sustav ne može podnijeti preveliko rasipanje kapitala bez njegove akumulacije. ☒

KRITIKA

Proizvodnja javnog mnijenja

U Hrvatskoj, gdje je uloga Politike u proizvodnji rata bila činje-

sama čitatelja koja su izražavala upravo takva razmišljanja, a prema jednom od njih knjiga je i do-

poznavanjem ondašnjih političkih prilika, a izražene su kroz tabele autora, njihova socijalnog

Politikinih pisama čitatelja, jer su bila odrađena. To najbolje pokazuju grafikoni u kojima padajuće linije zanimanja za temu iščezavaju u vertikalu nepostojanja, posebice, izražene u primjerima Vojvodine i Crne Gore nakon jorgurt-revolucija.

Politika koja je uređivala Politiku

Iako autori to nigdje ne spominju, bilo bi zanimljivo znati jesu li možda pisci odjeka u *Politici* primali honorare i kakve ili su cijeli taj posao obavili iz domoljublja

Aljoša Mimica – Radina Vučetić, *Vreme kada je narod govorio*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001. ISBN 86-82599-30-9

Grozdana Cvitan

Novine *Politika* imale su svakodnevnu rubriku *Među nama* kao prostor u kojem su se, kao i u svim drugim novinama, čitatelji svojim mišljenjima, prijedlozima i žalbama obračali ostalim "ovisnicima" u određenom listu. U srpnju i kolovozu 1988. pojavljuje se u *Politici* paralelna rubrika, najprije povremeno, a onda stalno, pod naslovom *Odjeci i reagovanja*. Tako je počelo vrijeme paralelnih rubrika iste provincijalnosti i bitno različitih sadržaja. Ali i s ograničenim trajanjem, jer je potreba za odjecima i reagiranjima u *Politici* i politici koja ih je proizvela prestali su u ožujku 1991. godine. Naime, rubrika odjeka je ukinuta, a u onoj *Među nama* i dalje se moglo hvaliti medicinske sestre i pljuvati, primjerice, vodoinstalater. Lako je dodati: počinjao je rat i rubrika koja je bila prinos tom početku, zamijenjena je drugim medijima i drugim mogućnostima.

nično davno prihvaćena, ali ne i analizirana, danas će pokazati i detalje oko kojih se u ono vrijeme nije pitao nitko. Vjerojatno je tako bilo i u Beogradu. Zanimljivo istraživanje beogradskih sociologa Aljoše Mimice i Radine Vučetić pokazuje vrijeme i način na koji je politika Slobodana Miloševića putem određenog glasila proizvodila javno mnijenje. A činila je to kroz poznati paradoks: dajući tom istom javnom mnijenju prigodu da povjeruje kako je kreator ne samo svog mišljenja, nego i te politike, u kojoj ga tobože oni koji su od njega izabrani osluškuju, pa prema narodnom mišljenju i postupaju. Bilo je i pi-

bila naslov. Tko je zaista pisao *Politikina* pisma čitatelja tog vremena i koja je korespondencija između pisama čitatelja u *Politici* i političkih zbivanja u Srbiji, ali i cijeloj Jugoslaviji u vrijeme "dogadanja naroda"? Da bi odgovorili na to pitanje autori knjige *Vreme kada je narod govorio* pratili su i analizirali rubriku *Odjeci i reagovanja* od njezine pojave u listu do utrućaja, što je rezultiralo grafikonima i tabelama koje ponekad više govore od komentara autora knjige. Čini se da je dio zaključaka ostavljen i čitateljima, a u slučaju da sami nisu voljni istražiti vrijeme i zbivanja, autori im za to ostavljaju zanimljive natuknice ne bi li ih potaknuli. Jedna od takvih je i komentar na knjigu Borislava Jovića *Posljednji dani SFRJ*, u kojoj piše da je Slobodanu Miloševiću nekom prigodom napisao pismo o tome kako se boriti protiv tada ugnatog, a činilo se i uspješnog Ante Markovića. Nakon čitanja Slobodan Milošević ga je obavijestio da će pismo biti objavljeno u *Politici*, naravno u određenoj rubrici i pod pseudonimom. Nije samo to priznanje potvrda kako se rubrika čitatelja pisala, kreirala i organizirala u samom političkom vrhu nego i potvrda tko je zaista uređivao *Politiku*.

Tko je pisao pisma?

Knjiga Aljoše Mimice i Radine Vučetić poziva čitatelja na aktivno sudjelovanje u komentiranju činjenica i vremena. Njihove analize pisama čitatelja idu zajedno s

podrijetla i broja njihovih javljanja u rubrici, kroz analize koje situirajući autore rubrike pokazuju tko je zaista pisao pisma koja su tih godina itekako utjecala na javno mnijenje i kreirala političku scenu. Naime, rubrika koja po prirodi stvari i novinstva, ugošćuje razne anonimuse i ljude s viškom vremena, odjednom je postala zanimljiva elitnim autorima, pa je raznih profesora, doktora, profesora doktora, akademika, književnika, novinara (!) i visokih vojnih dužnosnika bilo toliko da su politika i *Politika* njihovim pisanjem uratcima davali sve više prostora. Primjerice, jedan od autora kojeg i hrvatski čitatelji mogu prepoznati, a s većim brojem priloga u rubrici, bio je umirovljeni general Dušan Pekić.

Posebna zanimljivost rubrike je da su njezini visokoobrazovani i usuglašeni autori bili izuzetno vidoviti. Tako se često znalo dogoditi da su njihova pisma anticipirala budućnost ili se pojavila u rubrici upravo onog dana i s onom temom čije se vrijeme tek otvaralo. Valovi "dogadanja naroda" tako su se raspoređivali da bi plima određenih tema (autonomije Kosova i Vojvodine, Crna Gora – žuta greda, Slovenija – Cankarjev dom, Hrvatska itd.) ne pratila nego najavljivala politička zbivanja, zatim ih "objašnjavala" i komentirala, a onda nestajala iz rubrike na način kao da su određena područja nestala sa zemljopisne karte. U svakom slučaju više "nisu zanimala" pisce

Honorarni suradnici

Knjigu *Vreme kada je narod govorio* prati i istoimeni CD-ROM na kojem je prema temama, autorima, vremenu itd. moguće pretraživati i dokumentarno pratiti kroz građu ono što su Aljoša Mimica i Radina Vučetić analizirali ili naznačili u knjizi.

Svojevrsnu promociju knjiga je doživjela u IUC-u u Dubrovniku, na skupu *Ideja Europe, europska praksa života, smisao i cilj ujedinjenja europskih naroda i država* kao polazište analize u predavanju Aljoše Mimice. Nadam se da naklada od 300 tiskanih primjeraka knjige ne odražava stvarno zanimanje za temu i analizu što ih Mimica i Vučetić nude na primjeru *Politike*. Tim više što njihovo istraživanje može biti itekako poticajno, zanimljivo i primjenjivo na mnoge slične rubrike sličnih glasila onog i nekih kasnijih vremena s prostora bivše Jugoslavije. Iako autori to nigdje ne spominju, bilo bi zanimljivo znati jesu li možda pisci odjeka u *Politici* primali honorare i kakve ili su cijeli taj posao obavili iz domoljublja. Neki drugi dnevnički kasnijih godina, u drugim prostorima i u druge svrhe (primjerice nastojanja na kultu) svoje su pisce pisama čitatelja imali na popisu honorarnih suradnika. U svakom slučaju, knjiga *Vreme kada je narod govorio* nudi onu vrstu istraživanja koja tek trebaju početi i koja će sigurno kad se pojave dati zanimljive rezultate i izvan Srbije. ☒

Reagiranjá

stoga što se takva, u biti nestrukovna i ideološka analiza, kočoperi pod pompoznom podnaslovom *Etika i estetika*.

žena i s najne očekivanih strana – od Castrove Kube preko Libije, sve do dobrovoljnog davanja krvi među palestinskim izbjeglicama.

kojoj će se, unatoč protivljenjima nekih skupina džamija ipak sagraditi, nitko nije reagirao) jednostavno nije točna. Dejan

zornost. Nisu vrijedni ni spomena. U tome izostavljanju nekih činjenica i "sitnica" iz prošlosti i bliske stvarnosti južoslavenskih prostora više se ogleda laž i hipokrizija Kršićeva diskurza, nego u njegovoj očitom laži o neosjetljivosti hrvatske javnosti na pojave ksenofobije i islamofobije. Ili to sve spada u psihoanalitičarsku domenu nesvjesno potisnutog. Veselje, pak, koje Kršić pokazuje kada je riječ o grijesima oko izgradnje džamije u Rijeci, "pravedno" stigmatizirajući cijelo stanovništvo Rijeke "istočno-njemačkim naci-skinheadima", kao i ukazivanje na grijeh omraženoga novoga svjetskog poretka (američkog dakako), usporedivo je jedino s veseljem što ga je mitropolit Dabro-bosanski Nikolaj Mrđa pokazao nakon terorističkih događaja u New Yorku na međukonfesionalnoj konferenciji u Sarajevu. Naime, on je, obraćajući se islamskim, židovskim i katoličkim velikodostojnicima, neobično veselo, ne opterećujući se stvarnošću, kako prošlom tako ni sadašnjom, filozofski rekao: "Ovaj svet na grehu leži..., a ja sam došao okupati dušu u bratskoj ljubavi..." (Citirano prema tekstu Ivana Lovrenovića *Poglavarski virusi*, *Feral Tribune* od 22. rujna). Ekumenski i formalno, ovoj se ljubavi nema što prigovoriti. Baš kao ni ljubavi Dejana Kršića za Beskrajnu Pravdu. Ovome se može dodati opaska da takva vrsta bratske ljubavi, s nizom potisnutih činjenica, ima veoma ograničen rok trajanja jer ne korespondira s onima kojima je upućena.

U svemu ovome nisu začudni stavovi Dejana Kršića, koliko je začudna uređivačka politika časopisa *Zarez*, koji barem dosad, nije objavljivao tekstove čiji sustav vrijednosti nije mogao preživjeti ni polovicu dana. ❏

*Reagiranjé Nele Rubić skraćeno je za dio u kojem komentira tekst Hansa Magnusa Enzenbergera objavljen u *Feralu* bez referiranja na *Zarez*.

Beskrajna pravda na način Dejana Kršića

Reagiranjé na tekst Dejana Kršića, iz *Zareza* br. 64/III

Nela Rubić

Najistaknutije mjesto u posljednjem broju *Zareza* (po broju i količini strana), u vidno istaknutom tematu *Beskrajna pravda*, pokraj Susan Sontag, kojoj je dodijeljena skromna polovica strane, s Noamom Chomskym čiji tekst zauzima i manje od polovice strane, s izvrsnim tekstom Edwarda Saida *Demonški Ahabov kit ne zove se Islam*, što prostorno zauzima jednu stranu časopisa, dano je Dejanu Kršiću čiji tekst, poput ogromne plakte olovnih slova, prekriva dvije strane nemalog formata *Zareza*.

E da bi Dejan Kršić, neuke i neobaviještene čitatelje *Zareza*, uputio u sve opačine i Zlo globalizacije i kapitalizma, novoga svjetskog poretka te da bi im, manjehejski ispravno, predočio sve Dobro antiglobalizacijskih pokreta. Kako se tek "ispravno" Kršić bori za čistu antikapitalističku dušu i kako "ispravno" ukazuje na *Rasizam multikulturalnog društva*, predstavljajući sebe kao osobu lišenu bilo kakve ideološke paradigmatičnosti, vidljivo je iz podnaslova njegova teksta u kojem "analizira" rasizam multikulturalnog društva! Čitav je ovaj tekst Dejana Kršića jedna krajnje smušena i ishitrena reakcija na događanje u Americi. Hitrinu, međutim, kojom se Dejan Kršić požurio i Andya Warhola ideološki smjestiti u redove State Departmenta smatram krajnje degutanom i neodgovornom. Pogotovo

Sve me to navodi na pomisao da preispitam osobnu etiku Dejana Kršića čija je ispravnost uvelike dovedena u pitanje baš u ovome njegovu, na brzinu i spontano napisanom tekstu. Spontanost je ona vrsta reakcije na osnovi koje psihoanalitičari otkrivaju frustrirajuće nesvjesno u svakom čovjeku. U opisu terorističkog čina koji je razorio dijelove New Yorka Kršić ne vidi stvarni događaj, nego je to, po njemu, bila neka vrsta virtualne stvarnosti koju je SAD iskoristio za stvaranje antiislamske histerije. "Medijski posredovane scene udara (po Kršiću postoje samo scene udara, ali ne i stvarni udar) aviona u zgrade WTC-a i njihova rušenja, ponavljanje u *replayu* kakvog se ni Warhol ne bi zastidio na ekranima diljem svijeta, posredovale su izazivanju globalnog užasa, strepnje i, konačno, solidarnosti. "Možemo tvrditi da je to retorika, gluma za oči međunarodne zajednice, ali važno je upravo to da je ta solidarnost izra-

(*Zarez*, str. 9) U ovako uobličenom modelu razmišljanja, koji simbol i ideološki paradigmu stavlja iznad stvarnosti, iznad stvarnog događaja, osnovno pitanje, etičko pitanje Dejanu Kršiću bilo bi sljedeće: Je li stvarni udar terorističkih aviona u zgrade WTC-a *retorika, gluma za oči međunarodne zajednice* i zašto je Castrova podrška SAD-u za njega tako razočaravajuća činjenica?

Kršić se u dijelu teksta pod naslovom *Rasizam multikulturalnog društva* bavi učincima antiislamske histerije i islamofobije u zapadnim društvima, a najsvježiji primjer za terorističku islamofobiju pronalazi u Rijeci za koju kaže da se proteklog desetljeća pokazala kao "navodno tolerantna sredina u kojoj se navodno demokratsko, liberalno stanovništvo pobunilo protiv izgradnje džamije argumentima kojih se ne bi postidio niti zagriženi istočnonjemački naci-skinhead, a da na to nitko nije reagirao." Tvrdnja da na događanja u Rijeci (u

Kršić bezočno laže. Svjesno ili nesvjesno, nije bitno, ali on bezočno laže. O događanjima oko riječke džamije i o toj vrsti ksenofobije hrvatska javnost neprekidno piše. O tome su napravljene i televizijske emisije i tribine. Osobito se *Feral Tribune* potrudio u aktualiziranju problema hrvatske ksenofobije. Međutim, nije problematično to što Dejan Kršić laže o neosjetljivosti hrvatske javnosti na ksenofobije, nego su problematične činjenice koje on ne spominje u svojoj pompozno podnaslovljenoj analizi rasizama multikulturalnog društva.

Kako to da jedan tako dobro obaviješten, tolerantan i ideološki nezagađen čovjek, kakvim se predstavlja Dejan Kršić, u svojoj analizi rasizama multikulturalnih društava ni jednom riječju nije spomenuo recentno srpsko rušenje stare Ferhadije džamije u Banjoj Luci, pa ni rušenje jedine preostale stare gotičke Katoličke crkve u Podmilačju kraj Jajca u jednom višestoljetno multikulturalnom društvu kakvo je bilo bosanskohercegovačko? Kako to da se nije prisjetio situacije iz šestoga mjeseca ove godine kada su muslimanski vjernici zajedno s predstavnicima europskoga i američkoga diplomatskog kora, zasuti kamenjem, doslovce bili otjerani iz Banje Luke gdje se trebao ugraditi kamen temeljac za obnavljanje Ferhat-pašine džamije, čime je trebao biti omogućen povratak brojnih muslimansko-bošnjačkih izbjeglica u Republiku Srpsku? Ti događaji, valjda, po Kršićevu visoko pozicioniranom etičkom sudu, koji se bavi problemima Vječne i Beskrajne Pravde, ne zaslužuju po-

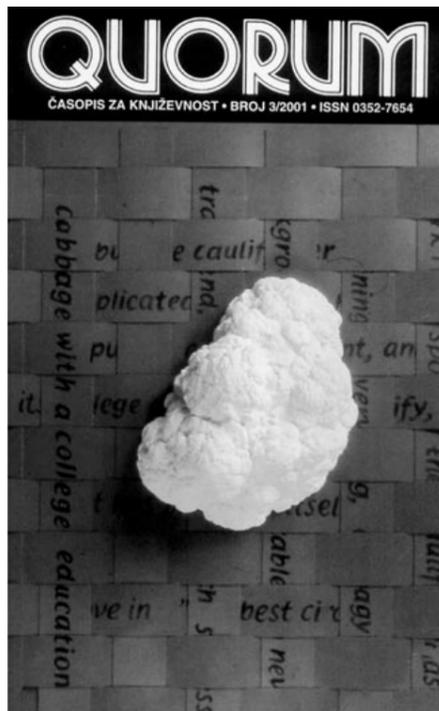
časopisi

Zreli sedamnaestogodišnjak

Quorum, časopis za književnost, 3/2001., urednici: Miroslav Mićanović, Roman Simić

Milan Pavlinović

Teći ovogodišnji *Quorum* izašao je za srpanj-kolovoz, i kako to biva s kulturnim proizvodima u to gluho doba, trebao je sačekati valorizaciju nakon ljetne fjake i godišnjih odmora. Stvari su sjele na svoje mjesto i *Quorum* se opet dokazao, što se i očekuje od časopisa s dugogodišnjom tradicijom i kvalitetom (nedavno je proslavljen 17. rođendan). Autorica naslovnice je Marijana Tadić, umjetnica s australskom adresom, dok je na poleđini objavljena skupna fotografija glavnoga *Quorumova* kvoruma, vjerojatno zbog rođendanskog slavlja. Ni u ovom slučaju časopis ne odustaje od prepoznatljive i prokušane koncepcije časopisa za književnost koja donosi prozne i poetske prijevode, domaću književnu proizvodnju, off line... Također, ovaj broj je "prošaran" sa stripovskim crtežima i ilustracijama Miroslava Nemeta. Na moju veliku radost časopis otvara opširan i informativan te-

na vlastito pitanje zašto piše genijalno odgovara: "Zato što sam lud. Zato što se, pi-

šući, osjećam onako kako se, vjerujem, osjećao Bog stvarajući svijet." Književnokritičarski dokazi da je Popović odličan i prilično drukčiji autor u svom generacij-

skom krugu bilješke su i osvrti Delimira Rešićkog, Mihajla Pantića i Ive Kalinskog. Na još jedno, posljednje pitanje postavljeno samom sebi, kada je zadovoljan napisanim, odgovara: "Nikad. Dobra priča piše se cijeli život i ostane nedovršenom. Ono što objavljujem samo su krhotine te priče, priče iz sna." Poneke od tih *dijamantnih krhotina* objavljene su i ovdje: odlomak nove proze pod naslovom *Tango* i već citirani prozni *refuli* o rimi u prozi, telefonu, mornarskoj juhi i ostalim stimulansima. Najveće (ugodno) iznenađenje par je objavljenih pjesama pod naslovom *O pjesnicima, čoporu i ženama*. Poznat kao prozni autor, poetički blizak piscima poput Bukowskog i Bourroughsa, i poezijom dokazuje da je najodaniji sljedbenik takve literature kod nas. Sudeći po onome što je objavio u posljednje dvije godine, čini se da nas očekuje još puno dobre književnosti ponoćnog plesača boogiea i bluesa. Kako bi to pisac najbolje rekao: "Nikamo mi se ne žuri kada je riječ o pisanju, i životu općenito."

Na Popovićeve tekstove odlično se nadopunjuju prozni prijevodi Thoma Jonesa. Damir Šodan bilješkom i prijevodom

predstavlja pedesetpetogodišnjeg američkog autora koji je prvu knjigu priča objavio 1993. i uzburkao književne krugove, a nakon te izašle su mu još dvije. Tom bivšem marincu, bivšem boksaču, bivšem dijabetičaru, bivšem shizofreničaru Šodan prevodi dvije priče gdje se upoznajemo s istinskim *hard core* piscem kakvih je danas sve manje na književnom trkalištu. U svakom slučaju, preporučljivo je za sve one koji vole brutalni, ogoljeli realizam s moćnom ironijom i bez pomodnih prenamaganja. Drugi objavljeni prozni prijevod dvije su priče Thomasa Glavinica, pripadnika nove pripovjedačke struje u austrijskoj literaturi koje je, uz razgovor s piscem, priredila Milka Car. Samo zbog ove trojice navedenih autora isplati se utrošiti 25 kuna i kupiti *Quorum*. U rubrici *Književne prakse* predstavljena je poezija četvorice poznatih i manje poznatih pjesnika mlade generacije, putovanje po Africi tema je dvaju putopisa Sonje Porle i Ranke Radović, dok nam studenti Odsjeka za slavistiku na čelu s Borislavom Pavlovskim prijevodom predstavljaju petero novih makedonskih pjesnika. Damir Šodan objavljuje dva prizora svoje drame *Zaštićena zona* s kojom je 2000. osvojio prvu nagradu na natječaju za autore iz bivše Jugoslavije u Beču, a u *Off lineu* poezija Hrvoja Pejakovića govori nam još jednom da smo prerano ostali bez velikog pjesnika. "Sedamnaest ti je godina tek", pjevao je jednom naš šansonijer i *Quorum* ih ima toliko. No, iako nije punoljetan, davnih je dana dokazao svoju zrelost i vrhunac te jedino možemo reći: "Čestitamo!" ❏

MMC**Multimedijalni centar d.o.o.**

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>

**mi smo
hrvatska
sramota**